

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE KIRSAL DÖNÜŞÜM: MALATYA'DAN İKİ KÖY ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Evrin YILMAZ

Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’DE KIRSAL DÖNÜŞÜM: MALATYA’DAN İKİ KÖY ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Evrin YILMAZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ

Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE KIRSAL DÖNÜŞÜM: MALATYA'DAN İKİ KÖY ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ

.....

Prof. Dr. Emine OLHAN

.....

Doç. Dr. Levent ÜNSALDI

.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2013)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Evrin YILMAZ

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	III
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Problemi.....	2
1.2. Araştırmanın Amacı.....	6
1.3. Araştırmanın Metodu	7
2. GIDA REJİMLERİ.....	11
2.1. Birinci Gıda Rejimi (Koloniyal-Diasporik Gıda Rejimi): 1870-1914.....	16
2.1.1. Birinci Gıda Rejiminin Krizi ve Çöküşü	21
2.2. İkinci Gıda Rejimi (Merkantil-Endüstriyel Gıda Rejimi): 1947-1972	23
2.2.1. Avrupa	26
2.2.2. Üçüncü Dünya	29
2.2.3. Çokuluslu Şirketler	40
2.2.4. İkinci Gıda Rejiminin Krizi ve Çöküşü	44
2.3. Üçüncü Gıda Rejimi (Şirket-Ekolojik Gıda Rejimi): 1995 ~	49
2.3.1. Güney.....	55
2.3.2. Yeşil Kapitalizm, Süpermarketler ve Standartlar	65
2.3.3. Çokuluslu Şirketler	73
3. TÜRKİYE’DE GIDA REJİMLERİ.....	83
3.1. Birinci Gıda Rejimi ve Osmanlı İmparatorluğu.....	83
3.2. İkinci Gıda Rejimi ve Türkiye.....	91
3.3. Üçüncü Gıda Rejimi ve Türkiye.....	106
3.3.1. Çokuluslu Şirketler	110
3.3.2. Tarım.....	118

4. BULGULAR.....	128
4.1. Birinci Gıda Rejimi: Malatya’ya Demiryollarının Girişi.....	128
4.2. İkinci Gıda Rejimi: Şeker Fabrikası’nın Açılışı.....	139
4.2.1. Şeker Pancarı Tarımının Bitişi	156
4.3. Üçüncü Gıda Rejimi: Şekerden Kayısıya Tarımsal Yeniden Yapılanma...	161
4.3.1. Tarımsal Üretim, Emek ve Kırsal Farklılaşma	176
5. SONUÇ.....	190
ÖZET.....	202
KAYNAKÇA	204
GÖRÜŞME FORMU.....	226

KISALTMALAR

AID	Agency for International Development (Milletler Arası Kalkınma Dairesi)
ALBA	Alternativa Bolivariana para las Américas (Bolivarian Alternative for the Americas) (Amerika için Bolivarcı Seçenek)
ALCA	Área de Libre Comercio de las Américas (FTAA: Free Trade Area of the Americas) (Amerika Serbest Ticaret Bölgesi)
CARE	Cooperative for Assistance and Relief Everywhere
CSA	Community Supported Agriculture (Toplum Destekli Tarım)
ÇAYKUR	Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
DB	Dünya Bankası
DGD	Doğrudan Gelir Desteği
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EBK	Et ve Balık Kurumu
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
EUREP-GAP	Euro Retailer Produce Working Group-Good Agriculture Practise (Avrupa Perakendecileri Ürün Çalışma Grubu-İyi Tarım Uygulamaları)
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)

HFCS	High Fructose Corn Syrup (Yüksek Fruktozlu Mısır Şurubu)
HVF	High Value Food (Yüksel Değerli Gıdalar)
IFPRI	International Food Policy Research Institute (Uluslar arası Gıda Politikası Araştırma Enstitüsü)
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İGSAŞ	İstanbul Gübre Sanayii Anonim Şirketi
NACs	New Agricultural Countries (Yeni Tarım Ülkeleri)
NAFTA	North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)
NICs	New Industrialized Countries (Yeni Endüstrileşmiş Ülkeler)
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı)
PL 480	Public Law 480 (Amerikan Zirai Maddeler Ticaretinin Geliştirilmesi ve Yardımlaşma Kanunu)
SEK	Süt Endüstrisi Kurumu
TEKEL	Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TİGEM	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TRIMs	Trade-Related Investment Measures (Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri)
TRIPs	Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları)
TRUP	Tarımsal Reform Uygulama Projesi

TSC	Transnational Supermarket Chain (Ulusötesi Süpermarket Zinciri)
TSKB	Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri
TŞFAŞ	Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi
TÜGSAŞ	Türkiye Gübre Sanayii Anonim Şirketi
TZDK	Türkiye Zirai Donatım Kurumu
WDR	The World Development Report (Dünya Kalkınma Raporu)
YEMSAN	Yem Sanayi Kurumu

1. GİRİŞ

Yaklaşık yüzyıl önce Karl Kautsky (1988: 12, orig. 1899), tarım sorununu şunu sorarak tanımlamıştır: “*Sermaye hangi yollarla tarımı ele geçiriyor, onu değiştiriyor, eski üretim ve yoksulluk şekillerini parçalıyor ve bunların yerine geçmek zorunda olan yeni şekilleri kuruyor?*” Bu çalışma, bu sorundan yola çıkarak 19. yüzyılın sonundan günümüze sermaye ve tarım arasındaki ilişkiyi göstermek ve bu bağlamda Türkiye’deki 2 köyden toplamda 32 kişiyle yapılan görüşmeler çerçevesinde yaşanan dönüşümün köydeki yansımaları araştırmak amacıyla yapılmıştır.

19. yüzyıldaki ekonomik liberalizm önce 20. yüzyıldaki Keynesyen ekonomiye, sonra da 20. yüzyılın sonunda başlayan yeni liberalizme dönüşmüştür. Bu süreçte sermaye, tarım ve kırsal sınıflar arasındaki ilişki de çok daha karmaşık hale gelmiştir. Çalışmada bu ilişkilerin tarihsel gelişimini açıklamak için gıda rejimleri literatüründen yararlanılmıştır.

Friedmann (1989; 1990; 1993; 2005a; 2005b) ve McMichael (1991; 2000a; 2000b; 2005; 2008a; 2008b; 2009a; 2009b) 1870’lerden günümüze sermayenin tarıma nasıl nüfus ettiğinin, devlet politikalarının bunu ne yönde desteklediğinin ve bu politikalar sonucu ülkeler arası eşitsizliklerin nasıl oluştuğunun global bir tarihini yazmışlardır. Bu tarih, tarım sektörüne “Fransız Düzenleme Okulu” ve “Dünya Sistemleri” perspektifinden makro bir bakışı teşkil etmektedir (Buttel, 2001: 24; McMichael, 2009a: 144). Bu çalışmanın birinci bölümünü teşkil eden tarihsel ve kuramsal çerçevesinde de, yeni tarım sorununun oluşumunu anlamak için bu düşünürlerin “gıda rejimleri” olarak dönemleştirdikleri tarih ele alınmıştır. Üç gıda rejiminin her

birindeki gelişmeler azgelişmiş ve gelişmiş ülkeler bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınmış, gıda ticaretinin gelişmiş ülkelerin sermaye birikimi lehine oynadığı rol açıklanmıştır.

Üç gıda rejiminin her birindeki genel gelişmelerden bahsedildikten sonra, çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye’de bu gelişmelerin ne derece vuku bulduğuna değinilmiş ve gıda rejimleri içindeki konumu belirlenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise uluslararası sermaye, gelişmiş ülkeler ve azgelişmiş ülkeler bağlamında makro bir perspektifle yazılmış gıda rejimleri literatüründen yararlanılarak, dünyadaki ve Türkiye’deki sermayenin birikim sorunu ve bu sorunun ürün kalıpları ve üretim ilişkilerinde yarattığı dönüşüm 2 köy örneği üzerinden somutlaştırılmıştır. Bu köylerden biri Malatya’nın Doğanşehir İlçesi’ne bağlı Çıglık Köyü, diğeri ise Yeşilyurt İlçesi’ne bağlı Cumhuriyet Örnek Köyü’dür.

1.1. Araştırmanın Problemi

1973 Petrol Şoku ile başlayan sermaye birikimi krizi sonrasında, devletler ithal ikameci gelişme politikalarından vazgeçerek ihracata yönelik üretim politikalarına yönelmiştir. Tarımın bu yeni sermaye birikimi modeline uyarlanması ise ancak 1995 yılında DTÖ Tarım Anlaşması ile gerçekleşmiştir. Bu Anlaşmanın ardından hem gelişmiş hem de azgelişmiş ülkeler, refah devletinin mirası olan ve çiftçilere verilen fiyat ve girdi gibi tarımsal desteklerini azaltmış ve yerine toprak mülkiyetine göre verilen doğrudan gelir desteğini koymuştur.

Neo-liberal yapısal uyum veya tarımsal yeniden yapılanma operasyonu ise özellikle azgelişmiş ülkelerde IMF ve DB gibi finansal kurumlar tarafından yönetilmiştir. Bu ülkelerin araştırma ve geliştirme kurumlarından fabrikalarına kadar tarım sektöründe işleyen kamu kurumları tasfiye edilmeye başlanmış, bunlardan boşalan yerlere ise çokuluslu şirketler girmiştir.

Bugün gelişmiş ülkeler ulusötesi büyük şirketleri ihracat yapmaları için büyük oranda sübvans etmekte ve üretilen tarımsal ürünler, IMF ve DB'nın tarım reformu uygulamaları sonucu başta temel tahıllar olmak üzere kimi tarımsal metaların ithalatına bağımlı hale gelmiş azgelişmiş ülkelere ihraç edilmektedir. Hatta çoğu zaman bu ihracat bir damping şeklini almakta ve damping yapılan ülkedeki çiftçilerin rekabet edemeyeceği oranda ürün fiyatları düşürülerek bu üreticiler saf dışı bırakılmaktadır.¹ Çoğu azgelişmiş ülke ise IMF tavsiyesiyle yerel pazarın ihtiyaçlarına yönelik değil, döviz elde etmek amacıyla gelişmiş ülkelerin üst sınıf tüketicileri için taze meyve, sebze ve çiçek gibi yüksek değerli tarımsal metalar üretip ihraç etmektedir. Bu ihracata yönelik üretim nedeniyle de ya yeterli tahıl ve yağlı tohum üretimi yapamamakta ya da dampingler sonucu oluşan düşük ürün fiyatları nedeniyle tahıl ve yağlı tohumların üretiminden çekilerek bu metaları ithal etmek zorunda kalmaktadır (Friedmann, 2005a; McMichael, 2005, 2009a, 2009b; Otero, 2011). Dolayısıyla bu yeni uluslararası iş bölümü bağımlılık ilişkilerinin sürekliliğini de beraberinde getirmektedir.

Çoğu azgelişmiş ülkede bugün küçük üreticiler büyük bir yeniden üretim kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Tarımsal üretime devam etmek için devlet tarafından yeterli oranda desteklenmemekte ve tarımdan çıkarak yedek emek ordusu saflarına

¹ Damping, yerel pazardakinden daha düşük bir fiyatta yurtdışına yapılan meta satışlarıdır.

katılmaktadırlar. Biraz daha şanslı olanları ise genelde çokuluslu şirketlerin hesabına sözleşmeli çiftçilik yaparak uluslararası meta zincirinin üretim halkasında bir operatöre dönüşmektedir (Lewontin, 1998).

Türkiye de DTÖ Tarım Anlaşmasını imzalamış ve IMF ve DB ile yaptığı anlaşmalar sonucu neo-liberal tarım reformunu uygulamıştır. Bunun sonucu olarak çiftçilere verilen tüm destekler doğrudan gelir desteği ile değiştirilmiş ve tarım sektöründeki EBK, SEK, YEMSAN ve TEKEK gibi KİT'ler özelleştirilmiştir. Öte yandan biyoteknoloji ve agro-kimya gibi tarımsal üretimle ilgili farklı sektörlerdeki ulusötesi şirketlerin pazar payları artarken fiyatlar üzerindeki tekelleri de arttığı için çiftçilere sattıkları girdilerin fiyatları sürekli yükselmektedir. Fakat devlet tarafından verilen desteklerde ve ürün fiyatlarında maliyetleri karşılamak için yeterli bir artış yaşanmamaktadır. Netice olarak daha önce tarımsal üretim için verilen çeşitli devlet destekleriyle yeniden üretim sürecini idame eden, yerel pazar için görece adil fiyatlar karşılığı yeterli üretim yapabilen ve kimi durumlarda TEKEK veya Türkiye Şeker Fabrikaları gibi KİT'lerle sözleşme yaparak istikrarlı gelir elde edebilen çiftçiler bir yeniden üretim sıkışması içine girmektedir. Kimileri tarımdan çıkmakta, kimileri ise beka stratejileri geliştirmektedir. Yerli ve yabancı şirketler için sözleşmeli çiftçilikle üretim yapmaya başlayan çiftçilerin sayısı da artmaktadır. Tüm bu gelişmeler beraberinde kırsal emeğin daha fazla metalaşmasını ve ürün kalıplarının yeniden şekillenmesini getirmektedir.

Öte yandan bugün Türkiye de çoğu azgelişmiş ülke gibi mısır, soya, pamuk, çeltik ve ayçiçeği gibi ürünlerde açığı olan ülkelere biridir ve üretim artışları yaşansa da yerel gereksinim karşılanamadığı için bu ürünlerin ithalatına bağımlıdır (ZMO, 2011: 21-23). Gıda imalatı yapan şirketlerin daha ucuz hammadde kullanmaları için düşük

gümrük vergileri uygulanması ise örneğin mısır gibi yerli ürünlerin çiftçilerin elinde kalmasına neden olmaktadır (Günaydın, 2005: 39). Bunun dışında Türkiye'nin bazı bölgelerindeki çiftçiler daha önce yerel pazar için ürettikleri ve artık düşük fiyatlar verilen tarımsal metaların üretiminden çekilerek dış pazarlar için yüksek değerli tarımsal metaların üretimine yönelmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın problemi, ithal ikameci dönem boyunca Malatya'da Türkiye Şeker Fabrikası için şeker pancarı üreten sulu tarım arazilerine sahip Çığlık Köyü ve kuru tarım arazilerine sahip olduğu için buğday, arpa, nohut ve mercimek gibi ürünler üreten Cumhuriyet Örnek Köyü'nde neoliberal globalleşme ve tarımsal yeniden yapılanma ile birlikte ihracata yönelik yüksek değerli bir tarımsal meta olarak kayısı üretimine geçiş ve bu geçişle bağlı olarak üretim ilişkilerinde meydana gelen dönüşümdür. Çığlık Köyü'ndeki çiftçiler şeker sektöründeki değişimlere paralel olarak Fabrikanın yetersiz girdi vermesi ve düşük pancar fiyatları nedeniyle eskiden daha çok kullanım değeri için ürettikleri bir meyve olan kayısıyı, uluslararası pazarda değişim değeri için üretmeye başlamışlardır. Öte yandan ithal ikame projesinin iptali sonucu köyde şeker pancarı tarımı biterken ve bir sözleşme tarafı olarak devlet devreden çıkarken, aracılar ve tüccarlar bu boşluğu doldurmuşlardır. Cumhuriyet Örnek Köyü ise yurtdışından kayısı talebinin arttığı bu dönemde sulama imkânlarının da artışıyla beraber kayısı üretimine geçmiştir. Başta Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere dış pazarlardan gelen organik kayısı talebi çerçevesinde üretim yapan çiftçiler, düşük fiyatlarla ürünlerini aracılara ve tüccarlara satmak zorunda kalmaktadır.

Özetle araştırmada neo-liberal tarımsal yeniden yapılanmayla çiftçilerin Kuzeyin zengin tüketicileri için organik kayısılar üretmeye başlaması ele alınmakta ve bu

durumun üçüncü gıda rejiminde azgelişmiş ülkelerdeki gelişmelerle paralellik gösterdiği açıklanmaktadır. Ayrıca bu durumun köylerde yarattığı yeni üretim ve bölüşüm ilişkileri ortaya konmaya çalışılmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu tezin genel amacı, Türkiye'nin gıda rejimlerindeki konumunu belirlemek ve 3 gıda rejimi boyunca uygulanan tarım-gıda politikalarının uluslararası bağımlılık ilişkilerinden kopuk olmadığını göstermektedir.

Tez 2 köy örneğine dayanarak yapılan alan araştırmasıyla ise:

- i. Türkiye'de 1930'lu yıllardan günümüze kadar uygulanan tarım-gıda politikalarının köylerdeki ürün kalıpları, üretim ilişkileri ve kırsal farklılaşmada nasıl dönüşümler meydana getirdiğini,
- ii. Yurtdışı pazarlar için üretim yapan köylülerin ne tür bölüşüm/sömürü ilişkilerine girdiğini ve
- iii. Hanenin ve tarımsal üretimin yeniden üretim döngüsünü sağlamak için köylülerin uyguladığı stratejilerin neler olduğunu saptamak amacıyla.

1.3. Araştırmanın Metodu

Araştırma 2012 yılının Haziran ayında Malatya'nın Doğanşehir İlçesi'ne bağlı Çığlık Köyü ve Yeşilyurt İlçesi'ne bağlı Cumhuriyet Örnek Köyü'nde yapılan görüşmeler çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu köylerin seçilmesinin nedeni, gıda rejimleri bağlamında Türkiye'de vuku bulan iktisadi ve toplumsal gelişmelerin bölgedeki köylerde nasıl dönüşümler yarattığını yansıtabilecek özellikte olmalarıdır.

Çığlık Köyü, Malatya'ya yaklaşık 55 km uzaklıktaki Doğanşehir İlçesi'nde bulunmaktadır. Bölgenin ilk defa dışa açılmasını sağlayan demiryolları 1930'lu yıllarda inşa edilmiştir. Doğanşehir İlçe merkezi demiryolu üzerinde bulunmaktadır ve Çığlık Köyü İlçe'ye 6 km uzaklıktadır. Köy ilk defa 1954 yılında Sürgü Çayı'ndan açılan bir kanal sayesinde sulı tarıma geçmiştir. 1956 yılında Malatya Şeker Fabrikası'nın açılmasıyla birlikte köyde 1990'lı yıllara kadar yoğun olarak şeker pancarı üretilmiştir. 1990'lı yıllardan itibaren ise dünya ekonomisindeki değişimlere paralel olarak köyde ihracata yönelik kayısı üretimi yapılmaktadır.

Cumhuriyet Örnek Köyü, Malatya'ya yaklaşık 35 km mesafede bulunmaktadır. Köy, Cumhuriyetin 50. yılı olan 1973'te gündeme gelen ve kırsal kalkınma için birkaç bölgede uygulanan köykent projelerinden biridir. Köykent projesinin amacı az bir yatırımla modern şehircilik ilkelerine uygun tüm kamu hizmetlerinin sunulmasını ve köylülerin ortaklaşa sermayeyle tarım ve sanayi işletmeleri kurmalarını sağlamaktır (Güven, 1974; Arı vd., 1976). Bunun için Türkiye'nin çeşitli illerinde birbirine yakın olan köylerin halkı toplulaştırılmış ve bu köylerin arazilerine yakın en elverişli yerde planlı şekilde köykentler inşa edilmiştir. Cumhuriyet Örnek Köyü de dağ ve tepe

yamaçlarına mezralar halinde yayılmış Doğangeçit, Onatlı, Işıklı, Kırlangıç ve Oluklu Köylerinin 1970’li yıllarda toplulaştırılmasıyla kurulmuş bir köykenttir (Şahhüseyinoğlu, 2003). Bu 5 köy, köykent projesiyle birleşene kadar su olmaması nedeniyle buğday, arpa, nohut ve mercimek gibi ürünler üreterek kuru tarım yapmıştır. Ayrıca hayvancılık da yaygın bir iktisadi faaliyet olmuştur. Öte yandan köylülerin çoğu 1939 yılında Malatya’da açılan Mensucat Fabrikası’na ve 1956 yılında açılan Şeker Fabrikası’na işçi olarak girmiş, Adana ve Mersin gibi kentlere ve yurtdışına göç ederek işçi olarak çalışmıştır. 1980’li yıllarda köykent projesinin tamamlanmasının ardından köye su gelmiştir ve Cumhuriyet Örnek Köyü de bugün ihracata yönelik kayısı üretimi yapmaktadır.

İbrahim Yasa (1955) “Hasanoğlan Köyü’nün İçtimai-İktisadi Yapısı” adlı araştırmasında bir endüstri merkezinin yakınında olan ve trenlerin uğradığı köy ve kasabalarda iktisadi ve toplumsal gelişmeler yaşandığı tezinden hareketle bu durumu değişme için esas faktör olarak kabul etmiştir. Behice Boran da (1945) “Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki” adlı araştırmasında köylerin ulaşım yollarına olan mesafesinin toplumsal değişimde belirleyici bir faktör olduğunu belirtmiştir. Cumhuriyet Örnek Köyü’nü oluştan 5 köyün ve Çığlık Köyü’nün 1930’lu yıllarda inşa edilen demiryoluna yakın mesafede bulunması, köylüler için demiryollarında balast işçiliği yapmak ve demiryolları vasıtasıyla Adana Çukurova’ya ve Antakya’ya tarım işçiliği yapmaya gitmek gibi yeni istihdam olanakları yaratmıştır. Ayrıca demiryolları köylerin dışla ilişkilerini geliştirmiş, köylüler kentte açılan Mensucat Fabrikası’na işçi olarak girmiştir. Demiryolları ve fabrikaların yapımı sayesinde köylerde vuku bulan gelişmeler, birinci gıda rejiminin

kriz evresinde azgelişmiş ülkelerin bağımsız gelişme politikaları uygulamaları için fırsatlar doğmasının bir uzantısıdır.

1946 yılında Sümerbank bünyesine katılan Malatya Mensucat Fabrikası ve 1956 yılında açılan Malatya Şeker Fabrikası, iki köye farklı istihdam olanakları yaratmıştır. Çığlık, sulu tarım sayesinde 1990'lı yıllara kadar Fabrika için yoğun şekilde şeker pancarı üretmiş, Cumhuriyet Örnek Köyü'nü oluşturan ve sulu tarım imkânı olmayan 5 köy Sümerbank ve Şeker Fabrikası'na yoğun olarak işçi olarak girmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde köylülere hem işçi hem de üretici olarak istihdam sağlayan bu fabrikalar, kısmen ikinci gıda rejiminde uygulanan korumacı politikaların bir uzantısıdır.

1980 sonrası dönemde uygulanmaya konan neo-liberal politikalara paralel olarak değişen KİT politikaları Çığlık Köyü'nün şeker pancarı üretiminden kopuşuna neden olmuş, köylüler ihracata yönelik kayısı üretimine geçmişlerdir. Cumhuriyet Örnek Köyü de köykent projesinin tamamlanmasının ardından köye gelen su sayesinde ihracat yönelik kayısı üretimi yapmaya başlamıştır. Son yıllarda ise 2 köyde de yurtdışından gelen talep nedeniyle organik kayısı üretimine geçilmektedir. Köylerde ihracata yönelik yüksek değerli bir tarımsal ürün olarak organik kayısı üretimine geçiş, üçüncü gıda rejimi çerçevesinde merkez ve periferi arasında oluşan yeni iş bölümüyle bağlantılıdır.

Araştırmada değinilen 2 köyde katılımlı gözlem ve derinlemesine görüşmeler aracılığıyla veriler toplanmıştır. Çığlık Köyü'nden 13 kişi, Cumhuriyet Örnek Köyü'nden 11 kişi, Doğanşehir İlçe merkezinde oturan 3 kişi ve 5 mevsimlik işçiyle olmak üzere toplam 32 kişiyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Köylerdeki ve

İlçedeki görüşmeler için kişisel bağlantılar kullanılmış ve ev ziyaretleri yapılmıştır. İşçilerle ise bahçelerde çalışırken görüşülmüştür. Ayrıca Malatya Şeker Fabrikası'na gidilerek sendika başkanı ve 2 işçiden Malatya çevresindeki şeker pancarı ziraatının durumu hakkında bilgiler alınmıştır. Buna ek olarak 1930'lu yıllardan itibaren köylerde yaşanan gelişmeleri tespit etmek için Akçadağ Köy Enstitüsü'nde okumuş Cumhuriyet Örnek Köyü'nden olan emekli bir öğretmenin yazılı eserlerinden yararlanılmıştır.

2. GIDA REJİMLERİ

Bu bölümde dünya sistemleri perspektifi (Wallerstein, 1974, 1979a) ile düzenleme teorisini (Aglietta, 1979; Lipietz, 1987) birleştiren ve kapitalist sistemin gelişiminde tarım ve gıdanın araçsal rolünü tarihsel olarak inceleyen Friedmann ve McMichael'in fikirlerinden yararlanılmaktadır. Yazarlar dünya ekonomisi içinde sermaye birikimi periodları ile eklemlenen bir gıda rejimleri tarihi oluşturmuşlardır. Bu tarihsel kavram, gıdanın hangi kapitalist birikim formu vasıtasıyla üretildiği ve dolaşıma girdiğiyle ilgilenmektedir.²

Araştırmada gıda rejimlerinin ele alınmasındaki amaç, bugünün tarım-gıda ve köylülük ilişkilerini biçimlendirmiş tarihsel süreci anlamak için karşılaştırmalı bir tarihsel çerçeve çizmektir. Sermaye bugün dünyanın herhangi bir ücra köşesindeki bir köye kadar girmeyi başarmış durumdadır. Ama çoğunlukla bu, verili bir bilgi kabul edilmektedir. Araştırmada bunun nasıl geliştiğini anlamak için gıda rejimi kavramından yararlanılmaktadır. Friedmann ve McMichael 3 gıda rejiminden bahsetmiştir. Bunlar sırayla İngiliz, Amerikan ve şirket hegemonyaları altındaki 3

² Fransız düzenleme okulu teorisyenlerine göre I. Dünya Savaşı'na kadar dünyada "ekstensif bir sermaye birikimi" hakimdir. Birinci gıda rejimi olarak ele alınacak bu dönemde sanayide çalışan işçiler, mamul mallar için bir piyasa olmaktan ziyade sermaye için bir masraf niteliğindedir. Avrupaya işgal kolonilerinden ve yerleşimci kolonilerden ucuz gıda transfer edilmesiyle birlikte fabrika imalatında emek maliyetlerinin düşürülmesi ekstensif birikim kavramıyla ifade edilmektedir. Teoriye göre II. Dünya Savaşı'ndan sonra "intensif bir sermaye birikimi" rejimi oluşmuştur. İkinci gıda rejimi olarak ele alınacak bu dönemde tüketim ilişkileri, sermaye birikimi sürecinin bir parçası haline gelmiştir. Kapitalizmin Keynesyen devlet politikalarıyla desteklenen bu Fordist üretim ve tüketim döneminde tarım endüstrileşmiş ve uzun ömürlü gıdalar imal edilmeye başlanmıştır. Teoriye göre 1970'lerdeki ekonomik kriz sonucu ise Post-Fordist esnek birikim rejimi oluşmuştur. Üçüncü gıda rejimi olarak ele alınacak bu dönemde Keynesyenizm terk edilmiş ve uluslararası serbest ticaret büyümüştür. Bu rejimde kitle tüketimi devam ederken, taze meyveler ve sebzeler gibi yüksek değerli gıdaların ve organik ürünler gibi niş metallerinin ticareti ve tüketiminde yoğunlaşma başlamıştır (Busch ve Bain, 2004: 322-323; McMichael, 2009a: 144).

tarihsel dönemi teşkil etmektedir. Her hegemonik dönem, içinde kendi çelişkilerini barındırmış ve farklı bir tarihsel yörüngeye doğru geçiş dönemlerini hazırlamıştır. Dolayısıyla her gıda rejimi, içinde görece sabit bir dizi ilişkiler dönemi ve ardından gelen politik mücadelelerle şekillendirilmiş dengesiz kriz döneminden oluşmuştur. Araştırmada her gıda rejiminin tarihsel olayları ele alındıktan sonra, aynı rejimin Türkiye’de nasıl vuku bulduğuna değinilecektir. Bahsedilecek bu tarım-gıda politikaları tarihi en başta oldukça makro ve merkez ülkeleri odak alarak yazılmış gibi görünebilir. Fakat bu ilişkiler Türkiye’ye olduğu kadar Afrika’nın yerli bir kabilesine kadar etkilerini genişletmiştir.

1880’lerden Birinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde tekelci sermaye ve yeni emperyalizm gelişerek zafer kazanmıştır. Birinci gıda rejimini Friedmann ve McMichael (1989) 1870-1914 yılları arasına yerleştirmiştir. Bu dönem ikinci sanayi devriminin yaşandığı yıllardır ve serbest ticaret emperyalizmi sürerken ulusal ekonomilerin ilk nüvelerinin çıkışıyla karakterize olmuştur. Devletler, aşırı birikim sorunu ve kendi içlerindeki sınıf mücadeleleri sorunuyla başa çıkabilmek için kendi emperyalist projelerine girişmişlerdir. Avrupa metropolünün imalat malları üretimi için hammadde sağlamak ve emek maliyetlerini düşürmek amacıyla, işgal kolonilerinden ve ayrı bir ekonomik formları olan yerleşimci kolonilerden tarımsal ürünlerin ticareti yapılmıştır.³ Bu dönemin gıda rejimi çerçevesindeki özelliği, hammadde üretimi üzerindeki tekelci denetimin hem devletler arasında rekabet silahı, hem de yeni sanayilere yatırılmış sermaye için teminat olarak önem kazanmasıdır (Magdoff, 1975: 72).

³ Yerleşimci koloniler, metropoliten devletlerden periferik bölgelere veya Yeni Dünya’ya gönderilmiş kolonilerdir. Bu koloniler yerlileri imha etmiş veya topraklarından sürmüştür. İşgal kolonilerinde ise Avrupalı yerleşimcilerin sayısı çok azdır ama beyaz sömürgeci gruplar kaynakların denetimini elinde tutmakta ve metropoliten devletin jeopolitik çıkarlarını gözetmektedir.

Öte yandan kapitalizmin daha önceki aşamalarının sömürge siyaseti ile bu dönemde ortaya çıkan finans kapitalin sömürge siyaseti arasında fark vardır ki bu da sermaye ihracıdır. Kapitalizm geliştikçe hammaddelere olan ihtiyacın artması ve birikim için meta ihracından ayrı olarak bir de sermaye ihracı zorunluluğu doğmuştur. Bu nedenle 19. yüzyılın sonunda dünyanın büyük kısmı büyük emperyalist güçler tarafından bölüşülmüştür. Öyle ki 1914 yılına gelindiğinde Avrupa, yeryüzünün %84.4'ünü sömürgeleştirmiştir (Magdoff, 1975: 71-72).

Kolonyalizm ve emperyalizmin klasik çalışmaları (Buharin, 2005; Hilferding, 1995; Lenin, 1975a; Luxemburg, 2004) tekeli biçimde olgunlaşmış ve çıktığı toprakların ötesine genişlemiş “ulusal sermayeler” açısından bu dönemi vurgulamışlardır. Buharin ve Lenin, Batılı uluslarda ulusal tekellerin kurulmasıyla tekeli kapitalizm veya emperyalizm aşamasının gelişmesinden bahsetmiştir. Onlara göre bu dönemde tekeller kendi çıkarlarını beslemek amacıyla ulus devletin örgütsel güçlerini ele geçirmiş ve diğer ulusal sermayelere karşı uluslararası olarak rekabet etmiştir. Çeşitli tekeli uluslar arasındaki rekabet sonucu emperyalist dünya egemenliğinin önkoşulları da oluşmuştur. Hilferding, tekel evresi bir kez geliştiği zaman, devletin, ulusal sermayelerin dünya pazarındaki rekabetini ve varlığını sürdürmesini desteklediğinden bahsetmiştir. Rosa Luxemburg ise, sermayenin gerçekleşme krizi için çözümün, kapitalist olmayan coğrafyaların Batılı sermayelerin etki alanına alınması olduğunu göstermiştir (Bonanno, 1991: 19-20).

Kapitalizmin birkaç merkezden tüm dünyaya genişlemesinin klasik Marksist formülasyonları, 1960'lar ve 70'lerde Bağımlılık Teorisi (Frank, 1966), Dünya Sistemi Teorisi (Wallerstein, 1974, 1979a) ve Eşitsiz Mübadele Teorisi (Emmanuel, 1972) tartışmalarıyla devam etmiştir. Böylece metropoller ve uydular veya merkez

ve periferi kavramları literatüre girmiştir. Bu teoriler gelişme ve azgelişme arasındaki bağlantıyı kurarken, kapitalist gelişmenin ortaya çıkan çokuluslu boyutunu vurgulamışlardır. Bu tartışmalarda merkez ülkeler, sömürü sürecini beslemek için periferi ve yarı-periferi ülkelere nüfuz eden sermaye ihracatçıları olarak ele alınmıştır. Bağımlı devletler ise periferik ekonomilerden metropolün lehine artı değer çekilmesi için bir araç olarak hareket etmiştir. Yani çokuluslu sömürü süreci, yerel devlet aygıtlarının ve bağımlı burjuvanın (komprador), sermayenin lehine yerel düzenlemeler yapmasıyla gerçekleşmiştir. Netice olarak çokuluslu sermayenin gelişmesi, ulus devletin varlığını gerektirmiştir (Bonanno, 1991: 20).

Gıda rejimlerine giriş yapmadan önce genel olarak birinci gıda rejiminde sömürge/koloni, ikinci gıda rejiminde Üçüncü Dünya ve üçüncü gıda rejiminde Global Güney olarak bahsedilmiş azgelişmiş ülkelerin gelişmemişliğinin sebebine değinilecektir.⁴ Çünkü bu ülkeler 3 gıda rejimi boyunca gıda ticaretinde dünyanın sömürülen toplumları olarak kalmaya devam etmişlerdir.

Liberal ekonomik teoride (Rostow, 1960) ekonomik kalkınmanın kapitalist aşamalar silsilesi içinde olduğu ve günümüzün azgelişmiş ülkelerinin hala bugünün gelişmiş ülkelerinin uzun süreler önce yaşamış oldukları bir aşama içinde bulundukları kabul edilmektedir. Andre Gunder Frank (1966: 18), bu görüşe karşı “*Oysa bugünün gelişmiş ülkeleri bir zamanlar gelişmemiş olsalar da hiçbir zaman azgelişmiş olmamışlardır*” argümanını öne sürmüştür. Frank’a göre çağdaş azgelişmişlik bir

⁴ Soğuk Savaş bağlamında Birinci Dünya kapitalist ve endüstrileşmiş NATO ülkeleri ve müttefikleri için ve İkinci Dünya endüstrileşmiş komünist-sosyalist devletler için kullanılmıştır. Üçüncü Dünya ise her iki özelliği de taşımayan, koloniyal geçmişi olan ve genelde Troçkist “Ne Moskova Ne Washington” sloganının yaygın olduğu tarafsız azgelişmiş ülkeler için kullanılmıştır (Worsley, 1984). Soğuk Savaşın bitmesinin ardından kullanılmaya başlanan Global Kuzey ve Global Güney terimleri ise gelişmiş ülkelerin Kuzey Yarımkürede, azgelişmiş ülkelerin çoğunun ise Güney Yarımkürede bulunmasından hareketle yaratılmıştır. Fakat bugün literatürde Global Güney genel olarak ekonomik kalkınmayı sağlamaya çalışan azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için kullanılmaktadır.

ülkenin kendi ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel özelliklerinin ya da yapısının bir ürünü olarak anlaşılamaz. Çağdaş azgelişmişlik, azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş metropol ülkeler arasındaki geçmiş ve süregelen ilişkilerin tarihsel bir ürünüdür. Kapitalist sistem bu eşitsiz ilişkiler vasıtasıyla oluşmuştur ve varlığını yine bu eşitsiz ilişkilerle sürdürmektedir. 21. yüzyılda ise aynı eşitsiz mübadele ilişkisi vulger iktisatla, özellikle de Smith'in halefi Ricardo'nun "karşılıklı üstünlükler" savıyla ileri kapitalist ülkeler ve onların denetimindeki uluslararası kurumsal aygıtlar tarafından meşrulaştırılmaya devam edilmektedir.

Macar iktisatçı Tamas Szentes (1975: 20-21), burjuva iktisadında Üçüncü Dünya ülkelerinin azgelişmişliklerinin, kalkınma öncesi bir aşamada bulunmalarına, geleneksel bir ekonomi ve topluma sahip olmalarına ve bu nedenle de kalkınma için yetersiz olmalarına bağlanmasının bir eleştirisini yapmıştır. Bu iktisadın mantığına göre bir ülke yoksul olduğu için yoksuldur; bir ülke kalkınması için yeterli kaynak ve enerji birikimine henüz sahip olmadığı için azgelişmiştir gibi bir mantık ortaya çıkmaktadır. O halde aynı mantığa göre sermaye kıtlığı engelini aşmak için gelişmiş ülkelere daha fazla sermaye yardımı, daha fazla borç, daha fazla bağış ve yatırım en uygun çözüm olarak görülmektedir. Oysa tarihe bakıldığında uygulanan tüm bu önerilerin gelişmiş ülkelere daha fazla artı değer çekmenin araçları oldukları görülmektedir. Sonuç olarak bu tarz bir kalkınma kuramının bilinçli veya bilinçsiz hatası, kalkınmayı ancak dış etkenlerle sağlanabilen bir şey olarak görürken, geri kalmışlığı toplumların içyapılarından ortaya çıkıyormuş gibi göstermesi; yani azgelişmişliği kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılma sürecinin zorunlu bir parçası ve ürünü olarak görmemesidir (Dos Santos, 1975: 38).

Friedmann ve McMichael (1989) birinci gıda rejimini ele alırken, metropollerde gelişen sanayiye ve işçi sınıfına kolonilerden tarımsal hammadde ve gıda tedarik edilmesi konusuna değinmiştir. Bununla birlikte sömürgeciliğin bu dönemdeki diğer özellikleri ise sömürgelerin hem işlenmiş mallar için tekelleşmiş pazarlar olması hem de genellikle atıl durumda olan artık-sermayeler için karlı yatırımların yapıldığı yerler olmasıdır. Sömürgecilerin bu ülkelerin ekonomilerini kendi özgül ve geçici ihtiyaçlarına uyarlaması ve sermaye ihracı yapması azgelişmişliğe yol açmaktadır. Szentes (1975: 24) örneğin demiryolları, liman ve modern kentlerin yapımı gibi yabancı sermayenin faaliyetleri ne olursa olsun, bunun çarpık bir ekonomik ve sosyal yapıya neden olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla azgelişmiş ülkelerin gıda rejimleri içindeki ast konumu bu tarz çeşitli mekanizmalarla pekiştirilmiştir.

Genel olarak Friedmann ve McMichael'ın yaptığı gıda rejimi tarihi, konuyu sınırlamak açısından tarım ve gıda politikasındaki değişimlere ve sonuçlara odaklanmıştır. Peş peşe gelen gıda rejimlerinde gıdanın üretim ve tüketim ilişkileri, sermayenin politik tarihinde ayrı momentleri ifade etmektedir. Her gıda rejimi en sonunda krizlere yol açan içsel gerilimlere sahiptir. Sonuçta hiçbir uzlaşma sonsuz olarak devam edememiştir. Rejimlerin çözülmesi ve alternatiflerin ortaya çıkması ise en az rejimlerin kendisi kadar sürmüştür.

2.1.Birinci Gıda Rejimi (Kolonyal-Diasporik Gıda Rejimi): 1870-1914

Birinci gıda rejimi, ikinci sanayi devrimiyle birlikte Avrupa'da büyüyen işçi sınıfının gıda ihtiyaçlarını karşılamak ve ücret maliyetlerini düşürmek için kolonilerden

yapılan ithalatlarla karakterize olan bir dönemdir. Öncesinde İngiliz ve Avrupa sermayesi ilk nesil endüstriyel iş gücüne yetersiz tüketim kalıpları uygulayarak birikimi sürdürebilmiştir (McMichael, 2005: 271; 2009a: 145). Kapitalizmin gelişmesi ve yetersiz tüketimin sonucu olarak Avrupa dönem itibariyle emek hareketlerinin, anarşist hareketlerin ve sosyalist hareketlerin çalkantısıyla yüzleşmiştir. Bu nedenle ucuz gıda ithalatı hem aç vatandaşların uzlaştırılması hem de göçün hızlanmasıyla artan kent nüfusunun ihtiyaç duyduğu gıdayı sağlamak için gerekli olmuştur. Dolayısıyla hem kent nüfusunu beslemek hem de işçi sınıfının ücret maliyetlerini düşürerek endüstriyel işverenleri memnun etmek amacıyla kolonilerden İngiltere ve Avrupa'nın geri kalanına tarım ürünlerinin daha yoğun şekilde ithalatı yapılmıştır (Friedmann, 2005a: 234-235). Bu dönem öncesinde milyonlarca Avrupalı göçmen, Avrupa'nın büyüyen işçi sınıfına tahıl sağlamak için Amerika, Kanada, Arjantin ve Avustralya'nın büyük toprakları üzerine yerleştirilmiştir (Friedmann, 1990: 14; 2005b: 126). Yerli nüfusu imha ederek verimli toprakları gasp etmiş bu iskân edilmiş kolonilerde, plantasyon köleliği ve ücretsiz aile emeği ile üretim yapılmıştır. 19. yüzyılda bu yerleşimci koloniler Britanya'ya temel tahıllar ve et olmak üzere ılıman gıdalar sağlarken, işgal kolonilerinde yürürlüğe koyulan monokültür tarımdan şeker ve kahve gibi tropik ürünler sağlanmıştır (McMichael, 2009a: 144; 2009b: 284).⁵ Friedmann (2005a) kolonilerin bu bölgesel ve iklimsel uzmanlaşmalarını nitelemek için birinci gıda rejimini “Kolonyal-Diasporik Gıda Rejimi” olarak da adlandırmıştır.

Birinci gıda rejimi İngiliz modelinde bir serbest ticaret emperyalizmi etrafında şekillenmiştir. Bu dönemde İngiliz hegemonyası altında, Avrupa'nın periferisindeki

⁵ Monokültür, birbirini izleyen yıllar boyunca geniş bir alanda tek bir ürün veya bitki türü üretmek anlamına gelen bir tarımsal pratiktir.

gıda kaynaklarına el koyarak yapılan ve ilk fiyatla yönetilen dünya pazarı inşa edilmiştir (McMichael, 2005: 272). Kolonilerden gelen gıdalar sayesinde İngiliz sermayesi büyümüş ve böylece Britanya'nın "Dünyanın Atölyesi" olması desteklenmiştir (McMichael, 2000a: 128). Bu dönemde mübadele Londra sterlin/altın standardında yapılmış ve sermaye yatırımları artı değer çekilecek çeşitli ülkelere kanallize edilmiştir (McMichael, 2009a: 144-145). Büyük mübadele pazarlarının oluşmasıyla kapitalistler yatırımlarını demiryolları inşasına yapmışlar ve buralardan çok büyük nakliye gelirleri elde etmişlerdir (Friedmann, 2005a: 231-232; 2005b: 126).

Koloniyalizmin zirvesi ve bitişi birinci gıda rejimi döneminde meydana gelmiştir. 19. yüzyılın son yıllarında metropol devletler merkezden yönettikleri işgal kolonilerini genişletmek için rekabete girmişlerdir. Çünkü sanayi için daha çok hammadde, işçi sınıfı için daha çok gıda, imal ettikleri ürünler için daha çok pazar ve atıl kalmış sermaye birikimleri için yeni yatırım fırsatlarına ihtiyaçları olmuştur. Asya ve Afrika'nın arda kalan kısımları da kolonileştirilmiştir.

Aynı dönemde işgal kolonilerinin aksine metropol devletin bir kolu olan yerleşimci koloniler politik bağımsızlıklarını kazanarak (Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda) kendi ekonomik-politik sınırları içerisinde ulusal ekonomilerini düzenleyen temsilci hükümetler geliştirmiştir. İşgal kolonileri ise hala doğrudan metropol kurallarıyla yönetilmiş ve metropolün ihtiyaçlarına göre ekonomik kaynakları organize edilmiştir. Avrupa pazarlarının genişlemesiyle şeker, tütün, kahve, çay ve koka gibi ürünlerin sistematik üretimi işgal kolonilerinde organize edilmeye devam edilmiştir (Friedmann ve McMichael, 1989: 97). İşgal kolonilerindeki tropik ürünlerden pamuk, kereste, kauçuk, indigo, kenevir, bakır ve kalay gibi ürünler endüstri için

metalar; bitkisel yağlar, çay, kahve, şeker ve muz gibi ürünler de işçi sınıfının tükettiği gıdalardır (McMichael, 1991: 74; 2000a: 128). Genişleyen bu monokültür tarımlar yerel gıda güvenliği ve ekolojik sürdürülebilirliği riske atmıştır. Yerel gıda güvenliğinin olmamasının nedeni sömürgelerin monokültür şekilde ürettikleri gıdaların büyük bölümünün Avrupa'ya ihraç edilmesidir. Örneğin 1845-1849 Büyük İrlanda Kıtlığı sırasında İrlanda'dan İngiltere'ye sığır ihraç edilmiştir. Aynı şekilde Hindistan, 1870'lerden sonra ülkede büyük kıtlıklar yaşanırken ve insanlar açlıktan ölümler, pirinç ve buğday üretiminin çoğunu İngiltere'ye ihraç etmiştir (Araghi, 2009: 119).

Dönem itibarıyla kolonyal genişleme Avrupalı sömürgecilere çok büyük karlar getirmiştir. Dış yatırım genelde Avrupa'da ve sömürge ülkelerde yoğunlaşmıştır. Dünyanın sömürgeciler tarafından paylaşılması, rakip endüstriyel devletlerin askeri ve finansal güçleriyle rekabet etmeye başladığını göstermiştir. Bu açıdan 19. yüzyılın iki hareketi olarak koloniyalizmin yükselişi ve ulus devlet sisteminin ortaya çıkışı karşılıklı olarak birbirini koşullandırmıştır. Çünkü kolonyal hareket, tarımsal hinterlandı endüstriyel metropole bağlayan rakip güç bloklarını bölmüştür (Friedmann ve McMichael, 1989: 98).

Gemi ve demiryollarıyla kolaylaşan uluslararası ticaret, Avrupalı sömürgecilerin sınaî mallarına karşılık, ılıman ve tropik gıdaların mübadelesi etrafında biçimlenmiştir. Avrupa metropolleri merkantilist politikalarla proto-endüstriyi ve kolonyal ticareti büyütürken, yerleşimci devletlerden biri olan ABD tamamen ticari ve endüstriyle entegre olmuş üretim sektörleri kurmuştur (Friedmann ve McMichael, 1989: 100; McMichael, 2000a: 128-129). Böylece 19. yüzyılın İngiliz hegemonyası altındaki dünya pazarı, proleterleşen Avrupa için ucuz gıda tedarik etmeye yönelmiş

ve bir nevi Avrupa'nın "Ekmek Sepeti" olma stratejisini izleyen ABD'de endüstriyel tarımın kuluçka döneminin doğmasını beraberinde getirmiştir (McMichael, 2005: 270).

ABD'deki uzmanlaşmış tarım sektörü, koloniyal kalıptan farklı bir uluslararası ticaret kalıbını teşkil etmiştir. ABD'nin tarım ürünlerinin Ricardiyan "karşılaştırmalı üstünlükler" kuralına göre ticareti yapılmıştır. 19. yüzyılın sonunda burada kapitalist ekonomik bir sektör olarak tarımla endüstri entegre olmaya başlamıştır. Yani endüstriyel sermaye tarımsal üretim süreçlerine bu dönemde el koymaya başlamıştır. Büyük topraklar üzerinde monokültür tarım yapılırken, emek kıtlığı makinelerle ikame edilmiştir. Gıda imalatı yapan endüstrilere hammadde sağlama ve endüstriden tarım için girdi satın almaya dayalı bir ilişki oluşmuştur (Friedmann ve McMichael, 1989: 102). Ayrıca ABD'de ihracat pazarlarına bağımlı ve aile emeğine dayalı yeni bir çiftçi tabakası oluşmuştur. Ancak birinci gıda rejiminin sonunda yerlilerin sürüldüğü Kuzey Amerika toprakları fakirleşmeye ve su kaynakları tükenmeye başlamıştır. Bu çevresel problemler, ikinci gıda rejiminde ortaya çıkan ve endüstriyel girdilerle yapılan monokültür tarım için zemin hazırlamıştır (Friedmann, 2005a: 236).

Öte yandan rejim bir yandan serbest ticaret emperyalizmi etrafında gelişirken, kendi çelişkilerini de yaratmıştır. Özellikle Yeni Dünya'dan pazara büyük miktarda tahıl arzları yapılması sonucu 1870-1896 yılları arasında tahıl fiyatları sürekli düşmüştür. Buna karşın örneğin 1879 yılında Almanya, 1885 yılında Fransa ve başka ülkelerde tarım sektörünü ticarete ayrıcalıklı tutmak amacıyla bir dizi korumacı önlem alınmış ve gümrük vergisi politikaları uygulanmıştır. Goodman ve Watts (1997: 6-7) büyük

tarımsal bunalımlara neden olan bu dönemden, Avrupa tarımının uzun süren bir kriz evresi olarak bahsetmiştir.

Araghi (2009: 120), bir tarafta baskı altında sömürülen köylü emeği ve diğer tarafta formel olarak özgür kentsel ücretli emeğin uluslararası entegrasyonuna dayalı bu gıda rejiminin, Avrupa’da sosyalist hareketlerin güçlenmesi ve kolonilerde anti-kolonyalist köylü hareketlerinin çıkmasıyla beraber politik sonunun geldiğini belirtmiştir.

2.1.1. Birinci Gıda Rejiminin Krizi ve Çöküşü

Birinci gıda rejimi 1930’lardaki Büyük Bunalımla beraber krize girmiş ve II. Dünya Savaşı sırasında çökmüştür (Friedmann, 1990: 14). ABD’de yeni tahıl alanlarında çalışan çok sayıdaki çiftçi ihracat pazarlarını kaybetmiş ve krizle yüzleşmiştir (Friedmann, 2005a: 237). Friedmann’a göre ABD’nin bu gelişmelere karşı oluşturduğu tarım politikası, çoğu Avrupa devleti ve yeni oluşan devletler tarafından kendi bölgelerine uyarlanmıştır. Tarımsal korumaların ABD’den kopya edildiği tartışılabilir. Çünkü Savaş ve Bunalım koşullarında çoğu ülke iç pazarlarını Bunalımın etkilerinden korumak için korumacı önlemler almak zorunda kalmıştır. Yine de ikinci gıda rejiminde bütün ülkeleri etkileyecek olan ABD’nin aşırı zirai üretimini anlamak için bu ülkenin tarım politikasının ele alınması gerekmektedir.

ABD’nin tarım politikası Büyük Bunalımın ardından geliştirilmiştir. 1930’larda Büyük Bunalım ile birlikte uluslararası buğday pazarı çöktüğü zaman, ABD’deki

çiftçiler mobilize olmaya başlamış ve uluslararası pazarların dengesizliğinden korunmayı talep etmiştir. Friedmann (2005a: 240-241), yeni gıda rejiminin politikalarının ilk örneğini ABD'deki çiftçi hareketlerinin şekillendirdiğini ve böylece tarımsal korumaların ilk ulusal biçimlerinin oluşturulmaya başlandığını iddia etmiştir. Bu ulusal program, tarım sübvansiyonları ve ithalat sınırlamalarını içeren 1933 tarihli New Deal tarım politikalarıyla somutlaşmıştır.⁶ ABD'nin politikası tarım ürünlerinin fiyatlarının desteklenmesi şeklindedir. Hükümet, belirlediği fiyatlara ulaşması için çiftçilerin ürettiği buğday ve diğer metalleri pazardan çıkararak ürünlerin fiyatlarını yüksek tutmuştur. Bunun sonucunda aşırı üretim fazlaları devlet stoklarını büyütülmüştür. Diğer taraftan dünyanın herhangi bir yerinden çiftçilerin daha ucuz tahıllarını göndermesini engellemek için ithalat sınırlamaları koyulmuştur (McMichael, 2000a: 130). Friedmann'a (2005a: 239) göre ABD'de ortaya çıkan bu neo-merkantilist tarım politikaları ikinci gıda rejiminin yapılanmasına öncülük etmiştir. Görüldüğü üzere ABD'deki tarım sübvansiyonları ve ithalat sınırlamaları, dönemin egemen liberal ticaret pratikleriyle uyumamaktadır. Bu süreçte tarımda endüstrileşme ve ABD'den yapılan ucuz tahıl ihracatları nedeniyle çoğu Avrupa devleti serbest ticaretin kurallarını sertleştirmiş ve tarımda reformlar yapmaya başlamıştır (Friedmann ve McMichael, 1989: 101).

Büyük Bunalıma ABD'deki Fordist cevap, kitle tüketimi yoluyla kitle üretimini arttırmak olmuştur. Bu model tarım ve endüstriyi daha ileri entegre ederek, savaş sonrası dönemde gıda tüketimiyle ilişkili yoğun bir sermaye birikimi sağlanmasını

⁶ New Deal, ABD başkanı Roosevelt'in Büyük Bunalım'a karşı 1933 yılında uygulamaya koyduğu bir kalkınma planıdır. Bunalımın sebebi satın alma gücünün düşmesi nedeniyle yaşanan talep eksikliğidir. Bu nedenle devlet, özel sektörün ilgilenmediği alanlarda büyük yatırımlar yapmış, istihdamı arttırmış ve ücretleri yüksek tutmuştur. Dolayısıyla bu programla tüketimin artması için satın alma gücünü arttıracak politikalar uygulanmıştır. Devletin, ürün fiyatlarını yüksek tutmak için çiftçilerin ürünlerini belirli fiyatlarla satın almasına dayanan tarım politikası da New Deal programının bir parçasıdır.

kolaylaştırmıştır (McMichael, 2005: 271). Sermaye yoğun tarım için kamu desteği ve hammadde stabilizasyon programlarıyla birlikte dev bir gıda üretim fazlası oluşmuştur. Avrupa'da da benimsenen bu model Marshall Planı yardımlarıyla yaygınlaşmıştır. Bu ülkelerin tarım politikaları ikinci gıda rejiminin tartışıldığı bölümde ele alınacaktır.

Araghi (2009: 120-121), bir taraftan 1917 Ekim Devriminin etkisiyle beraber köylü, ulusçu ve anti-kolonyalist hareketlerin güçlü bir dalgasının ortaya çıkmasının, diğer taraftan ise kapitalistler arası rekabet, militarizm, savaş ve güçlü bir faşist alternatifin doğuşunun, emperyalistleri global klasik liberalizmden çekilmeye zorladığından bahsetmiştir. Bunun sonucunda laissez-faire ekonomi modeli terk edilip, uzlaşmacı Keynesyen ekonomi modeli benimsenmiştir. Yine Araghi'ye göre Rus Devrimi'nin burada getirdiği 3 yenilik ise bürokratik refah devleti; postkoloni insanların milliyetçi ve kalkınmacı amaçlarının tanınması; devrimci ve/veya ulusçu köylülerin politik bir güç olarak tanınması ve onların taleplerini karşılamak için tarımsal reformların benimsenmek zorunda kalınmasıdır.

2.2. İkinci Gıda Rejimi (Merkantil-Endüstriyel Gıda Rejimi): 1947-1972

İkinci gıda rejimi, kolonilerin bağımsızlığını kazandığı, ulus-devletlerin ortaya çıktığı ve tarım-gıda sermayelerinin tarım sektörlerini ulusötesi olarak yeniden yapılandığı bir dönemdir. Fakat bağımsızlığını kazanmış azgelişmiş ülkeler için bunun sadece siyasi bağımsızlıkla sınırlı kaldığını söylemek mümkündür. İleriki

tartışmalarda bu ülkelerin ekonomik ve ideolojik düzeyde bağımlılıklarının devam ettiği gösterilecektir.

Friedmann (2005a), II. Dünya Savaşı sonrası rejimi “Merkantil-Endüstriyel Gıda Rejimi” olarak adlandırarak, hem rejimin devlet korumacılığı çerçevesinde gerçekleştiğini hem de bu dönemde agro-endüstrileşmedeki gelişmeyi vurgulamıştır. McMichael (2005: 272) ise aynı dönemi, ABD’nin kalkınma projesi adı altında yardım rejimini meşrulaştırdığı korumacı bir devlet inşası dönemi olarak tanımlamıştır. Bu rejimi karakterize eden özellikler ulus devletlerin korumacı tarım politikaları uygulamaya başlaması, tarım-gıda sektörlerinin uluslararasılaşması ve Üçüncü Dünya ülkelerine yardım adı altında yapılan ve onları ithalat bağımlısına dönüştüren dampinglerdir. Bu unsurların hepsi ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

İkinci gıda rejimini karakterize eden ilk unsur, ulusal tarım programlarını oluşturan ithalat sınırlamaları, çiftçilere verilen sübvansiyonlar ve ihracat destekleridir. Bu ulusal programın ilk örneklerinden biri 1930’ların Büyük Buhranı sonrasında ABD’nin New Deal programıyla somutlaşmıştır. Üçüncü Dünyayı ithalat bağımlısı haline getiren süreci anlamak için önce ABD tarım politikası etrafındaki gelişmelere değinmek gerekmektedir.

Friedmann’a (1990: 15; 1993: 32) göre tarımda korumacı politikaların yapılmasının en önemli sebebi çiftçilerin politik gücüdür. Bu nedenle ABD, New Deal tarım programının aşırı üretim problemine yol açığının farkında olmasına rağmen, II. Dünya Savaşı sonrasında da aynı pratikleri uygulamaya devam etmiştir. İthalat akınını engellemek ve üretim fazlasından kurtulmak amacıyla neo-merkantilist ticari pratikler uygulamıştır.

Amerikan yerel tarım politikasında hükümet, çiftçilere üretim sübvansiyonları vermiş ve çiftçiler hükümete olan borçlarını tamamen tahılla ödemişlerdir. Öte yandan çiftçilerden ürünleri satın alınarak fiyatlar korunmuştur. Fiyatları desteklemek için yapılan hükümet alımları, çiftçileri ellerinden geldiği kadar fazla üretim yapmaya teşvik etmiştir. Bu nedenle devletin elinde çok büyük aşırı üretim stokları oluşmuş ve tarımın endüstrileşmesini sağlayan teknolojik gelişmelerle beraber sürekli olarak katlanmıştır (Friedmann, 1993: 33). Bu program sonuçta ABD'nin kronik olarak aşırı üretim sorunu yaşamasına neden olmuş ve hükümet, stoklardan kurtulmak için bu metaların sübvansiyonlu ihracatına yönelmiştir. Friedmann (1990: 13-14) bu nedenle ikinci gıda rejimini bir “üretim fazlası rejimi” olarak da tanımlamıştır.

Friedmann'a (1993: 32) göre ABD'nin yerel tarım programını korumak için tasarladığı ticaret sınırlamaları, diğer devletlerin kendi ulusal tarım-gıda sektörlerini geliştirmesini teşvik etmiştir. Yani çoğu devlet ABD'nin ulusal sektörler düzenlemesini kopyalamış ve bu politikaları kendi ticaret bölgelerine uyarlamıştır. Örneğin Kıta Avrupası'ndaki devletler, gümrük vergileri uygulayarak ve tarımsal ürünlerin fiyatları için destek sağlayarak koruyucu tarım politikaları tasarlamıştır. Dünyanın geri kalanında ise bu model devlet tarımı düzenlemeleri biçiminde benzer şekilde uyarlanmıştır. Netice olarak II. Dünya Savaşı sonrası düzenlemeler, ulusal tarım politikalarını liberalize etmemiş ve son derece katı bir ulusal düzenleme kalıbı yaratmıştır. Öte yandan 1947 yılında başlayan Cenevre'deki GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) görüşmelerinde katılımcı tüm devletlerin onayıyla uluslararası ticaretin serbestleşmesine yönelik gümrük tarifeleri düşürülmüştür.

ABD’de yerel tarım ürünlerinin fiyatının desteklenmesi sonucu oluşan aşırı üretim, ihracat desteklerinin yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca devletin elindeki ürün stokları nedeniyle tahıl arzı yüksek tutulduğu için fiyatlar düşmeye başlamıştır. Bu nedenle fiyatları düşürmeden aşırı üretimin düzenlenmesi gerekmiş ve bunun aracı da dış pazarlar olmuştur. Üretim fazlası ürünler yemek fişleri ve okul öğle yemekleri gibi halka ücretsiz gıda dağıtımı ve Üçüncü Dünya ülkelerine “yardım” başlığı altında sübvansiyonlu ihracatlar yapılarak eritmeye çalışılmıştır. Bu yardımlar ileride açıklanacağı gibi ABD’nin üretim fazlası stoklarını ekonomik ve stratejik politikalarını yürütmesi için fırsatlara dönüştürmesine imkân vermiştir (Friedmann, 1993: 35).

Üretim fazlalarını pazarlamak dışında ABD’nin yaptığı yardımlarla 2 temel amacı daha vardır: Fakirlik ve savaş sonrası açlık koşullarında güçlenen sosyalist hareketlerin önüne geçmek ve ABD ürünlerine alışmış uluslararası bir tüketici kitle yaratmaktır. Bu ikinci amaç dünyanın Amerikanlaştırılmasında çok önemli role sahip olmuştur (Dikmen, 2000: 283-284). Bahsedilen ABD politikasının Avrupa’da, Asya’da ve Latin Amerika’da farklı etkileri olmuştur.

2.2.1. Avrupa

ABD, Marshall yardımlarıyla Avrupa’nın gıdada kendine yeterliliğe yönelmesini desteklemiş ve aslında Avrupa’ya yaptığı ihracatların bu ülkelerde ikame edilmesine finansal olarak destek olmuştur. Marshall yardımları 1948 ve 1952 yılları arasında Avrupa’da savaş sonrası çağın problemlerini çözmek için verilmiştir. Bu dönemde

Avrupa, gıdadan fabrika ekipmanına kadar her şeyi finanse etmekte yetersizdir ve bu durum kapitalist dünya ekonomisinin işlemesine engel olmuştur. Bu nedenle Marshall yardımı projesi, borcun ABD Doları şeklinde geri ödenmesi şartına bağlı olarak, mallar ve sermayenin akışına açık kapitalist bir dünya ekonomisi çerçevesinde Avrupa ekonomilerini yeniden inşa etmek için dizayn edilmiştir. Aynı zamanda bu yardım projesi, Soğuk Savaş'ın düşman bloklarının yaratılmasında kilit bir role sahiptir (Friedmann, 1990: 15-17). Harvey de (2004a: 28) Marshall yardımlarının, ABD'nin kendi ekonomik güvenliğinin bu yerlerde yapılacak kapitalist faaliyetin yeniden canlanmasına bağlı olması nedeniyle verildiğini belirtmiştir.

Tarım ve gıda için verilen Marshall yardımının %40'ı tarımsal yeniden yapılanma için gübre ve yem ithalatına yönelik verilmiştir (Friedmann, 2005b: 129). Avrupa'ya yapılan bu yardım, ileride görüleceği gibi 1954'te başlayan ve az gelişmiş ülkelere zirai üretim fazlalarının gönderilmesi şeklindeki gıda yardımlarından farklı bir yapıdadır. Avrupa'da tarımsal yeniden yapılanma başarılı olur olmaz, Batı Avrupa çiftçileri de kendi ürünleri için ABD pazarları aramıştır. Bunun üzerine ABD, 1950 yılında birçok ürüne ithalat kotası koymuştur. 1952 yılına gelindiğinde Danimarka peynirinden Türk kuru üzümüne kadar ulusal güvenliği tehlike altına sokmuş tüm ithalat mallarına karşı korumacı önlemler alınmıştır (Friedmann, 1993: 36).

1957 yılında Roma Anlaşması çerçevesinde oluşturulmuş Avrupa'nın Ortak Tarım Politikası ile tarım ürünlerinin fiyatları ve çiftçilerin gelirleri koruma altına alınmıştır. Avrupa'da gıdada kendine yeterlilik savaş sonrası başlıca amaçlardan biridir. ABD de Avrupa'nın buğday ve süt ürünleri üretimini yardım fonlarıyla desteklemiştir. 1962-1967 yılları arasında GATT Kennedy Turu'nda, Avrupa

Ekonomik Topluluğu büyük ölçüde hububat, süt, et ve şeker gibi temel gıdaların üretimini koruma hakkına karşılık, Ortak Tarım Politikası'nın ithalat sınırlamalarından Avrupa'nın çiftlik hayvanları için ABD'nin soya fasulyesi ve melez mısırını muaf tutmuştur (Friedmann, 1993: 35). Fransız Çiftçileri'nin Konfederasyon lideri Jose Bové bu süreci şöyle anlatmıştır: *“Fransız limanına ilk soya fasulyelerinin gelişi hiçbir gümrük vergisine tabi değildi. Bu, tarımın endüstrileşmesinin başlangıcını işaret etti. Ucuz ithal edilmiş soya fasulyeleri, yerel mısır tahılını ve yemi tamamlayarak, global bir çiftlik hayvanı kompleksine imza attı.”* (aktaran McMichael, 2005: 277).

1950'lerde ve 60'larda ticaretteki sınırlamalara karşın serbest dolaşımdaki sermaye (özellikle de ABD'nin ulusötesi şirketleri) endüstriyel girdiler ve imalat malları ile ABD ve Avrupa tarım-gıda sektörlerini entegre etmeye başlamıştır. Öte yandan Sosyalist Blok ülkeleri ve Asya'nın kapitalist ülkeleri bu ulusötesi tarım-gıda komplekslerine entegre edilmemiştir (Friedmann, 1993: 32). Et yoğun gıdaların artması ve çiftlik hayvanı üretiminin örgütlenmesiyle tarım-gıda sermayeleri de büyümeye başlamıştır. Böylece soya ve mısırdan yapılan endüstriyel hayvan yemlerine dayalı çiftlik hayvanı sektörüne yatırımlar yapılmıştır. Bu durum ulusal tarımları ithal edilmiş girdilere bağımlı hale getirmiştir. Avrupa şirketleri ve ABD şirketlerinin Avrupa'daki yan kuruluşları, çiftlik hayvanı üretimi için yemde keten ve pamuk küspeleri gibi yerel ve koloniyal hammaddeler yerine, ABD'den ithal edilen melez mısır ve soya fasulyesini kullanmaya başlamıştır (Friedmann, 1993: 36-37).

Süreç içerisinde ABD'dekine benzer şekilde Avrupa'nın da buğday ve süt ürünleri için fiyat destek mekanizmalarını kullanması sonucunda aşırı üretim meydana gelmiş ve bu stoklardan kurtulmak için ihracat destekleri uygulanmaya başlanmıştır. Avrupa

net bir buğday ithalatçısı iken, 1975 yılına gelindiğinde ihracatçı konumuna gelmiştir. Ayrıca Avrupa, ABD’den ithal ettiği çiftlik hayvanı yemlerini ikame etmeye de başlamıştır. Avrupa Topluluğu Ortak Tarım Politikası’nın yerel yağlı tohum üretimi için çiftçileri desteklemesi ve ithal ikameyi gerçekleştirmesi sonucunda, 1992 yılında ABD ve Avrupa Topluluğu bir ticaret savaşının eşiğine gelmiştir (Friedmann, 1993: 37). Bu dönem ikinci gıda rejiminin çöküş evresinde ele alınacaktır.

2.2.2. Üçüncü Dünya

İkinci gıda rejiminde meydana gelen önemli olaylardan biri de Latin Amerika, Afrika ve Asya’daki sömürge kolonilerin bağımsızlık kazanmasıdır. Fakat bu bağımsızlık sadece politik olarak kazanılmıştır. Bunun nedenlerinden biri de, ABD’nin Üçüncü Dünya ülkelerini kalkınma retoriği ve “gıda yardımı” adı altında bağımlılaştırmasıdır.

Bu dönemde Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğu tarım toplumlarıdır ve gıdada kendilerine yeterlidirler. Daha endüstriyel olan Latin Amerika ülkeleri de gıda üretiminde kendine yeterli durumdadır (Friedmann, 1990: 15). Bu ülkelerin gıda ithalatına bağımlılığını anlamak için 1950’li yıllardan itibaren vuku bulan gelişmelere bakmak gerekmektedir.

Araghi (2009: 126), savaş sonrası dönemde global gıda düzeninin Friedmann’ın bahsettiği gibi sadece ABD’deki çiftlik lobilerinin taleplerine cevaben oluşturulmuş

bir şey değil, ayrıca sosyalist ulusçuluğu kontrol altında tutmak için de geliştirilmiş olduğunu belirtmiştir. Soğuk Savaş bağlamında 2 tür ulusal kalkınmacılık oluşmuştur: Biri sosyalist veya devletin öncülük ettiği ulusal kalkınmacılık, diğeri ise Batıda uygulanan pazarın öncülük ettiği ulusal kalkınmacılıktır. Sovyetler Birliği'nin ulusal ve koloniyal sorunu köylü sorunu ile bağlama çerçevesindeki Leninist stratejisine karşı; yani ulusalcı ve anti-koloniyal mücadelelerin isyancı köylülerin talepleriyle bağlanması sonucu büyüyen sosyalist milliyetçiliğe karşı, ABD Üçüncü Dünya ile uzlaşmak amacıyla kendi stratejisini geliştirmiştir. Bu strateji Araghi'ye (2009: 121-122) göre global serbest ticaret ve serbest teşebbüs rejiminden bir geri çekilmeyi içermiştir. Bu durum Üçüncü Dünyanın kent burjuvaları ve isyancı köylülerinin taleplerinin tanınması anlamına gelmiş ve bu tanınma, ABD tarafından desteklenen pazar öncülüğündeki ulusal kalkınmacılıkta vücut bulmuştur. Bu uzlaşmanın 2 unsuru, ithal ikameci endüstrileşme politikaları ve ABD sponsorlu toprak reformu programlarıdır. Birincisi, modernite ve ulusal endüstrileşme çerçevesinde postkoloniyal devletlerin kent popülasyonlarının isteklerini karşılayan bir ulusçuluğu arttırırken, ikincisi köylüleri yatıştırma işlevi görmüştür.

Asya ve Latin Amerika'da köylülerin sosyalist ve ulusçu devrimler için mücadele yıllarından sonra, ABD buna karşı ilk çözümünü 1950'ler ve 60'larda geliştirmiştir. Bu çözüm, Amerikan stili bir toprak reformudur. Araghi (2009: 122-125), ABD'nin bu girişiminin Leninist stratejiyi ödünç alarak baş aşağı çevirdiğini belirtmiştir. Leninist tarım programı, ulusal sorunla köylü sorununu bağlayarak geniş bir politik ittifak geliştirmek amacındayken, ABD tarım politikasının amacı bunun tam aksi olarak Üçüncü Dünya köylü hareketlerini demobilize etmek ve onların kent milliyetçisi ve/veya sosyalist hareketlerle bağını koparmaktır. Sonuç olarak

kollektivizasyona karşı muhafazakâr sosyal tabana dayalı aile tabanlı çiftlikler yaratılmaya çalışılmıştır. Örneğin ABD desteğiyle yapılan toprak reformları Japonya’da 1945 ve 1950 yılları arasında %49 olan kiracılığı %9’a düşürmüş ve toprak sahibi olan köylüler %31’den %70’e çıkmıştır. Tayvan’da 1948 ve 1959 yılları arasında kiracılık %36’dan %14’e düşmüş ve toprak sahibi olan köylüler %33’ten %59’a yükselmiştir. Güney Kore’de 1945 ve 1965 yılları arasında kiracılık %49’dan %7’ye düşmüş ve toprak sahibi olan köylüler %14’ten %70’e çıkmıştır. Latin Amerika’ya bakıldığında ortalama 2 hektar toprağa sahip aile çiftliklerinin sayısı, 1950 ve 1980 yılları arasında %92 oranında artmıştır. Ancak en verimli topraklar büyük mülk sahiplerinin mülkiyetine bırakılmıştır. Bu nedenle örneğin 1980 yılında büyük ticari çiftlik sahiplerinin %20’si toprakların %80’sine sahipken, küçük toprak sahiplerinin %80’i ekilebilir alanların sadece %20’sini işlemiştir (Araghi, 2000: 148).

Öte yandan Üçüncü Dünya ülkeleri ulusal ekonomilerini geliştirmeye çalışmıştır. 1950’ler ve 60’larda birçok azgelişmiş ülke, endüstriyel yatırım ve kentsel nüfusun gıda ihtiyacının karşılanması için gerekli geliri, geleneksel tarımsal sektörlerin dışında aramıştır. Bu ülkeler IMF (Uluslararası Para Fonu), DB (Dünya Bankası), OECD (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı) ve AID (Milletler Arası Kalkınma Dairesi) gibi kuruluşların verdiği kredilerle borçlanarak ulusal endüstrilerini inşa etmeye çalışmıştır. Bu sırada ABD, 1950’lerde tek ihracat talebi kaynağı olan Avrupa buğday pazarını kaybettiği zaman, kendi üretim fazlası stokları için diğer pazarları aramaya başlamıştır. Üçüncü Dünya ülkeleri yerel gıda sektörlerini modernize etmek yerine, ABD buğdayının ihraç edileceği yeni bir pazar olmuştur (Friedmann, 1993: 37).

1954 yılında ABD, çıkardığı Public Law 480 yasası (Amerikan Zirai Maddeler Ticaretinin Geliştirilmesi ve Yardımlaşma Kanunu) çerçevesinde az gelişmiş ülkelere, onların soft para birimleri karşılığında gıda yardımını uygulamaya başlamıştır (Friedmann, 2005a: 241). Yardımlar düşük faiz oranları ve uzun geri ödeme periyodlarıyla verilmiştir. Bu yıllar proleterleşme, kentleşme ve Amerikan buğdayına bağımlılık çerçevesinde gıdada değişimin hızlandığı bir dönemin başlarıdır. Bu yardım ise gerçekte bir dampingdir. Ulusal endüstrileşmeyi sağlamaya çalışan Üçüncü Dünya ülkeleri, ucuz gıda düşük ücretler getireceği için gıda yardımını hoş karşılamıştır (Friedmann, 1990: 14). Gıda yardımı, köylü toplumların proleterleşmesini sağlayacak, yani Marksist dilde ilkel birikimde önemli bir rol oynayacaktır. Araghi (2009: 126) bu yardımların, dönemin reformist uzlaşmasının pekiştirilmesinde de rol oynadığını belirtmiştir.

Kalkınmanın evrensel şekilde endüstriyel büyüme olarak anlaşılması neticesinde Üçüncü Dünya, ABD’den ithal edilen sübvansiyonlu buğdayları almaya başlamıştır. Bu durum ileride çoğu Üçüncü Dünya ülkesinde kronik bir ithalat bağımlılığı yaratmıştır. Üçüncü Dünya çiftçileri, ABD’den ithal edilen ucuz metalarla rekabet edememiş ve geleneksel köylü bölgelerinde tarımsal üretim baltalanmıştır. Öte yandan Cargill ve Continental gibi ABD menşeli dev tahıl tüccarı şirketler ise Üçüncü Dünyaya önce imtiyazlı sonra ticari fiyatlarla yapılan satışlar sayesinde giderek karlarını arttırmıştır. Amerikan aile çiftliklerinde üretilen tahılları bu ülkelere pazarlamış ve gıda yardımı programı çerçevesinde yapılan sübvansiyonlu ihracatlar sayesinde büyük bir pazar payı elde etmişlerdir (McMichael, 2000a: 130).

1950 ve 1970 yılları arasında ABD’nin dünya ihracat payı soya fasulyesi için %90, mısır için %50 ve buğday için %35 artmıştır (Araghi, 2009: 126). ABD’nin Public

Law 480 yardımı adı altında yaptığı ithalat, tüm uluslararası ithalatların %40'ından fazlasını oluşturmuştur. II. Dünya Savaşı'nda sonra Japonya'da olduğu gibi buğdaya dayalı beslenme kalıbına doğru değişim, Üçüncü Dünyadaki kent elitleri tarafından da benimsenmiştir. Gıda ithalatlarına artan bağımlılık ve tarım sektörlerinin baltalanması ise hükümetler tarafından bir problem olarak algılanmamıştır. Bu yardımlar endüstrileşmenin zeminini hazırlamak için işlevsel görülmüştür. Çünkü kalkınma ideolojisi çerçevesinde Üçüncü Dünya hükümetleri çağdışı tarımdan emeği çekip modern kent endüstrilerine yerleştirmeyi ummuştur. Netice olarak sömürge olmaktan yeni kurtulmuş devletlere gıda yardımlarının yapılmasıyla, bu devletlerin kendi yerel gıda arzları ikame edilmiş ve yerel halklar geçimlik tarım yapmaya mahkûm kalarak yerel pazarların dışına itilmiştir (Friedmann, 2005a: 242).

Yardım adı altında yapılan ithalatlar, II. Dünya Savaşı sonrasında tarımda kendine yeten ülkelerde 20 yıl içerisinde bir gıda bağımlılığı yaratmıştır (Friedmann, 1993: 38). Bu ülkeler yardımın sonuçlarını gördüklerinde bile Amerikan buğdayını ithal etmeye devam etmiştir. Çünkü Amerikan dampingi dünya fiyatlarını düşürmüş ve fiyat açısından ithal buğday, yerel buğdaya göre avantajlı hale gelmiştir (Friedmann ve McMichael, 1989: 104).

Sonuç olarak Üçüncü Dünyadaki tüketim, gıda ithalatlarıyla beraber kentsel gıda pazarlarından sağlanmıştır. Küçük üreticiler ise sübvansiyon edilmiş Amerikan buğdayının dampingiyle rekabet edememiştir. 1970'lerin başında Üçüncü Dünyanın yaptığı tahıl ithalatlarının %26'sı buğdaydır. Böylece buğday bir anlamda proleterleşmenin bir aracı olmuştur. Azgelişmiş bir tarım ve sübvansiyonlu buğday ithalatı, kırdan kente göç etmek zorunda kalan ve iş bulamayan Üçüncü Dünya köylüleri ve işçileri için çok daha düşük ücretler anlamına gelmiştir. 1960'ların

sonunda ABD gıda yardımı üçte bir oranında düşmüş ve bunların yerini ticari satışlar almıştır. Aynı dönemde yeni ortaya çıkan Avrupalı ihracatçı ülkeler, sübvansiyonlu satışlar yaparak rekabet etmeye başlamıştır (Friedmann, 1990: 21-23). Böylece yardım başlığı altında yapılan ihracatlar giderek çokuluslu şekle dönüşmüştür. Dolayısıyla 19. yüzyılda sömürgecilerin tarımsal hammadde ve gıda çekmek için yarıştığı bu ülkeler, 20. yüzyılda ironik şekilde “gıda yardımı” yapılarak sömürülmüştür.

Latin Amerika, Asya ve Afrika’nın az gelişmiş ülkeleri 1971 yılında dünya ithalatlarının neredeyse yarısını almıştır. 1978 yılına gelindiğinde ABD buğdayının %78’ini satın almışlardır (Friedmann, 1990: 20). Üçüncü Dünyada toplam olarak gıda ithalatlarının gıda ihracatlarına oranı 1955-60 yıllarında %50 iken, 1980 yılında %80’e yükselmiştir. Dünya çapında Amerikan beslenme alışkanlıkları benimsenirken, Latin Amerika, Asya, Orta Doğu ve Afrika’da lokal gıda üretimi azalmıştır (Araghi, 2000: 148; Araghi, 2009: 126).

Friedmann (1990: 20), ithalat bağımlılığının nelere yol açtığını göstermek açısından Leonard Dudley ve Roger Sandilands’ın (1975) Kolombiya üzerine yaptıkları bir çalışmadan bahsetmiştir. Kolombiya’da imtiyazlı satışların başlamasından itibaren 15 yıl içinde buğday ithalatı 10 kat artmış ve ülke ithalat bağımlısı hale gelmiştir. 1963 yılından sonra pazar geliştiği zaman ithalat bağımlılığı pekiştiği için satışlar imtiyaz düzenlemeleri olmadan da artmaya devam edebilmiştir. Bunun sonuçları ise çok dramatiktir. 1952-71 yılları arasında ülkenin yerel buğday üretimi ve fiyatları neredeyse yarıya düşmüştür. Yerel olarak üretilen buğdayın tüketimi ise %78’den %11’e gerilemiştir. Ayrıca patates ve arpa gibi diğer yerel gıda ürünleri de üretim dışı olmuştur. Yerel tarımın çöküşüyle birlikte köylüler işsizleşmiş veya marjinal

olarak çalışmaya başlamıştır. Dolayısıyla ikinci gıda rejimi, emperyalist ülkelerin birikimine yönelik olarak gıda ithalatlarına bağımlı ve kırsal olarak az gelişmiş bir Üçüncü Dünya kalıbı yaratmıştır.

Aynı süreçte yeni endüstriyel ikamelerin çıkışı da Üçüncü Dünyayı bir kapana sıkıştırmıştır. En önemli tropik ihracat mahsullerinden olan şeker ve bitkisel yağlar, 1970’lerde tatlandırıcı ve yağ olarak kullanılan endüstriyel ikameler tarafından marjinalleştirilmiştir. Örneğin Llambi (1993: 28), ABD’nin Orta Amerika ve Karayip ülkelerinden 1984 ve 1988 yılları arasında şeker alım kotasını %75 azalttığını belirtmiştir. Gelişmiş ülkelerde beslenme kalıplarının değişmesiyle kişi başına şeker ve yağların tüketimi artmasına rağmen, bunların yeni formdaki endüstriyel ikameleri tüketilmiştir. Bu ikameler doğrudan değil, imal edilen gıdaların içerik maddeleri olarak kullanılmıştır. Kamış şekeri için temel endüstriyel ikame yüksek fruktozlu mısır şurubudur (HFCS). Bu ikame için ABD’nin sübvansiyonlarıyla aşırı üretilmiş mısır stokları kullanılmıştır. Tropik bitkisel yağlar için temel ikame ise soya yağıdır. Bu ikame de hayvan yemleri için yapılan soya küspesinin yan ürünüdür. Yine bu ikame için de ABD’nin soya stokları kullanılmıştır. Dolayısıyla İspanya’dan Hindistan’a kadar ABD yardımını alan birçok devlette, endüstriyel gıdalarda içerik maddesi olarak kullanmak ve yemek pişirmek için geleneksel yağların yerine büyük oranda soya yağı kullanılmaya başlanmıştır. Böylece ABD (HFCS ve soya yağı) ve Avrupa’nın (pancar şekeri) imal ettiği şeker ve tropik yağ ikamelerinin ihracatı büyümüştür. 1970’lere gelindiğinde Friedmann’ın (1993: 38) deyişiyle Üçüncü Dünya bir makas içerisine sıkıştırılmıştır. Bir bıçak Üçüncü Dünyayı ithalat bağımlısı hale getirmiş, diğer bıçak ise ikameler nedeniyle Üçüncü Dünyanın tropik mahsullerini ihraç edememesine ve gelirlerinin azalmasına neden olmuştur.

Üçüncü Dünyada tarım-gıda sektörü bağlamında bağımlılık yaratan bir diğer etken ise 1950'lerden sonra tüm dünyada yaygınlaşan Yeşil Devrimdir. Üçüncü Dünyada kırsal bölgeleri depolitize etmek ve ticareti genişletmek amacıyla Yeşil Devrim teknolojilerinin yaygınlaştırılmasıyla, Amerikan tahılları ile beslenen çiftlik hayvanı endüstrilerinin gelişmesi ve tarım ticaretinin genişlemesi teşvik edilmiştir (McMichael, 2009a: 145). Birçok Üçüncü Dünya ülkesinde önceleri gıda üretimi için ekilen toprakların büyük kısmı, ihracata yönelik yeni mahsuller ve yemlik tahılların üretimine ayrılmaya başlanmıştır (Yenal ve Yenal, 1993: 101). Yeşil Devrim, mekanik-kimyasal ve genetik girdiler üzerinde kapitalist kontrolün arttığı bir dönemde ABD'nin "mısır devrimi" deneyimini Üçüncü Dünya'da yeniden üretmiştir. Bu ülkeler ulusal tarımlarını, tarım makineleri ve kimyasal girdilerle dünya pazarına entegre etmesine karşın, bazıları ithalat bağımlısı olarak kalmaya devam etmiştir (Friedmann, 1993: 38). Örneğin Meksika ve Hindistan tahıl üretiminde başarılı örneklerdir.

Yeşil Devrimle tarımın endüstrileşmesi tahıl üretimini arttırırken, çiftçileri kırdan uzaklaştırmış, yerel ekoloji ve gelenekten koparmıştır (Friedmann, 2005a: 242-243). Çok ürün veren melez tohumların, kimyasal gübrelerin ve tarım makinelerinin kullanılması şeklinde uygulanan Yeşil Devrim projesi, bazı ülkelerde tahıl ithalatına bağımlılığı azaltırken, ithal melez tohumlar ve makine alımında dışa bağımlılık yaratmıştır (Yenal ve Yenal, 1993: 100). Yeşil Devrim teknolojilerini teşvik eden şey ise Dünya Bankası'nın 1968-1980 yılları arasında kırsal yoksulluğa destek programlarıdır. Bu kırsal destek projeleri küçük toprak sahiplerini kimyasal ve biyolojik girdilere ve endüstriyel teknolojilere bağımlı hale getirmiştir. Öte yandan bu programlar bahsedildiği gibi temel gıda ürünlerinin ekimi yerine ihracata yönelik

hayvan yetiştiriciliği ve yem tahılları ekimini teşvik etmiş ve böylece temel gıdalarda dışa bağımlılık katlanmıştır. Araghi'nin (2000: 150) verdiği bilgiye göre Dünya Bankası'nın kalkınma projelerine verdiği borç 1968'de 953 milyon Dolarken, 1981 yılında 12.4 milyar Dolara yükselmiştir. Bu durum ileride görüleceği gibi Üçüncü Dünyanın dev borç köleliğinin oluşumunda büyük oranda etkilidir ve borç rejimi de global neo-liberal yeniden yapılanmanın köşe taşlarından biri olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin yerel et tüketimini arttırmak için ABD'den büyük oranda yem tahılı ithal etmesiyle başlayan 1973-74 yıllarındaki gıda krizi, ani bir kıtlık yaratmıştır. Fiyatlar aniden yükselmiş ve yardımlar kesilmiştir. Bağımlı Üçüncü Dünya ülkeleri için en kötüsü ise gıda krizi ve petrol krizinin aynı zamanda olmasıdır.⁷ Bu ülkeler pahalı gıda ve enerji ithalatını karşılayamaz duruma gelmiştir. Çözüm ise petrol zengini ülkeler tarafından uluslararası bankalara yatırılmış Petro-Dolarların, bu ülkelere gıda ve petrol ithalatlarını finanse etmeleri için borç verilmesi olmuştur (Friedmann, 1993: 39).

Özetle ikinci gıda rejiminde ABD'nin tarım-gıda sektöründe birikim için en stratejik araç olan gıda yardımı, Soğuk Savaş bağlamında Üçüncü Dünya tarım toplumlarını dünya ekonomisinin kapitalist alanına doğru entegre etmek ve Amerikan üretim fazlasına çözüm olmak açısından ikili bir işleve sahip olmuştur. Eski rejimde ABD bir pazar olarak tamamen Avrupa'ya bağlı olan farklı ihracatçılardan biridir. Ortaya çıkan rejimde ise ABD egemen ihracatçı ülke olurken, Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğu sübvansiyonlu tahıl ithalatına bağımlı hale gelmiştir. Bu açıdan kapitalist

⁷ Harvey (2004a: 41), Nixon yönetimi ile Suudiler arasında yapılan gizli anlaşma ile petrol fiyatlarının 1973'te tavana vurduğunu ve bunun Avrupa, Japonya ve diğer bazı azgelişmiş ekonomilere, o zamanlar Orta Doğu petrollerine daha az bağımlı olan ABD'ye verdiği zarardan çok daha fazla zarar verdiğini belirtmektedir.

gelişmede (veya azgelişmede) ve Soğuk Savaşın askeri projelerinde “gıda yardımı” çok önemli bir rol oynamıştır (Friedmann, 1990: 16). Soğuk Savaş çerçevesinde ABD, Üçüncü Dünya ülkelerine yaptığı yardımlarla, komünizme karşı bu pazarları kendine bağlayarak hegemonyasını kurmuştur (McMichael, 2005: 272). Bu hegemonyayı sağlayan ve kapitalist pazarları meşrulaştıran ise kalkınma projesidir.

Yardımanın ithalat bağımlılığı yaratması dışında, yapılan ithalatın borçlarının geri ödenmesi de ayrı bağımlılıklar yaratmıştır. ABD, Marshall yardımını değiştirerek, Üçüncü Dünya ülkelerini soft para birimlerinde borçlandırmaya dayalı modern bir gıda yardımı biçimi icat etmiştir. Para birimi, birinin dış bir ülkeden onu isteyip istememesine göre “hard” ve “soft” olarak ayrılmıştır. Birçok ülkenin ulusal para birimi dönem itibariyle Dolara çevrilememektedir. Çünkü bu ülkelerin Dolar edinmek için yeterli ihracat kapasitesi yoktur. Ancak ABD, yardım başlığını kullanarak, ithalat yaptığı bu ülkelerin Dolara çevrilemeyen soft para birimlerine karşılık mallarını satabilmiştir. Böylece ABD, Doların lehine eski Avrupa kolonilerini kendi ticaret partnerine dönüştürmüştür (Friedmann, 2005a: 232; 241). Üçüncü Dünya ülkeleri kendi para birimlerinde borçlarını ödemeye başladığında, ABD kendi stratejik, ekonomik ve askeri amaçlarını sürdürecektir yerel para birimlerini elde etmiştir. Bu parayı yardımı alan ülke içinde harcaması gerektiği için kendi askeri üslerini kurmak gibi amaçlarla kullanmıştır. Üçüncü Dünya ülkeleri ise Avrupa ülkelerinin yaptığı gibi endüstriyel ihracatları ile gıda ithalat faturalarını ödemek şeklindeki bir stratejiyi uygulayamamıştır. Öte yandan en başta tarım toplumları olmalarına rağmen, gıda ihracatını arttırarak ulusal endüstriyel gelişimi sağlayan ABD, Kanada ve Avustralya gibi ülkelerin stratejilerini de uygulayamamışlardır (Friedmann, 1990: 17-19). Bunun nedeni çok açık ki sömürge

statüsünden kurtulup ulus-devlet düzeyine yükselen Üçüncü Dünya kapitalizminin düşük gelişme hızıdır ve bu yavaş kapitalist gelişme hem emperyalist ülkeler tarafından dayatılan dışsal bir özellik hem de bu ülkelerin ulusal pazarın ve sanayinin gelişimi bakımından elverişli bir alt yapı mirasının olmamasından kaynaklanmıştır. Yani Birinci Dünya tarafından talan edilmiş ve özgün gelişme fırsatı tanınmamış bu ekonomilerin ulus-devlet statüsü kazanmaları, onlara hem devam eden dışsal müdahaleler hem de sömürgeciliğin mirası olan tarihsel içsel yetersizlikler nedeniyle iktisadi sıçrama fırsatı sunmamıştır. Şunu da not etmek gerekir ki Brezilya ve Türkiye gibi bazı ülkeler emperyalizm faktörüne rağmen kısmi bir iktisadi ilerleme göstermiş, Güney Kore gibi bazıları ise azgelişmiş ülke konumundan gelişmiş bir ülkeye dönüşebilmiştir.

Özetle Üçüncü Dünyada bir yandan devlet sübvansiyonlarıyla meta ilişkilerinin kırsal bölgelere genişletilmesi desteklenirken, diğer yandan küçük çiftçiler pazar güçleriyle rekabete terk edilmiş ve bu durum ulusal tabanlı işbölümünü parçalamıştır. Yani dünya tarımının Amerikan çiftçilerinin lehine yeniden düzenlenmesi, Üçüncü Dünya kırsalındaki küçük kapitalist mülkiyetin genişletilmesi girişimleri ve dengeli ulusal kalkınmayı vurgulayan politik retorikle çelişmiştir. Bu anlamda Araghi'ye (2000: 148; 2009: 125-127) göre bir yandan toprak reformları ve devlet sübvansiyonlarıyla “köylüleştirme”, diğer yandan ucuz tahıl fiyatlarıyla saldıran pazar güçlerine maruz kalma ve gıda ithalatı bağımlılığı sonucu “köylülüğün tasfiyesi” eş zamanlı olarak meydana gelmiştir. Bu durum Üçüncü Dünyada ulusal kalkınmacılığın çelişkilerini ifade etmiştir. Kırsal göçlerin oranı 1950 ve 1975 yılları arasında önceki 25 yıl ile karşılaştırıldığında %230 oranında artmıştır. Araghi bu

çelişkili süreçte köylülerin “görelî” olarak tasfiye edildiğini belirterek, bu dönemde “yerinden etme yoluyla mülksüzleşme” pratiğinin hâkim olduğunu söylemektedir.⁸

2.2.3. Çokuluslu Şirketler

II. Dünya Savaşından sonraki yıllarda ileri kapitalist ülkelerde tarım ve beslenme kalıplarında büyük değişimler yaşanmıştır. Daha az çiftçi, daha büyük ve uzmanlaşmış çiftliklerde, daha çok makine ve kimyasal girdi kullanmıştır. Tarım-gıda zincirleri büyümüş ve kitlesel olarak üretilmiş gıda, önemli bir endüstriyel ve perakende sektörü haline gelmiştir (Friedmann, 1990: 26).

ABD tarım-gıda sektörü, savaş sonrası ekonominin kitle üretimi ve kitle tüketimine doğru yeniden yapılanmasıyla uyumlu şekilde, özellikle tüketimi artmaya başlayan hayvansal ürünler ve uzun ömürlü gıdaların üretiminden kar etmeye başlamıştır. Belirli tarım ürünlerinin fiyatlarının desteklenmesi hem çiftçileri korumuş hem de tarım-gıda şirketlerinin büyümesini desteklemiştir. Çiftçiler, tarım makineleri ve

⁸ Araghi (2000: 146-147), köylü mülksüzleşmesinin 2 biçimde olduğunu belirtmektedir. Birincisi “farklılaşma yoluyla mülksüzleşme”, ikincisi ise “yerinden etme yoluyla mülksüzleşme”dir. 1950’lerden sonra yapılan kırsal çalışmalarda büyük oranda “kırsal farklılaşma yoluyla köylülüğün tasfiyesi” modeli hakim olmuştur. Araghi’nin (2009: 127) öne sürdüğü temel argüman ise, kalkınmacı dönemde Üçüncü Dünyada kırsal sınıf farklılaşmaya dayalı olarak köylü mülksüzleşmesinin yavaş olduğu, onun yerine çiftçilerin pazar güçlerine maruz kalması sonucu oluşan yerinden etme yoluyla mülksüzleşmenin hakim olduğudur. Öte yandan 1950 ve 1970 yılları arasında “görelî olarak köylülüğün tasfiye edilmesi”, eş zamanlı olarak “köylüleştirme” ve “köylülüğün tasfiyesi” sürecini ifade etmektedir. Burada köylüler pazar güçlerine maruz kalarak rekabet edememiş ama ulusal tarımların sübvansiyonlar ve fiyat destekleri biçiminde devlet tarafından finanse edilerek korunması, yeni yaratılmış milyonlarca küçük toprak sahibinin global itme faktörlerine maruz kalma oranını yavaşlatmıştır. Bu anlamda ulusal kalkınmacı dönemde “görelî olarak köylülüğün tasfiyesi” global mülksüzleşmenin karakteri iken, 20. yüzyılın sonunda neoliberal globalizmin doğuşuyla “mutlak olarak köylülüğün tasfiyesi” global mülksüzleşmenin tarihsel karakterini teşkil etmektedir.

kimya endüstrisinden gelen teknolojilerle verimliliği ve ölçeği arttırmıştır (Friedmann, 1993: 34).

1950'lerden sonra ABD ve Avrupa ülkelerinde sığır eti tüketimi %50 oranında artmıştır. Bu talebi karşılamak için hayvan üreticisi çiftlikler coğrafi olarak genişleyerek, bu ürünleri işlemek ve dağıtmak için satın alan şirketlere bağlanmıştır (Friedmann ve McMichael, 1989: 106). Aynı süreçte ABD'de melez mısır ve soyadan elde edilen yemlerin imal edilmesiyle, mısır ve soya çiftçileri yem imalatı yapan şirketlerle sözleşmeler yaparak ürünlerini satmaya başlamıştır. Et tüketimini karşılamak için yem olarak mısır ve soya fasulyesi ekimi monokültür hale gelmiştir. Böylece ABD çiftçilerinin çoğu şirketlerin kontrol ettiği meta zincirlerine entegre olmuştur (Friedmann, 2005a: 244). Amerikan şirketleri Avrupa'da bu ürünlerin işlenmesi için yan kuruluşlarını kurmuş ve Avrupa'nın tarım-gıda sektörüyle entegre olmuştur. Daha sonra et/soya/mısır kompleksi şirketleri periferik ekonomilere kadar genişleyerek ulusötesi entegrasyonu genişletmiştir (Friedmann ve McMichael, 1989: 105-106).

Latin Amerika ülkelerine uzanan et üretimi, yüksek ve düşük kalite sığır eti olmak üzere dünya pazarının farklılaşmasına bağlı olarak yerel tarım ve genel beslenme üzerinde farklı etkiler yapmıştır. Örneğin Amazon bölgesi ve Orta Amerika'daki topraklar, süpermarket ve fast food pazarı için imalat yapan endüstrilere düşük kalite sığır eti üretimi için tahsis edilmiştir. Bu nedenle tropik ormanlar tahrip edilmiş ve bir anlamda gerçekten de topraktan kovulan köylülerin yerine sığırlar geçmiştir. Diğer taraftan köylülerin yaptığı sığır üretimi, pazara giren et nedeniyle tasfiye olmuştur (Friedmann ve McMichael, 1989: 107-108). Yine aynı tarihlerde ABD

menşeli çokuluslu şirketler, Latin Amerika’da yerel üreticilerle sözleşme yaparak konserve fabrikaları kurmaya başlamıştır (Llambi, 1993: 21).

1950’ler ve 60’larda uzun ömürlü gıda imalatının artmasıyla, gıda şirketlerinin araştırma ve pazarlama bölümleri ürün çeşitlerini arttırmıştır. Friedmann ve McMichael (1989: 108) tipik bir bakkal rafındaki ürün türü miktarının 1930’larda 800 iken, 1980’de bu sayının 12.000’e yükseldiğini belirtmiştir. 1970’lere gelindiğinde ise Üçüncü Dünyanın en önemli 2 ihraç ürünü olan şeker ve bitkisel yağların ithal ikameleri yapılmıştır. Uzun ömürlü gıda kompleksleri imal ettikleri gıdalarda içerik maddesi olarak mısırdan elde edilen tatlandırıcılar ve soya fasulyesinden elde edilen yağları girdi olarak kullanmaya başlamıştır. Tekstilde de sentetik ipliklerin çıkmasıyla pamuk ikame edilmiştir. Bunun sonucu olarak ABD ve Avrupa ülkeleri aşamalı olarak Üçüncü Dünyadan yaptıkları şeker ve bitkisel yağ ithalatlarını durdurmuştur (Friedmann ve McMichael, 1989: 109). Bugün hala gıdalarda kullanılan tatlandırıcılar değişen maliyetlerle herhangi bir tahıldan üretilmektedir. Hammadde seçimi ise tamamen yaygın teknikler ve ürün fiyatına dayanmaktadır. İkinci gıda rejiminde tahıl arzı ve fiyatları bu politikaları belirlemiştir. Avrupa ülkeleri şeker ikamesi olarak pancar şekeri kullanmıştır fakat bitkisel yağ ikamesi için kullanılan soya fasulyesi, rejim boyunca neredeyse tamamen bir ABD ürünüdür.

Süreç içerisinde etin de genel protein kategorisindeki işlenmiş soya fasulyesiyle ikamesi yapılmıştır. Friedmann ve McMichael (1989: 106) kapitalist kitlesel üretim ve tüketimde et ve soya fasulyesinin rolünü, otomobil endüstrisi ve petrolün rolüne benzetmektedir. Onlara göre otomobil gibi et de, ileri kapitalist ekonomilerde savaş sonrası kapitalizmin temel dinamiği olan uzmanlaşmış ürünlerin kitlesel üretim ve

tüketiminde kilit bir ürün olmuş ve petrol gibi soya da kitlesel üretim için en önemli girdi haline gelmiştir.

Özetle ürünlerin ikameleri ve tarım ve gıda zincirlerinin sektörler arası entegrasyonu (hammadde-imal edilmiş gıda), tarım-gıda sektörünün ulusötesi inşasında 2 önemli unsur olmuştur. Buradaki ilişki şu açıdan dikkat çekicidir: Soyanın hem hayvan yemi imalatında, hem yağ endüstrisinde (yem olarak soya posası kullanılırken, soyadan çıkarılan yağ ithal ikame olarak kullanılıyor) hem de et yerine mamul gıdalarda protein olarak kullanılmasıdır. Mısır da aynı şekilde hem yem ve yağ imalatında hem de mamul gıdalarda içerik maddesi olarak tatlandırıcı imalatında kullanılan bir girdidir. Ürünlerin çok işlevsel olarak kullanımı, şirketlerin birden fazla sektöre girebilmesini sağlamıştır.

Böylece büyük endüstriyel şirketler entegre tarım-gıda sektörü içinde egemen hale gelmiştir. Bazı şirketlerin makine, kimyasallar, hayvan yemleri, veteriner ilaçları ve endüstrileşmiş tarımla ilgili diğer girdi satışları büyümüştür. Büyük kapitalist şirketler çiftçileri hem tarım ürünlerinin satıcısı hem de tarım girdilerinin ve imal edilmiş gıdaların müşterileri olarak kendine bağımlı hale getirmiştir. İkinci gıda rejimi boyunca bu şirketler ulusötesi olarak tarım-gıda üretim sektörlerini entegre etmiştir. Çoğu ülke ulusal çiftlik hayvanı sektörü için ulusötesi olarak endüstriyel yem tahılları ithalatı yapmıştır. Aynı şekilde Üçüncü Dünya ülkeleri Yeşil Devrimle birlikte ithal ikameciliği geliştirip tahıl ithalatına bağımlılıktan kurtulmaya çalışırken, aslında kimyasal gübreler gibi endüstriyel girdilere, dolayısıyla bu girdileri satan çokuluslu şirketlere bağımlı hale getirilmiştir (Friedmann, 2005a: 243).

2.2.4. İkinci Gıda Rejiminin Krizi ve Çöküşü

Friedmann'a (2005a: 244; 2005b: 131-132) göre ikinci gıda rejiminin istikrarlı gidişatında 4 değişiklik yavaş yavaş rejimin pratikleri ile çelişmeye başlamıştır. Birincisi, Üçüncü Dünya ülkelerinin, ürettikleri geleneksel ihracat ürünlerinin fiyatlarının düşmesine karşılık, temel gıdalar için ithalat ihtiyaçlarının artmasıdır. Geleneksel ihracat ürünlerinin fiyatlarının düşmesinin sebebi, bahsedildiği gibi endüstriyel veya uzun ömürlü gıdalar için şeker ve tropik yağların ikamelerinin kullanılmaya başlanmasıdır. İkincisi, şirketler meta zincirlerinin kontrolünü ele geçirmiştir. Dampingerle çiftçiler hızla tasfiye olmuş, şirket lobileri güçlenmiştir. Üçüncüsü, ulusötesi şirketlerin giderek büyürken merkantilist ticaret kurallarıyla sınırlandırılmasıdır. Dördüncüsü ise 1970'lerin başında ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki tahıl ticaretinin neden olduğu kriz ve bloklar arasındaki ticaret ambargolarıdır.

İkinci gıda rejimini sürdüren dinamik, aşırı üretim fazlalarını biriktirme ve bunları az gelişmiş ülkelere sübvansiyonla ihraç etmeye dayanmıştır. 1972 ve 1973 yıllarında ABD, Sovyetler Birliği'ne tahıl ihracatıyla kendi artıklarını hard para birimi karşılığında elden çıkarma fırsatını yakalamıştır.⁹ Bu büyük tahıl anlaşmasıyla II. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk defa aşırı üretim stokları temizlenmiştir. Sovyetler Birliği dünyada ticareti yapılan tahılın dörtte üçünü satın almıştır. Arzın düşmesinden dolayı buğdayın, diğer tahılların ve yağlı tohumların fiyatı 3 kattan fazla artmıştır.

⁹ Soğuk Savaş sırasında ticaret ambargoları nedeniyle sosyalist ülkeler pazarlar olarak rol oynamamıştır. 1950'lerin sonlarında Sovyetler Birliği tahıllarda kendine yetmiştir. 1970'lerde ulusal beslenme kalıplarında et tüketimi yükseltilmeye çalışılmış ama yerel yemlik tahıl üretimi aynı hızda arttırılamamıştır. Bu nedenle Sovyetler Birliği dış pazardan yem tahılı ithalatına yönelmek durumunda kalmıştır (Friedmann, 1990; Friedmann, 1993).

Böylece ABD, gıda yardımlarını ve bazı ticari sözleşmeleri askıya almış ve 1974-75 yıllarında Sovyetler Birliği'ne tahıl ambargoları uygulamıştır (Friedmann, 1993: 40-41). Aynı yıl petrol kriziyle de yüzleşen gıda ithalatı bağımlısı Güney ülkeleri, özel bankalardan borçlar almaya başlamıştır.

ABD'nin artık stoklarının erimesi ve dünya tahıl fiyatlarının artmasıyla tüm dünyada gıda güvenliği sorunu yaşanmaya başlanmıştır. Fakat hükümetler sorunu kapitalist pazarlar olarak görmemiştir. 1974 yılında Roma'da birinci Dünya Gıda Zirvesi'ne katılan hükümetler sadece açlık sorununu ele almıştır. Açlık ve yetersiz beslenmeden kurtulmanın kişinin elinden alınamaz bir hak olduğunu ilan edip kendilerini bu sorunu çözmeye adanmışlardır. Fakat gıda hakkı zaten 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde bildirilmiştir. Friedmann'a (2005a: 245) göre bu zirvede gıda güvenliği, tarımsal üretim ve gıda ihtiyacının karşılanması arasında bağ kurulmadan tanımlanmıştır. Yani zirve göstermeliktir ve devletleri ilgilendiren aç insanlar değil, kendi ticari çıkarları ve çokuluslu sermayenin çıkarlarıdır.

ABD-Sovyetler Birliği ticaretinden sonra yardım adı altında yapılan sübvansiyonlu ihracatlar tamamen kesilmiştir. Bunun nedeni kısmen ABD'nin ödemeler dengesi, kısmen de gıda yardımının artık azalan stratejik öneminden kaynaklanmıştır (Yenal ve Yenal, 1993: 102). Petrol ihracatçısı ülkelerin uluslararası bankalardaki petrol Dolarları Üçüncü Dünya ülkelerine borç verilmeye başlanmıştır. Süreç içerisinde Avrupa'da aşırı zirai üretim artıkları ortaya çıkınca, Avrupa ülkeleri de bunlardan ABD yöntemleriyle faydalanmaya girişmiş ve çok taraflı yardım ihracatları artmaya başlamıştır. Önceden “yardım” adı altında yapılan dampingler, 1980'lerde “sübvansiyonlu ihracat” adıyla devam etmiştir (Friedmann, 2005a: 233). Kısa sürede ABD tarımında aşırı üretimin tekrarlanmasıyla, sübvansiyonlu ihracatlar Avrupa ve

ABD arasında bir ticaret savaşına ve rekabetçi bir dampinge neden olmuştur. McMichael (2005: 273-274) bu dönemde Fransız hükümetinin “*İhracat için üretim: Tarım Fransa’nın yeşil petrolüdür*” ilanını örnek vererek, ABD ve AB’nin tarım ürünlerinin ihracat dampingiyle pazar için rekabetin şiddetlendiğini ve bu yapısal aşırı üretim çelişkilerinin kalkınmacılıktan globalizme geçişi şekillendirdiğini belirtmektedir.

Aynı dönemde Cairns Group olarak adlandırılan Arjantin, Kanada ve Avustralya’nın öncülük ettiği ikinci kademe ihracatçılar, merkantilist pratiklerin bırakılması için baskı yapmaya başlamıştır. Endüstriyel çiftlik hayvanı sektörü için tahıl ve soya ihracatçısı olan yeni tarım ülkelerinden Brezilya da bu çabaya katılmıştır. Bahsedilen bu ikinci kademe ihracatçı devletler, kendi ihracatlarını sübvansiyonla desteklemeye çalışmamış ve merkantilist pratiklerin son bulmasıyla dünya ihracatlarından adil bir pay alabileceklerini ummuştur (Friedmann, 2005a: 246).

Damping rekabeti sonucu tarım ürünlerinin fiyatları 1975 ile 1989 yılları arasında %39 azalmıştır. Sübvansiyonlu tarım ürünlerinin fiyatlarının, üretim maliyetleriyle ilişkisinin giderek azalmasının sorun yaratması ve Cairns Group olarak adlandırılan ülkelerin talepleri, ihracatçı devletleri 1986 yılındaki GATT Uruguay Turu’na getirmiştir (McMichael, 2005: 274). Bu girişim, bundan en çok kar edecek olan tarım-gıda endüstrileri tarafından da desteklenmiştir. Çünkü bu ulusötesi şirketler tarım-gıda sektörünün daha ileri bir entegrasyonuna engel olan ulusal düzenleyici yapılara sığmamaya başlamıştır. 1995 yılında DTÖ’de (Dünya Ticaret Örgütü) imzalanan Tarım Anlaşmasını getiren süreç bu şekilde gelişmiştir.

İkinci gıda rejiminin kriz evresindeki önemli gelişmelerden biri de yeni tarım ülkelerinin oluşmasıdır. Sovyet-ABD ticaretinin tahıl fiyatlarını hızla yükseltmesiyle, yeni ihracat pazarları ortaya çıkmıştır. OPEC devletleri bu sırada dünya gelirinin büyük kısmını ele geçirmiş ve uluslararası bankalara yatırmıştır. Bankalar, borç alan ülkelere bu petrol Dolarlarını vermiştir. Borç alanların çoğu, ihracat için tarıma yatırım yapmak isteyen ve ihracattan kazandıklarını borçlarını geri ödemekte kullanmayı uman bazı Üçüncü Dünya ülkeleri ve sosyalist devletlerdir. Böylece Üçüncü Dünyanın petrol ihracatçısı, imalat malları ihracatçısı ve yoksul kalanlar olmak üzere farklılaşması 70'lerin başında başlamıştır.

Yeşil Devrim, bazı tahıl ithalatçısı Asya ve Latin Amerika ülkelerini ulusal gıda güvenliği politikası çerçevesinde buğday, mısır ve pirinç olmak üzere temel ürünlerde kendine yeterli hale getirmiştir. Friedmann (1993: 45) bu ülkeleri “yeni tarım ülkeleri” (NACs) olarak adlandırmaktadır. Örneğin Brezilya gibi bazı ülkeler hem yeni endüstriyel ülke (NICs) hem de yeni tarım ülkesi (NACs) niteliği kazanmıştır. Brezilya, devlet öncülüğünde ithal ikameci uygulamalarla 1960'larda endüstriyel tarım-gıda ekonomisini geliştirmiş ve ihracatçı hale gelmiştir. Ulusal ölçekte tahıl ve soya üreterek yoğun çiftlik hayvanı sektörü yaratmak için kredi ve vergilendirme politikalarının bir karışımını kullanmıştır. Örneğin devlet, işlenmemiş soya fasulyesi üzerine ihracat vergisi koyarak, ürünün ulusal sınırlar içerisinde işlenmesini teşvik etmiş ve böylece yüksek değer eklenmiş ihracat ürünleri üzerine odaklanmıştır. Dolayısıyla devlet politikaları rekabet fırsatlarını biçimlendirmede kilit bir role sahip olmuştur. Bu da pazarda karşılaştırmalı üstünlük denen şeyin her zaman toplumsal ve politik olarak inşa edildiğini göstermektedir (Goodman ve Watts, 1997: 9).

1973'te ABD'nin soya ambargosundan sonraki 4 yıl içinde yeni tarım ülkeleri ABD'nin ihracat tekeline kırmışlardır. Brezilya ve Arjantin özellikle soya fasulyesi ve ette; Çin, Şili ve Hindistan da yağlı tohum küspesi ihracatlarıyla yeni tarım ülkeleri olmuşlardır. Japonya¹⁰, Sovyetler Birliği¹¹ ve diğer ithalat yapan ülkeler ise ABD ithalatına alternatif aradıkları zaman, yeni tarım ülkelerinden ithalat yapmıştır. Böylece yeni tarım ülkeleri fenomeni, dünya pazarındaki ihracat rekabetini yeniden canlandırmış ve avantaj ihracatçılardan ithalatçılara geçmiştir (Friedmann, 1993: 46). Bu da aşırı üretim rejiminin bundan sonra güce kaynaklık etmekten ziyade bağımlılığa kaynaklık etmeye başladığını göstermiştir.

Özetle ikinci gıda rejiminde bir yandan tarım politikaları ulusal kalkınma ideolojisi altında gerçekleşirken, öte yandan girdiler, teknoloji ve gıda maddelerinin ticaret zincirleri ulusal tarım sektörlerini aşındırarak uluslararasılaşmıştır. Dolayısıyla uluslararası pazarlar “karşılaştırmalı üstünlükler” gibi teorik ifadelerde bahsedildiği gibi soyut arz ve talep kuralları tarafından belirlenmiş kendi kendini düzenleyen mekanizmalar değildir. Onlar her tarihsel dönemin toplumsal ajanları tarafından geliştirilmiş kurumlardır (Llambi, 1993: 32). II. Dünya Savaşı'nın sonundan ikinci

¹⁰ Japonya'nın ulusal tarım-gıda ekonomisi de Marshall yardımlarıyla başlamıştır. Yapılan toprak reformuyla büyük bir çiftçi tabakası yaratılmış, bu çiftçilere pirinç üretimi için yüksek devlet sübvansiyonları verilmiştir. Fakat Japonya da düşük fiyatla buğday ve yağlı tohum ithal ederek emek maliyetlerinin azaltılmasını hedeflemiş ve ABD'nin pazardaki üretim fazlasından kurtulmasına katkıda bulunmuştur. Böylece yerel beslenme kalıpları değişmiş ve büyük bir buğday ve soya ithalatçısı haline gelmiştir. Fakat Japonya, 1973 yılında ABD'nin soya ambargosu nedeniyle özellikle Güney Doğu Asya ülkelerinde tarım-gıda sektörü için büyük yatırımlar yapmış ve buralardaki yeni tarım ülkelerinin doğuşunda büyük rol oynamıştır. Daha sonra da Güney Doğu Asya ülkeleri de dahil rekabetçi tarım-gıda sektörleri yaratmış Üçüncü Dünyanın yeni tarım ülkelerinden ithalat yapmaya başlamıştır (Friedmann, 1993: 43-45; Llambi, 1993: 31-32).

¹¹ 1980'lerde ABD'nin tahıl ve yem ihracatı, 1970'lerdeki seviyenin 8 katına ulaşmıştır. Mısırın dörtte birini ve buğdayın %15'ini Sovyetler Birliği satın almıştır. 1980 yılında ABD, Sovyetler Birliğinin Afganistan saldırısına cevap olarak son bir ambargo uygulamıştır. Buna karşı Sovyetler Birliği ise Kanada gibi ikinci kademe ihracatçılar ve Arjantin gibi yeni tarım ülkelerinden ihtiyacı olan tarımsal ürünleri satın alabilmiştir. Aldığı tahıl ve yağlı tohumların bedelini de, petrol ihracatlarından elde ettiği gelirlerle ödemiştir. Buna karşın ABD, 80'ler ve 90'lar boyunca Sovyetler Birliği'ne ihracat yapmayı sürdürmüştür. Friedmann'a göre (1993: 41-42) bu durum, ABD'nin zirai ihracatta Sovyetler Birliği'ne bağımlı hale geldiğini göstermiştir.

gıda rejiminin sonuna kadar dünyanın tarım-gıda sistemleri, kısmen güçlü çokuluslu sermayeler ve ulus devletlerin planlanmış eylemlerinin bir sonucu, kısmen de bu planlanmış eylemlerin kompleks etkileşiminin kasıtlı olmayan bir sonucu olmuştur.

2.3.Üçüncü Gıda Rejimi (Şirket-Ekolojik Gıda Rejimi): 1995 - ...

Üçüncü gıda rejiminin çıkışı, çeşitli düşünürlerce farklı dayanaklara vurgu yapılarak açıklanmaktadır. Friedmann (2005a), yeni rejimin ekolojik hareketlerin talepleri çerçevesinde ortaya çıktığını ve şirketler için yeni birikim olanakları yarattığını tartışarak, bu evreyi “Şirket-Ekolojik Gıda Rejimi” olarak adlandırmıştır. Burch ve Lawrence (2009), tarım ve gıdanın giderek finansal ilişkilere tabi hale geldiğini göstermiş ve bu dönemi “Finanslaşmış Gıda Rejimi” olarak adlandırmıştır. Pechlaner ve Otero (2008) ise serbest ticaret, yeni uluslararası kurumsal düzenlemeler ve yeni tarımsal biyoteknolojilerin uygulanması arasındaki ilişkiye odaklanmış ve bu dönemi “Neoliberal Gıda Rejimi” olarak adlandırmıştır. Öte yandan McMichael’ın “Şirket Gıda Rejimi” (2005; 2009a; 2009b), Araghi’nin ise “Sermayenin Gıda Rejimi” (2003) ve “Kuşatma (enclosure) Gıda Rejimi” (2009) başlığı altındaki tartışmaları, üçüncü gıda rejiminin 1995 yılında DTÖ’nün Tarım Anlaşması ile kurumsallaştırıldığını ve yeni rejimin egemenlerinin şirketler olduğunu göstermektedir.

Bu dönemin temel karakteristiği sermayenin neo-liberal karşı devrimiyle ulusal düzenlemelerin tasfiye edildiği, çokuluslu şirketlerin dünyanın yeni sahipleri haline geldiği ve Soğuk Savaş’ın bitmesiyle Güney olarak adlandırılmaya başlanan Üçüncü

Dünya ülkelerinin yapısal uyum programlarıyla mülksüzleştirildiği yeni bir birikim süreci olmasıdır. Bu bölümde önce bu sürecin tarım-gıda sektörlerinde nasıl geliştiğine değinilecektir.

Vietnam Savaşı'nın etkisiyle aşırı miktarda Dolar arz etmiş ve Doların uluslararası dolaşımının kontrolünü kaybetmiş bir ABD stratejisi olarak 1970'lerde yapılan finansal deregülasyon ile birlikte Bretton Woods sisteminden esnek kur sistemine geçilmiştir (Dikmen, 2000: 285). Böylece ulusötesi şirketlerin lehine ticaret ve yatırım engelleri kaldırılmış ve sermaye piyasalarının liberalleştirilmesiyle finanslaşma çağı oluşmuştur. Araghi'ye (2009: 129) göre daha 1974 yılında Friedrich Hayek ve 1976 yılında Milton Friedman'a ekonomide Nobel ödülünün verilmesi, postkolonyal neo-liberal globalizmin gelişini işaret etmiştir. Ardından Dünya Ekonomik Forumu ve G-7 gibi yeni kurumlar yaratılmış ve ulusal kalkınmacılık, Keynesyencilik ve kamu refah kurumlarının tasfiye programları için Dünya Bankası ve IMF gibi mevcut uluslararası kurumlar harekete geçirilmiştir. Yani yeni serbest pazar veya neo-liberal ekonomi politikaları retorikte yoğun şekilde anti-kurumsalcı iken, gerçekte kendi güçlü müdahaleci kurumlarını geliştirmiştir. Bu kurumlar kamu alanını ve işlevlerini özelleştirme, emek pazarlarını deregüle etme, ticareti ve yurtiçi pazarları liberalleştirme ve paranın devalüasyonu gibi ekonomik politikaların uygulanmasına aracılık etmiştir (Araghi, 2009: 131).

1986 yılında başlayan GATT Uruguay Turu'nda tarım sektörünün liberalizasyonu meselesi ilk defa görüşülmüştür. Turun yapılmasının sebebi hem neoliberalizm lehine değişmiş ekonomik politikaları tarım sektörlerine uygulamak, hem de ikinci gıda rejiminin kriz evresinde bahsedilen ABD ve AB arasındaki ticaret savaşına bir çözüm bulmaktır. ABD'nin talepleri arasında 2 konu vardır: Birincisi, savaş sonrası

dönemde rekabet avantajı kazandığı tarım mallarında (tahıl, yağlı tohum, et ve süt ürünleri) pazarların deregülasyonudur. İkincisi ise GATT düzenlemelerine 3 yeni alan eklemektir: Hizmetler (bankacılık, sigorta, telekomünikasyon gibi), dış yatırımlar ve fikri mülkiyet hakları.

ABD'nin tarımsal önerileri ise şöyledir: Devlet sübvansiyonlarıyla ihracatın desteklenmesinin hemen dondurulması; çiftçilere verilen ve ticareti bozucu olan her türlü tarımsal desteklerin tamamının 10 yıl içinde aşamalı olarak azaltılması ve fiyat destekleri yerine üreticilere doğrudan ödemeler yapılması; ithalat duvarlarının 10 yıllık bir evrede aşamalı olarak indirilmesi; tarımsal ithalat ürünlerinin, uluslararası olarak belirlenmiş standartlar ve üretim metotlarına dayalı sağlık ve hijyen düzenlemelerine uygun şekilde üretilmesidir (Llambi, 1993: 25). Bu turda ABD ve Cairns Group, Avrupa Topluluğunun tarım desteklerini azaltması ve gümrük duvarlarını kaldırması için baskı yapmıştır.¹² Bu sırada Avrupa'da da tarımın liberalleştirilmesini savunanlar, fiyat desteklerinin büyük kısmının kapitalist çiftçilere ve girdi sağlayan şirketlere gitmesini eleştirmişlerdir (Yenal ve Yenal, 1993: 108).

ABD'nin GATT anlaşmasına hizmetleri ekleme önerisi, temel olarak yabancı firmalara farklı uluslarda operasyonlar yapma ve mülkiyet hakları vermeyi amaçlamıştır. Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri (TRIMs) ve Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları (TRIPs) görüşmeleri ile ABD iki amaca sahiptir. Bir taraftan ulusal düzlemde yabancı yatırımları sınırlayan bütün düzenlemeleri iptal etmek, diğer taraftan kendi telif-patent ücreti üzerine olan kanunları için uluslararası onay

¹² Bugün Cairns Group olarak adlandırılan 19 tarım ihracatçısı ülke bulunmaktadır. Bunlar Arjantin, Avustralya, Bolivya, Brezilya, Kanada, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Guatemala, Endonezya, Malezya, Yeni Zelanda, Pakistan, Paraguay, Peru, Filipinler, Güney Afrika, Tayland ve Uruguay'dır.

kazanmak istemiştir. Özetle ABD, Kuzeyli ülkelere yerel tarımsal politikaların neden olduğu bütçe yükünden kurtulmak açısından sübvansiyonların kaldırılmasını önerirken, Güneyli ülkelere yüksek teknoloji ürünlerde patent ücreti ödemeleri ve yabancı yatırımlara yerel pazarlarını ve kaynaklarını (iş gücü ve genetik materyaller) açmalarına karşılık uluslararası pazarın liberalizasyonunu önermiştir. Yani ABD aslında yeni bir uluslararası iş bölümü önermiştir. Özellikle tahıl ve yağlı tohumlar olmak üzere tarımsal metallerde kendi uluslararası pazar payının bir kısmından çekilme karşılığında, rekabet avantajına sahip olduğu aktiviteleri (biyoteknoloji, telekomünikasyon, yazılım gibi) diğer uluslara serbestçe sokabilmeyi planlamıştır (Llambi, 1993: 26).

1994 yılına kadar süren Uruguay Turu'nun sonunda tarım politikaları tamamen değişmiştir. ABD, Turun sonucunu beklemeden 1987'den sonra çiftçilerine verdiği fiyat desteklerini azaltmıştır. Avrupa Topluluğunun 1981 yılında başlatılan ve 1991 yılında yoğunlaştırılan Ortak Tarım Politikası reformları da aynı yönde noktalanmıştır. Böylece çiftçilere yapılan ödemeler, ürettikleri metallerin fiyatları vasıtasıyla değil de doğrudan gelir destekleriyle ikame edilmeye başlanmıştır. Devletler bu gelir desteği uygulamasıyla sübvansiyonlar ve kredilerle yurtdışına üretim fazlası tarım ürünlerinin ithal edilmesinin sonlanacağı sözünü vermiştir (Friedmann, 1993: 48). Bu politikalar ileride görüleceği gibi üretim fazlasını yok etmek yerine teşvik etmiş ve Avrupa Birliği de tüccarları üreticilerin üzerinde tutan ABD politikasını kopyalamıştır (McMichael, 2005: 278). Ayrıca doğrudan gelir desteğinden en çok faydalananlar da kapitalist çiftçiler olmuştur. Çünkü bu destek biçimi aslında toprak ölçeğini ödüllendirmiştir.

Uruguay Turu sonunda DTÖ, GATT'ın devamı olarak ortaya çıkmıştır. 1995 yılında DTÖ'nün Tarım Anlaşması ile tarım sektöründe şirket hegemonyası kurulmuştur. Bu anlaşmaya göre artık devletler ulusal bir strateji olarak gıdada kendine yetme hakkına sahip değildir. DTÖ'nün minimum ithalat kuralına göre tüm üye devletler yerel gıda tüketimlerinin en az %5 kadarını ithal etmek zorundadır. Yani devletler kendi yerel gıda pazarlarını gıda tüccarlarına bırakmak zorunda bırakılmıştır (McMichael, 2005: 277). Bu ithalat kuralı sayesinde şirketlerin hangi stratejilerle yerel pazarlara hâkim hale geldiği tezin ilerleyen kısımlarında tartışılacaktır.

DTÖ'de kurumsallaşan mal, hizmetler ve fikri mülkiyet haklarının liberalizasyonu ile birlikte, sermayeye tarımda (hayvan ve patates), endüstride (donmuş hamburgerler ve cipsler) ve hizmetlerde (sıcak hamburgerler ve cipsler) yatırım ve ticaret yapma özgürlüğü verilmiştir. Şirketler fikri mülkiyet hakları ile biyoteknolojinin kullanımında, genetik kaynaklar üzerinde kontrolde ve bölgesel gıdaların standartlarının belirlenmesinde yetkili hale gelmiştir (Friedmann, 1993: 52). DTÖ devlet/sermaye bağının ifadesi olarak, üye devletler adına hegemonyayı sermayeye teslim etmiştir. Goodman ve Watts (1997: 7), DTÖ'nün neo-liberal oyunu, OECD sponsorlarının lehine yönettiğini belirtmektedir. Araghi (2009: 132) ise devlet-DTÖ-şirket işbirliğinin en bariz örneğini vererek, dünyanın en büyük global tahıl ticareti şirketi Cargill'in geleceğin ticareti ve metaları departmanındaki bir şef yöneticisinin Uruguay Turu'na ABD baş delegesi olarak katıldığını, DTÖ Tarım Anlaşmasının tasarlanmasında önemli bir rol oynadığını ve görüşmelerin sona ermesini takiben Cargill'e geri döndüğünü anlatmaktadır. Daha sonra aynı kişi Irak'ın inşası için tarım ve gıda politikalarının tasarlanması görevinde bulunmuştur.

DTÖ Tarım Anlaşmasında sübvansiyonlar, korumacı etkilerinin derecelerine göre bazı kutulara ayrılmış ve bir sübvansiyon hiyerarşisi oluşturulmuştur. McMichael (2005: 279-280) kutu sisteminin Kuzey devletlerinin avantajına işleyen bir sistem olduğunu tartışmaktadır. DTÖ’de belirli ürünler ve girdilere dönük tüm müdahale ve kontroller, dış ticareti saptırıcı desteklemeler olarak Amber Kutu içerisine alınmış ve bunların hepsinin derece derece tasfiye edilmesi amaçlanmıştır. 1999 yılındaki DTÖ görüşmelerinde ise Avrupa Birliği’nin Ortak Tarım Politikası, “kırsal kalkınma” girişimi adı altında yapılacak doğrudan ödemelerin, tarımın çok işlevselliğini desteklemesi önerisinde bulunmuş ve bu ödemeler Yeşil Kutu içerisine alınmıştır. Bu çok işlevsellik, tarımın kazançlı olmayan hizmetleri için (çevre, mekân, kırsal yerleşim, gıda emniyeti ve hayvan sağlığı gibi) tarım sübvansiyonlarını içermektedir. Fakat McMichael (2005: 279-280), Kuzeyli devletlerin tarım için yaptıkları destek ödemelerini, ticareti bozucu olmayan sübvansiyonları içeren Yeşil Kutu içinde göstererek gizlediklerini belirtmektedir. ABD’nin çiftçilere üretimden ve girdilerden bağımsız olarak ve bazen de üretimi kısma karşılığı olarak devlet bütçesinden yaptığı çok büyük miktardaki doğrudan ödemeler de 2001 Doha Turu’nda Yeşil Kutu içerisine alınmıştır (Boratav, 2004: 222). Sonuç olarak ABD ve AB’nin doğrudan ödemeler ve çok işlevsellik oyunuyla verdikleri büyük miktarda destekler taban fiyatı, destekleme alımı ve girdi sübvansiyonu içermediği için ticareti saptırıcı türden transferler olarak kabul edilmeyip serbest bırakılmıştır. Öte yandan ABD ve AB’de küçük çiftçilerin çoğu bu desteklerden yararlanamamakta ve büyük toprak sahibi çiftçiler, tarımsal ürün fabrikaları ve gıda maddeleri işleyip pazarlayan büyük şirketler ihracat sübvansiyonu olarak bu desteklerin çoğunu ele geçirmektedir (Jeppesen ve Marx, 2009). Bugün Kuzeyin kutular vasıtasıyla tarım sübvansiyonları

vermesi ve tarifelendirmelerle gümrük vergilerini azaltması, Kuzeydeki özel şirketlere kamudan kaynak transfer eden ve böylece damping ile Güneyi gıda ithalatı bağımlısı yapan sistemin sürekliliğini sağlamaktadır.

Netice olarak DTÖ'nün Tarım Anlaşması ile refah ve kalkınma çağının politik kazanımlarını yok eden ekonomik liberalizm tarım sektörü için de kurumsallaştırılmıştır. Böylece Kuzeyin aşırı üretim fazlalarını düzenli şekilde elden çıkarmasını kolaylaştırmak açısından minimum %5 ithalat kuralını koyan, ulusların tarım ticareti bariyerlerini kaldırarak serbest ticareti formel olarak meşrulaştıran, sübvansiyon yapılarını gizleyen ve aslında aşırı üretimi yöneten bir rejim ortaya çıkmıştır. Bu anlamda üçüncü gıda rejimi, Kuzeyin üretim fazlalarını elden çıkarması açısından önceki rejimin pratiklerini kurumsallaştıran politik bir yeniden yapılanmayı ifade etmektedir (McMichael, 2009a: 151).

2.3.1. Güney

1970'lerden sonra çevre ülkeler ucuz gıda yardımı ve Dolardan mahrum kalmıştır. Sanayileşmeyi finanse edebilmek için gıda ve makineyi dışarıdan satın almak zorunda kalan bu ülkeler, giderek borçlanmışlardır. Aynı dönemde petrol krizinin yaşanması da eklenince bu ülkeler borç batağına saplanmışlardır (Dikmen, 2000: 285). Birinci Dünyadaki ticari bankalar 1972 ve 1981 yılları arasında %4400 oranında artışla Güneye petrol dolarlarını borç vermişlerdir.¹³ Bu borç rejiminin yaratılması,

¹³ Bağımlılık Okulu mensubu düşünürler artı değer transferi ve sömürünün en büyük mekanizmalarının yardım, teknoloji üzerinde tekel, eşitsiz değişim, eşitsiz ticaret koşulları ve yapısı,

birçok ülkenin yurtiçi pazarını, gelişen dünya pazarının ihtiyaçlarına uydurarak yeniden şekillendirmek için bir karşı saldırı aracı olmuştur. Araghi (2009: 129) bu araç olmasaydı tek alternatifin militarizasyon stratejisi ve 19. yüzyılın sonundaki koloniyal liberal globalizme geri dönüş olabileceğini belirtmektedir.

1980-90 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerde kişi başı gıda üretimi %20 artmasına rağmen, yaklaşık 800 milyon insan açlıkla boğuşmuştur. Bunların 500 milyonu kronik olarak yetersiz beslenmiştir (Goodman ve Watts, 1997: 1). Yine de Güney devletleri tarımsal ihracatlarını arttırarak döviz geliri sağlama umuduyla DTÖ Tarım Anlaşmasını imzalamıştır. Böylece 1970'lerden itibaren giderek artan birikmiş borçlarını ödemeyi planlamışlardır. Fakat DTÖ anlaşmasıyla oluşan uluslararası işbölümünde Kuzeyli devletlerin pozisyonu daha da güçlenmiş ve Kuzeyin ürünleri için pazarlar dışa açılmıştır. 1970 ve 2000 yılları arasında tarımsal ihracatlar Afrika'da %10'dan %3'e, Latin Amerika ve Karayipler'de %14'ten %12'ye ve en az gelişmiş ülkelerde %5'ten %1'e düşmüştür. Kuzeyin ihracatları ise %64'ten %71'e çıkmıştır (McMichael, 2005: 279).

Güneyli devletlerin yeni uluslararası işbölümündeki rolünü yerleştiren aracı kurumlar ise uluslararası finans örgütleridir. 1980'lerde bu ülkeler, vadesi uzatılmış borçlarının birikmesine ve ödeme zorluğuna düşmelerine karşılık IMF ve Dünya Bankası'nın "yapısal uyum" programlarıyla ihracata yönelik üretim yapmaya teşvik edilmiştir. Bu politikaların yakın takipçisi ve uygulayıcıları ise yerel düzeyde yaratılan küresel elit tabakadır. Kuzey ve Güneyin tarımsal işgücü oranları arasındaki asimetriye rağmen

dış borç ödemeleri ve doğrudan yabancı yatırımlar olduğunu belirtmişlerdir. Bunların bir kombinasyonu vasıtasıyla ülkede üretilen toplumsal ürünün önemli bir kısmı periferiden emilmekte ve merkeze transfer edilmektedir. Periferideki işçiler ve üreticiler ise bu kalkınmanın ağır toplumsal maliyetlerini taşımaktadırlar (Petras ve Veltmeyer, 2007: 22).

(%4'e karşı %30) bu programlarla ülkelerin devlet pazarlama kurulları, tarım sübvansiyonları ve ithalat sınırlamaları da kaldırılmıştır (McMichael, 2005: 276). Öte yandan IMF, borçlu devletlerden borçlarını ödemeleri için stratejik tahıl rezervlerini de azaltmalarını talep etmiştir (McMichael, 2009b: 288).¹⁴ Böylece Güney devletlerinin tarımı örgütlemadaki rolleri iyice aşındırılmış ve devletler iç gıda talepleri için politikalar oluşturamaz hale getirilmiştir.

ABD'nin GATT'ta talep ettiği bütün unsurlar, 1990'larda NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) ile Meksika ve Kanada'da garantiye alınmıştır (Otero, 2011: 388). 1994 yılında ilk zirvesi yapılan ve NAFTA'nın Küba dışındaki bütün Orta ve Güney Amerika'ya genişletilmiş şekli olan ALCA (Amerika Serbest Ticaret Bölgesi) ile bölgedeki Güney ülkelerinin DTÖ Tarım Anlaşmasını uygulamaları garanti edilmeye çalışılmıştır.¹⁵ Fakat bu çok taraflı anlaşma ABD ısrarına rağmen hala bu ülkeler tarafından imzalanmamıştır.

Öte yandan Harvey (2004a: 32-33), ABD'nin çoğu ulusu kendi isteklerine razı edebilmek için ABD pazarına ulaşımın engellenmesi silahını kullandığından bahsetmektedir. Örneğin ABD, Brezilya'nın 2002 yılında yeni seçilmiş İşçi Partili Başkanı Lula'ya, serbest piyasa direktiflerine uymazsa kendini Antartika'ya ihracat yapar halde bulacağı tehditinde bulunmuştur. Tayvan ve Singapur da ABD'nin kendi

¹⁴ Örneğin 2000 yılında Malawi, IMF'nin önerisiyle mısır stoklarını satmak durumunda kalmıştır. Ülke tüm stoklarını sıfırladıktan sonra 2001 yılında kötü bir hasat olmuş ve mısır üretimi düşmüştür. Bu nedenle 2000 yılında tonunu 45 Dolara sattığı mısırları, 2001 yılında 255 Dolara ithal etmek zorunda kalmıştır. Malawi'nin alım gücü, üretim açığının sadece %6'sını ithalatla karşılayabildiği için yüz binlerce insan açlık çekmiştir (Borataw, 2004: 219-220). Aynı şekilde yapısal uyum programlarıyla mısır tarımını azaltıp yüksek sınıf tütün üretimi yapan Zimbabwe, IMF tavsiyesiyle tahıl rezervlerinin çoğunu satmak zorunda kalmıştır. Afrika'nın tahıl ambarı olan bu ülke, bugün büyük bir açlıkla yüzleşmektedir (Araghi, 2000: 156).

¹⁵ Venezüella başkanı Hugo Chavez, Fidel Castro ile birlikte emperyalizmin bir aracı olarak gördükleri ALCA'ya karşı ALBA (Amerika için Bolivarcı Seçenek) alternatifini sunmuştur. Bolivya başkanı Evo Morales de ALCA'yı Amerikanın kolonileştirilmesini meşrulaştıran bir anlaşma olarak tanımlamaktadır (Morales, 2003).

pazarını kapama tehdidi nedeniyle DTÖ'ye girmek ve böylece finans piyasalarını spekülative sermayeye açmak zorunda kalmıştır. Güney Kore ise 1998 yılında IMF yardımını alabilmek için aynı koşulları kabul etmeye zorlanmıştır.

Kuzeyin büyük tarım ve gıda şirketleri, çiftçilerle sözleşme yaparak üretim maliyetinden düşük fiyatlarla satın aldıkları hammaddelerle, DTÖ Tarım Anlaşması ve yapısal uyum programlarıyla tarım politikaları aşındırılmış ve bölgesel ticaret anlaşmalarıyla pazarları açılmış ülkelere dumping yapmaları için devletin ihracat sübvansiyonlarıyla desteklenmektedir. Özellikle ABD ve Avrupa Birliği, dumping için şirketlere sübvansiyon veren ülkeler arasında önde gelmektedir (McMichael, 2005: 278). Kuzeyin yaptığı bu dumpingin Güneydeki etkileri ise çok dramatiktir. Sistem, dumping yapılan yerel pazarda ürün fiyatının düşmesine sebep olarak milyonlarca çiftçiye üretim dışı bırakmak ve ardından ithalat bağımlılığı yaratmak şeklinde işlemektedir.¹⁶ Dampinger sonucu toprağını bırakmak zorunda kalan köylüler ise, emeğin geçici işçileşmesini arttıran ve ücretleri düşüren yedek emek ordusuna dönüşmektedir.¹⁷

¹⁶ Örneğin McMichael'ın (2005: 283-285) verdiği bilgilere göre Meksika, 1996 yılında devreye giren NAFTA ile gıda açığı olan bir ülkeye dönüştürülmüştür. Önce yapısal uyum programlarıyla devletin taban fiyatları kaldırılmış ve çiftçilere verilen sübvansiyonlar doğrudan gelir desteğiyle değiştirilmiştir. Daha sonra ABD, bu ülkeye dumping yaparak mısır fiyatlarının yaklaşık %70 oranında düşmesine neden olmuştur. 2 milyon campesino ucuz mısırla rekabet edemediği için üretimden çekilmek zorunda kalmıştır. Neticede mısırın vatani olan Meksika, bugün ABD'den ulusal beslenme kalıbında büyük yer tutan mısırları ithal etmek zorundadır. Ayrıca ülke, eskiden yine küçük çiftçilerin ürettiği diğer temel geçimlik tahılların ithalatına da bağımlı durumdadır (Otero, 2011:385; 389). Aynı stratejiler Zimbabwe, Brezilya ve Hindistan gibi farklı coğrafyalarda da uygulanmıştır.

¹⁷ Farshad Araghi (2003) gıda rejimlerinin, global değer ilişkilerinin politik rejimi olduğunu tartışmaktadır. Bu tartışmaya göre gıda, sermayenin egemenliği altındaki bütün emek formlarının yeniden üretiminde merkezi bir konumdadır. Konuyu değer ilişkileri perspektifinden değerlendiren McMichael'a (2009b: 284-286) göre, bugün işgücü ve gıda rejimi arasındaki ilişki, eski rejimlerdeki gibi ücret maliyetlerini düşürmek için ucuz gıda üretmek değildir. Aksine gıda fiyatları sürekli artmaktadır. Bugün gıda yerine emek rezervi işgücünü yeniden üretmekte ve ücretleri düşürmektedir. Yani yedek emek ordusu, düşük ücretler karşılığında işgücünün kullanılıp atılabilir şekilde geçici işçileşmesini sağlamaktadır. Bugün sermaye durmadan genişleyen yedek emek ordusuna erişebildiği için emek maliyeti daha az önemli hale gelmiştir. Gıda şirketlerinin yaptığı operasyonlarla toprağını bırakmak zorunda kalan köylüler de imalat ve hizmet endüstrileri için yedek işgücüdür.

Öte yandan Üçüncü Dünya tarımına biçilen rol şeker, kahve ve diğer tropik ürünler gibi koloniyal zamanlarda gelenekselleşmiş ürünlerin üretiminden vazgeçmeleri, onun yerine Kuzeyin zengin tüketicileri için taze meyve ve sebze, çiçek ve deniz ürünleri gibi geleneksel olmayan ihracat malları üretmeleridir.¹⁸ Ayrıca hamburgerler yapmak için büyüyen endüstriyel zincirler, sığır eti sağlamak için bu ülkelerin tropik ormanlarına yönelmiştir (Friedmann, 2005a: 251; McMichael, 2000a: 134). McMichael (2005: 286) Üçüncü Dünyada et ihracatından kazanılmış dövizin her Dolarının, sürdürülebilir tarımda çiftlik hayvanlarının kullanılmasından gelen ekonomik sermayenin 15 Dolarlık değerini imha ettiğini hesaplamaktadır. Dolayısıyla sermaye birikiminin yeniden üretimi için buradaki koşul, mülksüzleşme ve sürdürülemez ekolojidir. Araghi (2000: 156), Amerikan tüketicileri ithal edilmiş her hamburgerden 5 Sente yakın tasarruf ederken, ithal edilmiş her hamburgerin, özellikle Orta Amerika’da otlak olarak kullanılan ormanın yaklaşık 5 metrekaresinin boşalmasına neden olduğunu belirtmektedir. Friedmann (1990: 28) ise fast food restoranında hamburger yiyen Amerikan işçilerinin durumunun, sığırların otlatması için topraklarından sürülmüş Latin Amerikalı köylülerden daha iyi olmadığını, ikisinin de onları bağımlı kılan tarım-gıda sermayesi tarafından zarar gördüğünü söylemektedir.

Netice olarak Üçüncü Dünyada hala gıda üretimine yönelik tahıllar yerine yemlik tahıllar, yağlık tohumlar ve Batılı tüketiciler ile zengin yerli tüketicilerin ihtiyaçları için taze meyve, sebze ve deniz ürünleri gibi tarımsal metalar üretilmektedir. Taze

¹⁸ Geleneksel olmayan ihracat malları terimi literatürde 3 farklı fenomeni tanımlamak için kullanılmaktadır. Birincisi, bir ülkede daha önce üretilmeyen bir ürünün ihracata yönelik üretimine geçiştir. İkincisi, tropik meyveler gibi geleneksel olarak yerel tüketim için üretilen bir ürünün şimdilerde ihraç edilen bir ürüne dönüşmesidir. Üçüncüsü ise örneğin bir ülkeye muz ihracatı yapılması gibi geleneksel bir ürün için bir pazarın gelişmesi anlamına gelmektedir (Barham vd., 1992: 43).

meyve ve sebze gibi ürünler “Yüksek Değerli Gıdalar” (HVF-High Value Food) olarak adlandırılmaktadır.

Güney ülkelerinin Kuzeyin zengin tüketicilerine yıl boyunca meyve ve sebze yetiştirmeye yönelmesi 1990’larda başlamıştır. Ulusötesi şirketler Üçüncü Dünya köylüleri ile özel bahçecilik ürünleri ve sezon dışı meyve ve sebze üretmeleri için alt sözleşmeler yapmaya başlamıştır. Goodman ve Watts (1997: 8) 1990’ların sonunda çoğunluğu Latin Amerika ve Asya’da yerleşik 24 düşük ve orta gelirli ülkenin toplam yüksek değerli gıda üretiminin, kahve, çay, şeker, pamuk, koka ve tütün gibi geleneksel ürünlerin ihracat değerlerinin yaklaşık 2 katına ulaştığını belirtmektedir. Bu yıllarda yüksek değerli gıda ihracatının %40’ını ise Yeni Tarım Ülkeleri yapmıştır. Bugün Güneyin yüksek değerli gıdalar sektöründe birbiriyle olan rekabeti de düşük ücretler nedeniyle emek maliyetinin düşüklüğüne ve niş pazarları için kalite standartlarını karşılayabilmelerine dayanmaktadır.¹⁹ Öte yandan McMichael’ın (2009a: 150) verdiği bilgiye göre bu tarihlerden itibaren Güney ülkeleri dünyanın tahıl hacminin %60’ını ithal etmiştir. Meyve ve sebze için dünya pazar payları ise 3 misli artmıştır. Bu işbölümü içinde Batılı devletler daha sermaye yoğun ve düşük değerli tahıllarını Üçüncü Dünya’ya boşaltmaya devam etmektedir. Azgelişmiş ülkelerdeki ihracata yönelik tarım, iç pazar için temel hububatların üretimini azaltmaktadır.²⁰ Ayrıca Batıdan yapılan ucuz tahıl dampingleri, yerli üretimin rekabet gücünü yok etmektedir. Dolayısıyla bu devletler önceki rejimin mirası olan

¹⁹ Tarımsal ürünlerde niş pazarı, yüksek kaliteli ve yüksek fiyatlı ürünlerin olduğu bir pazardır. Örneğin organik ürünler düşük kimyasal girdili olması ve besin değerinin yüksekliğiyle bir niş pazarı ürünüdür. Bu pazarın ürünleri, fiyatlarının yüksek olması nedeniyle sosyo-ekonomik olarak daha zengin olan sınıflara hitap etmektedir.

²⁰ Örneğin bugün Kosta Rika’da geleneksel tüketim gıdalarından pirinç, fasulye ve mısır yerine ihracat için çiçek, kavun, çilek ve kırmızı biber ekimi teşvik edilmektedir. Zayıflamış çocukların görüntüleriyle anılan Kenya ve Botswana, ironik olarak Avrupa’nın ihtiyacını karşılayan en büyük dana eti ihracatçılarıdır. Yine Afrika’da bir ülke olan Lesotho, kendi insanları büyük bir açlık çekerken, en büyük kuşkonmaz ihracatçısı ülkedir (Araghi, 2000: 156).

borçlarını ve ithalat faturalarını ödeyebilmek için ihracata yönelik üretim yaparken, yetersiz hububat üretimi ve dampingler nedeniyle bir kısır döngü şeklinde ithalata bağımlı hale gelmektedir. McMichael'a (2009b: 288; 2005: 274-275) göre ortaya çıkan bu sistem, Kuzeyin aşırı tüketimi ve Güneyin yetersiz tüketimi diyalektiğine dayanmakta ve yetersiz tüketimin bir nevi ırksallaşmasını ifade etmektedir.

Bağımlılık ilişkileri sadece ithalatla sınırlı da değildir. Niş pazarlarının ortaya çıkmasıyla Latin Amerika'daki tarımsal üretim ve Batının tarım-gıda sektörleri arasında dikey entegrasyonla sözleşmeli çiftçilik yapılmaktadır. Üreticiler kullanacakları kaynaklar ve üretim kararları üzerinde hiçbir denetim hakkına sahip değildir. Sözleşmeli çiftçilik post-fordist esnek birikim modeline de uymaktadır. Dünyanın çoğu yerinde artık üreticiler serbest pazarda ürününü satma olanaklarını kaybettikleri için sözleşmeli çiftçilik yaparak daha istikrarlı gelir elde edebilmektedir. Endüstriyel sermaye sözleşmelerle çiftçilerin ne üreteceği, nasıl üreteceği ve hangi girdileri kullanacağı gibi üretimin maddi süreçleri üzerindeki kontrolü üreticilerin elinden almaktadır. Üretimin tüm riskleri ise çiftçi tarafından üstlenilmektedir. Bu konuya ilginç bir yaklaşımda bulunan Lewontin (1998: 73; 77), artık çiftçinin meta zincirinde yalnızca bir operatör olduğunu ve bu zincirin ürününe yabancılaştığını belirtmektedir. Lewontin'e göre çiftçiler toprağın ve bazı üretim araçlarının legal olarak sahibi olmasına karşın proleterleşmişlerdir.²¹ Çünkü proleterleşmenin özü, birinin kendi emek süreci üzerindeki kontrolünü kaybetmesinde ve emeğinin ürününe yabancılaşmasında yatmaktadır.

²¹ Amin, Bernstein, Banaji ve Roseberry gibi yazalar da farklı açılardan köylülerin üretim ilişkileri içinde gizli proleterler olduğu sonucuna varmışlardır (Aydın, 1986).

2001 yılında DTÖ'nün Doha Kalkınma Turu'nda Güneydeki sorunlar ele alınmıştır. McMichael (2005: 267), global eşitsizliğin şiddetlendiği bir dönemde neo-liberal kalkınma söyleminin meşrulaştırılması için bu Kalkınma Turunun yapıldığını belirtmektedir. Bu Turda Güney ekonomilerinin daha ileri bir deregülasyonuna karşılık, Kuzeyin de imtiyazlar vereceği vaat edilerek yeni bir karşılıklı mübadele önerilmiştir. Avrupa Birliği ve ABD, tekstil ve tarım ürünlerinde pazarlarını açmalarına karşılık olarak, çokuluslu şirketlerin patentlerinin korunmasını ve ayrıca bu şirketlerin hizmetlerinin (bankacılık, sigorta ve telekomünikasyon) Güneye sokulmasını talep etmiştir. McMichael Kuzeyin rekabet avantajını elinde tutması için önerilen bu talebi şöyle özetlemektedir: *“Eğer sen Batının bankalarının ve sigorta şirketlerinin senin pazarına girmesini sınırlamazsan, Batı senin muzunu ve gömleğini satın alır.”* (McMichael, 2005: 269).

2003 yılında Doha Turu'nun karara bağlanacağı Meksika'daki Cancun Turu'nda ise Kuzeyin tarım sübvansiyonlarını sona erdirmesine karşılık olarak, Güneyin kamu hizmetlerini yabancı şirketlerin özel yatırımlarına açmaları önerilmiştir. Fakat Kuzey devletleri, özellikle de Avrupa Birliği hem yerel üretimi hem de ihracatı sübvanse etmeye ve dünya pazarına ucuz tarım ürünlerini dumping yapmaya devam etmektedir (McMichael, 2005: 268). Bu nedenle Güneyin önde gelen ülkeleri Cancun'da karşı mobilizasyona geçmiş ve DTÖ görüşmelerinden ayrılmıştır. ABD ve AB'nin hazırladığı karar tasarısını reddeden bu ülkeler (Brezilya, Çin, Güney Afrika, Hindistan, Meksika ve Tayland) Kuzeyin sübvansiyonları sona erdirmeye taahhütlerini karşılayana dek daha fazla ödün vermeyi veto etmiştir (Friedmann, 2005a: 252). Bu ülkelerden özellikle Brezilya, soya ihracatında öncü bir rakiptir. Hindistan da gıdada büyük oranda kendine yeterli hale dönüşmüş bir ülkedir. Netice olarak önceden

anlaşamayan Avrupa Birliği ve ABD, Güneyin bu vetosuna karşı yeni bir dayanışma kurmuş ve ticaretteki ABD-Avrupa Birliği çekişmesi bir Kuzey-Güney bölünmesine dönüşmüştür.²²

1995 ve 2005 yılları arasında, OECD devletlerinin tarıma yaptıkları sübvansiyonlar %65 arttırılmıştır. Araghi'nin (2009: 133) verdiği bilgiye göre ABD ve Avrupa Birliği tarafından ödenen toplam sübvansiyon miktarı günde en az 1 milyar Dolar dolayındadır. Bu sübvansiyonların %70'inden daha fazlası, tarım-gıda sektöründeki en büyük çokuluslu şirketlerin %10'una gitmektedir. Dünya yoksullarının 3 milyarı, Avrupa Birliğinde süt ineklerine verilen günde 2.20 Dolar sübvansiyondan daha az kazanmaktadır.

Boratav (2011: 34), dış ticaretin “karşılaştırmalı üstünlüklere” göre değil, ucuza satan kazanır anlamına gelen “mutlak üstünlüklere” göre gerçekleştiğini belirtmektedir. Karşılaştırmalı üstünlükler, ABD'ye göre daha pahalı olsa bile bütün kaynaklarını Afrikalıların pamuğa, Haitililerin pirince ve Meksikalıların mısıra kaydırmasını; ABD'lilerin ise bu ürünlerden vazgeçerek ileri teknoloji içeren sanayide uzmanlaşmasını gerektirmektedir. Fakat ABD ve diğer Kuzey ülkeleri karşılaştırmalı üstünlükler propagandası yaparken, düşük fiyatlı tarımsal ürünleri bu ülkelerin pazarlarına sokmaya devam etmektedir. Cancun'da dünyanın en yoksul coğrafyalarından biri olan Afrika'dan gelen 4 ülkenin temsilcilerinin yorumu, DTÖ

²² Aslında ilk tepkiler, 1999 yılında Seattle'da gerçekleştirilen DTÖ Bakanlar Konferansında verilmeye başlanmıştır. Kuzey Amerika sendikaları ve çoğunluğu Batı kökenli sivil toplum kuruluşları birbirinden farklı gerekçelerle küreselleşme karşıtı muhalefet olarak büyük sokak gösterileri yapmıştır. Bundan güç alan ve DTÖ çalışmalarını bloke edebileceklerini anlayan Asyalı, Latin Amerikalı ve Afrikalı temsilciler de bu Konferansın sonuçsuz dağılmasını sağlamışlardır. 2003 yılındaki Cancun Turu'nda ise Meksikalılar ile Güney ve Kuzey Amerika'dan gelen küreselleşme karşıtları; Afrika, Asya ve Latin Amerikadan gelen Üçüncü Dünya temsilcilerine destek olmuşlardır.

sisteminin karşılaştırmalı üstünlükler politikasının işlevsizliğini ve Kuzeyin haksız politikalarını özetlemektedir:

“Sizlerin dış ticaret doktrinimize göre Batı Afrika, pamuk ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Ne var ki, ABD’de 25.000 pamuk çiftçisine 4 milyar dolara yakın sübvansiyon veriyorsunuz. Bu sübvansiyonlar sayesinde aslında pamuk ihraç etmemesi gereken bu çiftçiler, dünya piyasalarına pamuğu bizim maliyetlerimizin altında satıyorlar. Batı Afrika’da pamuktan geçimini sağlayan 10 milyon insan, bu yüzden yoksulluğa mahkûm kalıyor. 2006’ya kadar pamuğa dönük sübvansiyonlarınızı kaldırın ve bu arada pamuk fiyatlarındaki düşmeden dolayı bizim uğradığımız zararları tazmin edin. Bunları kabul etmezseniz, Konferansın diğer ve yeni konularda alacağı her karara karşı çıkacağız” (aktaran Boratav, 2004: 217).

Cancun çıkmazına rağmen G-20 ülkeleri, daha büyük bir pazara erişme ve ticaret fırsatları konusunda liberalize edilmiş bir dünya ticaretini savunmaya devam etmektedir. Uluslararası çiftçi örgütü La Via Campesina’ya göre Cancun, bir Kuzey-Güney çatışması değildir.²³ Gerçek çatışma, şirketlerin işlettiği ihracat yönelimli endüstriyel tarım ile yerel pazarlara yönelik köylü ve aile çiftçisi temelli sürdürülebilir tarım arasındadır. Çünkü pazar, dünyadaki milyonlarca insanın yoksulluk ve dışlanma problemini derinleştirirken, çokuluslu tarım ticareti kartellerinin elini güçlendirmeye hizmet etmektedir (McMichael, 2005: 289). Bu

²³ Bugün en güçlü uluslararası çiftçi örgütü olan La Via Campesina, 1993 yılında 36 ülkeden 55 köylü ve çiftçi örgütü ile Belçika Mons’ta kurulmuştur (La Via Campesina, 2011). Örgüt hem Kuzey hem de Güneyden çiftçi ve köylüleri içermektedir. Via Campesina 1996 yılında şirketlerin tarım-gıda sektöründeki tekeline karşı “gıda egemenliği” kavramını geliştirmiştir. Bu kavram, her ulusun kültürel çeşitliliğine ve üretim çeşitliliğine uygun şekilde kendi tarım ve gıda politikalarını belirleme hakkı olduğunu savunmaktadır (Desmarais, 2007: 34).

gelişmelere karşın Güney ülkelerinde çiftçi hareketleri büyümüş ve bu hareketler kapsamlı toprak reformlarını savunmaya başlamıştır. Örneğin bugün Latin Amerika'da çoğu kırsal hareket NAFTA, ALCA, DTÖ, IMF ve DB gibi kurumlara karşı mobilize olmaktadır.²⁴

2.3.2. Yeşil Kapitalizm, Süpermarketler ve Standartlar

1960'lar ve 70'lerde Avrupa'da ve ABD'de endüstriyel tarımın eleştirisi ortaya çıkmış ve gıda katkıları ile tarım ilacı kalıntıları hakkında ilk tartışmalar başlamıştır. Çevreci toplumsal hareketler endüstriyel girdilerle yapılan tarımın çevreye zarar veren etkilerini azaltmak, kültürel yıkımı engellemek ve üretim pratiklerini değiştirerek sermaye birikimini yeniden şekillendirmek hedefiyle yeşil çevre rejimini savunmuşlardır. 1980'ler ve 90'larda Koli Basili ve BSE gibi hastalıklar patlak verince, çevre ve tüketici hareketleri gıda güvenliği ve gıda kalitesi hakkında daha yoğun tartışmalar gündeme getirmiştir. Bu hareketlerin gündeme getirdiği tartışmalarla birlikte organik metalar için tüketici talepleri de artmaya başlamıştır. Fakat bu süreçte sermaye için yeni fırsatlar ortaya çıkmıştır. *Doğal, sağlıklı* ve *organik* sloganıyla ekolojik tarımın canlanmasıyla birlikte, organik üretim yapan yerel çiftlikler büyük gıda şirketlerinin ilgisini çekmeye başlamıştır. Bazı gıda devleri, alternatif gıda üreticilerinin ürünlerini satın almaya ve bu ürünleri sağlıklı

²⁴ Tabanı genel olarak kırsal işçi ve köylülere dayanan Meksika'daki Zapatistalar (EZLN), Brezilya'daki Kırsal Topraksız İşçiler (MST), Bolivya'da koka üreticisi köylüler (Cocaleros), Paraguay'da Ulusal Köylü Federasyonu, Kolombiya'da Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (FARC) ve Ekvador'da Yerli Milletler ve Köylüler Konfederasyonu (CONAIE) gibi hareketler toprak reformu veya ulusal otonomi için mücadele etmekte ve neoliberal politikalara karşı muhalefette birleşmektedir (Petrus, 2004; Veltmeyer, 2010: 44-45).

gıda mağazalarına pazarlamaya başlamıştır. Öte yandan organik üretime yönelen çiftlikleri organik endüstriye eklemleyen düzenleyici yönetmelikler yapılmıştır (Friedmann, 2005a: 249-250). Bu noktada sermayenin kendisine alternatif veya karşıt olarak çıkan her şeyi birikime çevirebilmesinin bir örneği görülmektedir. Organik gıdalar, organik gübre ve organik tarımda kullanılmasına izin verilen tarım ilaçları sermaye için yeni bir kar kaynağı haline gelmiştir.

Gıda perakendecileri, yüksek kalite ve çevresel standartlarda üretilmiş olduğunu iddia ettikleri ürünler için kendi markalarını geliştirip, *sağlıklı* ve *doğal* sloganlarını kendilerine mal ederek gıda paketlerini bu yazılarla süslemektedir. Friedmann'a (2005a: 251) göre çevre hareketleri çerçevesinde gelişen taleplere cevaben perakende meta zincirlerinin yeniden yapılanması, onun şirket-ekolojik gıda rejimi dediği yeni dönemin ortaya çıktığını göstermektedir ve bu yeni rejim zengin tüketicilere hizmet etmektedir.

1990'lardan beri tüketiciler genetiği değiştirilmiş ürünlerden dolayı endişe duymaktadır. Bu nedenle süpermarketler, talep edilen taze ve minimal işlem görmüş gıdalar için tüm dünyada sözleşme ve alt sözleşme taraflarını kontrol etmekte ve kalite standartlarını yükseltmektedir (Friedmann ve McNair, 2008: 244). Gereffi'nin (1994) meta zincirleri analizi dilinde söylenecek olursa, bugün tarım-gıda meta zincirleri müşteri-yönlendirmeli hale gelmiştir. Yani süpermarket operasyonlarını büyük oranda tüketici talebi belirlemektedir. Öte yandan neo-liberal globalleşme ile birlikte tarım-gıda zincirleri çok daha karmaşık olarak yeniden yapılanmıştır. Örneğin bugün bir Güney İtalya konserve şirketi, Meksika menşeli fasulye ve Çin

domatesini kullanarak, bir İngiliz süpermarketine özel etiketli fasulye konservesi yapmak için sözleşme yapabilmektedir (Friedland, 2004: 8).

Konefal vd. (2005: 293-294), global tarım-gıda sisteminin perakendeci yönelimli olarak yeniden yapılanmasında 3 önemli dönüşüm sıralamaktadır. Bunlardan birincisi, fordizmden esnek birikime geçişle birlikte (Harvey, 1993; 1999), global tarım-gıda sisteminin ölçeğinin değişmesidir. Fordizm daha çok dizayn esnekliğini engelleyen bir kitlesel üretim sistemindeki katı, uzun dönemli ve büyük ölçekli sabit sermaye yatırımlarıyla karakterize olmaktadır. Ancak 1970'lerin ortalarında hem şirketlerin büyümesini hem de ulusal ekonomik büyümeyi sürdürmek için yeni üretim süreçleri, pazarlar ve tüketim kalıpları ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Böylelikle kapitalizm hem coğrafi olarak daha dağınık, hem de eş zamanlı olarak daha sıkı şekilde örgütlü hale gelmiştir. İkinci dönüşüm, tarım-gıda meta zincirlerinin müşteri yönlendirmeli hale gelmesidir. Büyük ulusötesi imalatçıların baş aktörler olduğu üretici yönlendirmeli meta zincirlerinin aksine, artık büyük perakendeciler müşteri yönlendirmeli meta zincirlerinde baş aktörlerdir. Ulusötesi süpermarket zincirleri (TSC-Transnational Supermarket Chain), tüketici taleplerini karşılamak için gıdanın nerede, nasıl ve kim tarafından üretilceğini; yani gıdanın kalitesini büyük oranda belirlemekte ve kontrol etmektedir. Üçüncü ve son dönüşüm ise perakende sektöründe global oligopollerin oluşması ve pazarların farklılaştırılması sonucu niş pazarlarının karlı bir alan olarak ortaya çıkmasıdır. Yukarıda bahsedildiği gibi gıda kalitesi için tüketici baskısının artmasıyla birlikte süpermarket zincirleri gıda için pazar alanlarını farklılaştırmışlardır. Temel tarımsal malların kitlesel üretimi devam etmektedir ama seçkin, yüksek gelirli ve yüksek eğitilmiş profesyoneller için niş pazarları ve egzotik ürünler ortaya çıkarılmıştır. Ulusötesi süpermarket zincirleri,

yüksek değerli niş malları ile karlarını arttırmaktadır. Artık perakendeciler arasındaki rekabet sadece fiyatla değil, niş mallarıyla da yapılmaktadır (Busch ve Bain, 2004; Burch ve Lawrence, 2005). Öte yandan gıda perakende sektöründeki oligopolleşme, perakendecilere daha fazla pazarlık gücü vermekte ve bu şekilde üreticilerden daha ucuz gıda tedarik etmektedirler (Burch ve Lawrence, 2009: 276).

1980'lerden sonra organik ve sağlıklı gıdalar için niş pazarlarının oluşmasıyla birlikte tüm ülkelerde tüketimde bir eşitsizlik ortaya çıkmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrası beslenme kalıplarını standartlaştıran gıda rejiminden farklı şekilde, zengin ve yoksul tüketiciler arasındaki eşitsizlikler derinleşmektedir. Gıda sisteminin zengin ve yoksul tüketici sınıflar için farklılaşması, beraberinde iki farklı gıda zinciri ve dolayısıyla iki tip süpermarketi ortaya çıkarmıştır (Friedmann ve McNair, 2008: 243). Her iki zinciri de özel sermayeler kontrol etmektedir. Bazen de aynı süpermarket zinciri, farklı tüketici sınıflara hitaben kaliteli ve ucuz metaları birlikte satmaktadır. Dolayısıyla tüketiciler, kalite denetimli gıda zincirlerinden gelen ürünleri tüketenler ve standart yemeklik metaları tüketenler olarak farklılaştırılmışlardır. Bir taraf taze, işlenmemiş ve düşük kimyasal girdili sağlıklı ürünler tüketirken, diğer taraf doğası değiştirilmiş içerik maddelerinden oluşan yüksek kalorili gıdalar tüketmektedir (McMichael, 2009a: 152). Bu da rejimin oluşturduğu sınıfsal çelişkilerden biridir.

Perakende satış devrimi, yerel gıda pazarlarını da değiştirmiştir. Süpermarketler genel olarak gıda tüketimin %85'ini karşılamaktadır (McMichael, 2009b: 288). Güney ülkelerinde de zengin sınıfların çıkmasıyla birlikte süpermarketler için yeni yatırım olanakları ortaya çıkmıştır. Süpermarketler bu ülkelerde yan kuruluşlarıyla

yaygınlaşmış ve taze ürünlerde neredeyse Kuzeye ihraç ettikleri miktar kadar Güneyde de satmaya başlamışlardır. McMichael (2005: 284) 1990’larda süpermarketlerin Latin Amerika ülkelerinde perakende satışlarını %15-30’dan %50-70’e yükselttiklerini belirtmektedir.

Bu süreçte ulusötesi tarım-gıda zincirleri, çiftçileri yerel pazarlardan mahrum bırakmıştır. Yerel, bölgesel veya ulusal çapta ürünlerini satmaya alışmış çiftçiler, önceki gıda rejimindeki gibi hareket edememektedir. Bazı çiftçiler imalatçılar, dağıtımıcılar ve perakendeciler ile üretim sözleşmeleri yaparak uluslararası tarım-gıda zincirlerine katılırken, bazıları da marjinalleşmektedir. Kuzeydeki çiftçilerin bazıları doğrudan pazarlama stratejileri uygulamakta ve örneğin çiftçi pazarları ve toplum destekli tarım (CSA-Community supported agriculture) gibi pazarlar giderek artmaktadır. Fakat bunlar çok küçük bir pazar payına sahiplerdir (Friedmann ve McNair, 2008: 239). Güneyde ise süpermarketler çok hızlı şekilde yayılmakta ve çiftçilerin tüketicilerle olan bağı giderek kesilmektedir. Üreticiler tüketicilere ancak sözleşmeli üretimle perakende zincirlerine eklenilerek ulaşabilmektedir. Bu nedenle çiftçiler süpermarket raflarında yer edinebilmek için sürekli fiyat kırmak zorunda kalmaktadır (Burch ve Lawrence, 2009: 275-276). Böylece Kuzeyde ve Güneyde süpermarketler giderek bir monopson (alıcı tekeli) haline gelmektedir (Burch ve Lawrence, 2005).

Öte yandan süpermarketler, bugün çiftçilere dayatılan kalite standartlarını büyük oranda belirleme tekeline sahiplerdir. 1995 yılındaki DTÖ Tarım Anlaşmasında gıda standartları meselesi de ele alınmıştır. Çünkü özellikle de Avrupa Birliği’nin aldığı belirli bitki ve gıda sağlığı önlemleri, bir bakıma gizli ithalat sınırlamaları olarak

kullanılmıştır. Bu nedenle Anlaşmada kamu standartlarının düşük tutulmasına yönelik karar alınmıştır. Bunun üzerine Avrupa’da bir dizi yenilik ortaya çıkmıştır. 1997 yılında kurulan ve gıda imalatçıları, restoran ve ketring zincirleri, yeterlilik belgesi verme ve denetleme organlarından oluşan EUREP-GAP Birliği (Avrupa Perakendecileri Ürün Çalışma Grubu-İyi Tarım Uygulamaları) üretimden dağıtıma kadar meta zincirlerinin her evresinin detaylı şekilde belgelenmesini kararlaştırmıştır (Friedmann, 2005a: 252-254). Bu uygulamanın nedeni, farklı ülkelerin farklı standartlara sahip olmasından dolayı perakendecilerin tüketicilere malların güvenliği ve kalitesini garanti edememesidir. Tarım-gıda sisteminde özel standartların kullanılmaya başlanması, sektörün yönetiminin kamusal alandan özel alana kayışını temsil etmiştir.

EUREP’ın koyduğu standartlar, mevcut kamu standartlarından daha katı ve kapsamlıdır. Eğer bir üretici veya tüccar herhangi bir Avrupalı süpermarket zincirine satış yapmak istiyorsa, ürünlerinin bu standartlara uyumlu olması gerekmektedir. EUREP, Üçüncü Taraf Sertifikasyon organlarına yetki vermekte ve şahsi üreticilerin veya üretici birliklerinin ürünlerinin kendi standartlarına uyup uymadığını soruşturmaktadır (Konefal vd., 2005: 297). Bugün Avrupa dışındaki çoğu özel kurumun ve devletin organik ürün standartları da, hükümet tarafından ruhsat verilmiş Üçüncü Taraf Sertifikasyon kuruluşlarınca uygulanmaktadır (Hatanaka vd., 2005: 357).

Ulusötesi süpermarket zincirlerinin standartları sadece ürün niteliklerini değil, üretim pratiklerini de belirlemektedir (Bain, 2010a, 2010b; Bonanno ve Cavalcanti, 2011). Bunun nedeni, tarım-gıda networklerinin daha fazla üreticiye genişlemesiyle birlikte

uzaktaki üretim alanlarını gözetlemenin zorlaşmasıdır. Bu nedenle hem ürünlerin hem de üretim süreçlerinin standartlaştırılması, süpermarket zincirlerinin uzaktaki ağlarını koordine ve kontrol etmesini sağlamaktadır.²⁵ Öte yandan özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki üreticiler standart alıcı iken, endüstrileşmiş ülkelerdeki perakendeciler standart koyucu durumdadır. Büyük perakendeciler hiçbir doğrudan yatırım yapmaksızın koydukları standartlarla elde ettikleri sağlıklı ürünlerden büyük karlar elde ederken, küçük üreticiler standartları karşılamak için emek de dahil olmak üzere tüm ek maliyetleri yüklenmek zorunda kalmaktadır. Örneğin EUREP-GAP, üreticilerin çiftliklerinin yıllık olarak teftiş edilmesini gerektirmektedir. Teftiş maliyeti ise Gana'daki bir üreticinin karının büyük olasılıkla %70'ini kaybetmesi anlamına gelmektedir (Tallontire ve Vorley, 2005: 10). Öte yandan Guthman (2002: 305), ticari amaçla toprakta organik üretim yapılmasının beraberinde toprak rantını da getirdiğini belirtmektedir. Sertifikasyon işlemleri de bu rantın oluşma temelini teşkil etmektedir. Üretici, organik metadan görece iyi bir fiyat getirisi almasıyla birlikte üretime devam etmek için gerekli toprağı daha yüksek bir fiyatla kiralamak zorunda kalmaktadır.

Netice olarak standartlar, geçmişte olduğu gibi bugün de ürünlere ve onların üretilme pratiklerine bir örneklik getirmektedir. Geçmişten farklı olan şey ise zincirlere tek bir ulus devlet ve gıda kültürünün egemen olmamasıdır. Kendi standartlarını uygulayan perakendecilerin dünyanın her yerindeki alt sözleşme tarafları, spesifik ve bir örnek protokollere uygun şekilde üretim yapmaktadır. Yapısal uyum politikalarıyla ihracata yönelik Güney ülkelerinde çiftçiler de, bahsedilen bu gelişmelerle birlikte ulusötesi

²⁵ Bu standartlar şu unsurlardan oluşmaktadır: Kalite (görünüş, temizlik, tat), güvenlik (tarım ilacı kalıntısı, suni hormon kalıntısı veya mikrobik varlık kontrolü), orijinallik/otantiklik (coğrafi çıkış noktasının veya geleneksel üretim teknikleri kullanımının garanti edilmesi-izlenebilirlik) ve üretim sürecinin iyiliği (işçi sağlığı ve güvenliği, çevresel kirlenme) (Konefal vd., 2005: 295).

gıda şirketlerinin kalite standartlarına tabi hale gelmiştir. Öte yandan kalite gittikçe egzotik ve sezon dışı taze ürünlerle tanımlanır hale gelmiştir. Bu ürünler, imalat şirketlerinin hazır gıdalarından daha yüksek fiyata satılmaktadır. Çünkü bu şirketlerin gıdalarda kullandığı içerik maddeleri çeşitli nişastalı yiyecekler, dolgular, tatlandırıcılar ve proteinler yaratmak için işlem görmüş mısır ve soyadan oluşmaktadır. Friedmann ve McNair (2008: 243-245), bu nedenlerle niş/ekolojik gıdaların aksine mısır ve soyanın artık “metalar” olarak adlandırılmaya başlandığını belirtmektedir.

Üçüncü gıda rejiminin yeşil hareketin ve zengin Kuzeyli tüketicilerin taleplerine cevaben ortaya çıkmış bir vechesi de bu şekildedir. Bazı yazarlar ikinci gıda rejimindeki intensif ve uzmanlaşmış fordist tarımsal üretimin aksine, ekstensif ve çeşitlenmiş olan küçük ölçekli niş tarımının yükseldiği bu evreyi post-produktivist veya post-fordist tarım olarak da tanımlamaktadır (Ilbery ve Bowler, 1998; Lowe vd., 1993). Fakat bugün için hala dünya tarımında diğer sektörlerde olduğu gibi, esnek üretim ve eski fordist üretimin bir karışımı söz konusudur. Yani dünya tarımsal üretiminde bugün bir tarafta yüksek girdi ve çıktılarıyla intensif ve standartlaşmış produktivist üretim büyük oranda varlığını sürdürürken, diğer tarafta kalite/nitelik ve sürdürülebilirlik çerçevesinde ekstensif, düşük girdi ve çıktılarıyla post-produktivist denilen tarımsal üretim gelişmektedir.

2.3.3. Çokuluslu Şirketler

1950'ler ve 60'larda merkez ülkeler ve uluslararası örgütlerin periferiye yaptıkları 2 büyük sermaye ihracı biçimi doğrudan yabancı yatırımlar (özel sermaye transferleri) ve dış yardım olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kalkınmacılık retoriğiyle desteklenen ve Harvey'in (2004b) deyişiyle sermayenin mekânsal ve zamansal olarak yayılmasıyla sürdürülen kapitalist genişletilmiş yeniden üretim sistemi 1970'lerde çökmüştür. Bu sistem yerine merkezi Wall Street olan finans kapitalin egemenliği kurulmuştur. Şirketler bugün global çapta yatay birleşmeler ve dikey entegrasyonla tohumdan süpermarketlere kadar tekelleşmektedir. Böylece transgenik ürünleri olduğu kadar, ulusal ve uluslararası depolama sistemlerini, nakliyatı, dağıtımını ve tüketicilere perakende satışları kontrol etmektedirler.

DTÖ'nün ticaret ve yatırım kurallarını içeren finanslaşma ilişkilerini kurumsallaştırmasıyla ulusal gıda güvenliği meselesi de bir kamu çıkarı olmaktan çıkıp, özel sermayelerin tekelindeki bir birikim ilişkisine dönüştürülmüştür.²⁶ Ulusal tarımsal korumalar ve ulusal gıda güvenliği bu rejimde yok edilmiştir. Bunun yerine artık şirketlerin tarımsal ihracatları desteklenmektedir. Yapısal uyum programları ve DTÖ Tarım Anlaşması ile Güney ülkeleri, ulusal gıda güvenliği politikalarını şirketlerin lehine değiştirmek zorunda kalmıştır (McMichael, 2005: 292).

Bonanno (1991: 21-22; 2004: 37) kapitalist gelişmenin yeni evresinin, çokulusluluktan ulusötesiciliğe geçiş olarak tanımlandığını belirtmektedir. Çokuluslu

²⁶ Ulusal gıda güvenliği, gıda kalitesi anlamındaki gıda güvenliği değil, bir ülkenin gıdada kendine yeterli olması anlamında kullanılacaktır.

kapitalist gelişme evresinde, şirketleri kendi çıkış ülkeleriyle tanımlamak mümkündür. Bu dönemde operasyonlar merkez ülkelerde dizayn edilmiş ve devlet aygıtları bu girişimci aktiviteleri desteklemiştir. Kapitalist gelişmenin ulusötesi evresinde ise holdinglerin ekonomik aktiviteleri, kimliği ve bir ülke ile bağlılığının gittikçe görünmez hale geldiği tartışılmaktadır. Uluslararası holdingler çok sayıda şirket satın aldıkları için ulusal sınırların ötesinde üretim merkezleşmektedir. Böylece sınır ötesi ticaret ve yatırım ilişkileri artarken, büyük global şirketlerin kendi çıkış ülkelerinden tamamen serbest şekilde “vatansız” bir şirket formuna dönüştüğü iddia edilmektedir. Fakat şirketlerin damping için hükümet sübvansiyonlarından yararlandıkları, gittikleri ülkelerde kendi hükümetleri yardımıyla lobi faaliyetleri yürüttükleri ve çeşitli mekanizmalar yardımıyla hala periferiden merkeze kar transfer eden temel birimler olduğu gözönüne alındığında, vatansız şirketler fenomeni oldukça abartılıdır.

Çokuluslu şirketlerin yarattıkları tahribatı neo-emperyalizm veya bağımlılık perspektifinden değerlendiren düşünürler, ulusötesi yatırımların periferinin az gelişmesinde temel rol oynadığını belirtmişlerdir (Kay, 1989). Bugün de merkez ülkelerden periferiye yayılan tekeller ve oligopoller, görece küçük ekonomilerde küçük rakiplerle karşılaşmakta ve yerel sermayeyi tasfiye ederek ekonomik aktivitenin büyük kısmını ele geçirmektedir. Frank’ın da (1966) bir zamanlar bahsettiği komprador burjuvazi ise çokuluslu şirketlerin patronajına bağlıdır ve onların taleplerinin gerçekleşmesi için aracılık etmektedir.

Petras ve Veltmeyer (2007: 33-34) çokuluslu şirketlerin, kapitalist ve emperyalist sistemi işleten temel birimler olduğunu söylemektedir. 1980’lere kadar şirketlerin

yatırım ve üretim operasyonları ev sahibi ülkenin hükümeti tarafından düzenlenirken, finansal liberalleşme ve deregülasyonla birlikte artık şirketler istedikleri gibi hareket edebilmektedirler. Özellikle 1990'larda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere doğrudan yapılan dış yatırımlar, büyük oranda buralarda şirket kurmak veya varolan şirketleri satın almak şeklinde gerçekleşmiştir. Örneğin 1990'dan 1996'ya kadar Latin Amerika'daki büyük yapısal reformlar ve özelleştirme politikalarının uygulanmasının ardından çokuluslu şirketler bu ülkelere yönelmişlerdir. 8.7 milyar Dolar olan yabancı yatırımlar 1998 yılında 61 milyar Dolara çıkarak 6 misli artmış ve yatırım yapan şirketler, Latin Amerika ülkelerinde büyük karlar elde etmiştir. Öte yandan telif ve lisans ücretleri, borçların faiz ödemeleri ve şirketlerin kar transferleri biçiminde bu ülkelerin kaynakları dışarıya aktarılmıştır. 1990 ve 1996 yılları arasında Latin Amerika ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlar %600 artarken, dünya çapında %223 oranında artmıştır. Petras ve Veltmeyer (2007: 40) bu yeni sermaye birikimi sürecinden Euroamerikan emperyalizminin ABD öncülüğünde dirilişi olarak bahsetmektedir.

Global tarımsal pazarlarda, çokuluslu şirketlerin oligopol gücünün hâkim olduğu görülmektedir. Neo-liberal politikalar tarım ticareti, kimya endüstrisi ve biyoteknoloji sektörleri arasında stratejik ittifakları içeren bir tarım ticareti konsolidasyonunu desteklemektedir (McMichael, 2009b: 286-287).²⁷ Şirketler artık tarım ve gıdayla ilişkili zincirlerin ve endüstrinin (tarım ilacı, tohum ve gübre gibi) her kısmında kümelenmektedir. Öyle ki Harvey (2004a: 33) bugün toplam dış

²⁷ DTÖ'nün TRIPs protokolü ile gen patentlemesi kurumsallaştırılmış ve biyo-genetik mülkiyet özelleştirilmiştir. Biyoteknolojinin bu alanda yarattığı olanaklar, tohum ve gen araştırma firmaları, işlenmiş gıda maddeleri üreticileri ve agro-kimya dalındaki çokuluslu şirketler arasında dikey bir entegrasyonu beraberinde getirmektedir.

ticaretin üçte ikisinin, merkez kapitalist ülkelerde konumlanmış büyük ulusötesi şirketlerin kendi içinde ya da birbirleri arasında gerçekleştiğini belirtmektedir.

Örneğin ADM, Cargill ve Bunge olmak üzere 3 çokuluslu şirket dünya tahıl ticaretinin %80'ine hâkimdir (Holt-Giménez ve Shattuck, 2011: 111). Aynı şekilde gen devri şirketler transgenik tohum pazarının %100'üne, global tohum pazarının ise üçte birinden fazlasına sahiplerdir (McMichael, 2005: 281). Tohum endüstrisinde Monsanto, Syngenta (Novartis ve AstraZeneca ile birleşmiş), DuPont (Pioneer ile birleşmiş), Aventis (2002'nin başında Bayer tarafından alındı) ve Dow olmak üzere 5 global tohum şirketi dünya çapında egemen durumdadır (Hendrickson ve Heffernan, 2002: 350). Mısır ithalatının %50'sini 9 firma yönetmektedir. Cargill, ADM ve Zen Noh şirketleri ise ABD'den dünyaya yapılan mısır ihracatının %81'ini kontrol etmektedir (McMichael, 2005: 288). Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ithalat faturaları kabarıırken, bu şirketlerin karları artmaktadır. Örneğin Holt-Giménez (2009: 144), 2007 yılının sonunda dünyanın en büyük tohum ve tarım ilacı şirketi Monsanto'nun gelirinin %45, dünyanın en büyük tahıl merkantı Cargill'in gelirinin %86 ve Cargill'in yan kuruluşu olan gübre üreten Mosaic Fertilizer'in gelirinin %1200 arttığını belirtmektedir.

Tarımda endüstriyel modelin gelişmesiyle artan uzmanlaşmanın sonucu olarak, tohumdan tabağa kadar entegre bir tarım-gıda sistemi oluşmuş ve bu sisteminin içindeki çeşitli sektörlerde rekabet eden yüzlerce firma ortaya çıkmıştır. Bugün uluslararası düzeyde üretim planlaması yapabilecek güçte ve yetenekte büyük tüccar şirketler mevcuttur. Gereffi (1994) haberleşme ve ulaşım maliyetlerinin

ucuzlamasının bu sürece katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Böylece çokuluslu şirketler merkezlerinden, uzak yerlerdeki üretim zincirlerini kontrol edebilmektedir.

Şirketler, yatay ve dikey entegrasyon olmak üzere 2 stratejiyle dünyaya yayılmaktadır. Kendi ürünleri için daha büyük bir pazar kontrolü kazanmak amacıyla gittikleri coğrafyada şirket satın alarak veya buralardaki şirketlerle ortaklık kurarak yatay olarak entegre olmaktadır (Heffernan, 2000: 62).²⁸ Böylece satın aldıkları veya ortak oldukları şirketlerin yerel kaynaklarına ve bilgi bankasına erişim sağlayarak avantaj kazanmaktadırlar (Llambi, 1993: 22). Sermayenin yoğunlaştığı ve merkezileştiği bu süreçte çoğu küçük firma bu şirketler tarafından ele geçirilmekte veya pazardan silinmektedir.

İkinci strateji olarak şirketler, bir meta sisteminde yukarı (arz) ve aşağı (dağıtım ve outlet) olmak üzere farklı sektörlerde kontrol kazanarak dikey olarak entegre olmakta ve böylece meta zincirinde tam kontrol kazanmaktadır. Örneğin ABD menşeli 3 çokuluslu tarım ticareti şirketi Chiquita, Dole ve Del Monte dünya muz ticaretine hâkimdir. Bu şirketler Latin Amerika'da meyve bahçelerine, paketleme, soğutma ve nakliye tesislerine, dağıtım ağlarına sahiplerdir ve dolayısıyla dikey olarak entegre kuruluşlardır. Dikey entegrasyonla plantasyonları tüketicilere bağlayan meta zincirleri boyunca karın neredeyse tamamını ele geçirmektedirler. Bu şirketler

²⁸ Doğrudan yabancı yatırımların 2 temel biçimi vardır: Greenfield yatırım, yeni tesislerin kurulması anlamına gelmektedir. Örneğin yabancı yatırımcı tarafından gidilen ülkede fabrika veya yeni üretim teknolojilerinin kurulması için yatırım yapılması bunun bir örneğidir. Brownfield yatırım ise şirket birleşmeleri ve şirket alımı anlamına gelmektedir ki bu da varolan yerel firmaların satın alınmasını içermektedir. Şirketler genellikle yurtdışına doğrudan yatırım yapmak yerine ticaret yapmayı tercih etmektedir. Fakat yatay entegrasyonu doğuran doğrudan yatırım, ancak bir coğrafyada faaliyet göstererek elde edilen karların, yine buraya yapılan ihracatın getirdiği karlardan daha fazla olacağı hesap edildiği zaman yapılmaktadır. Bu tür hesaplar ise söz konusu coğrafyadaki daha ucuz emek maliyetleri ve düşük tarifelere bağlı olarak gerçekleşmektedir (Murray, 2006: 127).

plantasyonlarda çalışan işçilere ise çok düşük ücretler vermektedir. Örneğin Guatemalalı işçiler saatte ancak 0.60 Dolar ücret alabilmektedir (Murray, 2007: 139).

Lewontin (1998: 77), tarım sektöründeki dikey bütünleşmenin 3 unsurundan bahsetmiştir. Birincisi, girdi ve çıktıların teknik bağlantısı olan biyoteknoloji; ikincisi, hem girdileri sağlama hem de çıktıların monopol alıcısı olma açısından çifte bir fonksiyona sahip olan tek bir sermaye girişimi; üçüncüsü ise çiftçiye bu girdi ve çıktı ağına bağlayan sözleşme mekanizmasıdır. Dolayısıyla araştırma ve geliştirme yatırımlarıyla tarımsal girdileri üreten, bu girdileri sözleşmeli çiftçilik mekanizmasıyla üreticilere veren, ardından üretilen tarım ürünlerini alan ve bu ürünleri pazar için işleyen veya satan aynı şirket olduğu zaman, dikey bütünleşmenin bir örneğini görülmektedir.

Bugün dikey olarak entegre olmuş gıda sisteminde, birkaç gıda şirketi tohumdan rafa çoğu ülkenin gıda sisteminin kontrolünü ele geçirmiş durumdadır. Şirketler gittikleri ülkelerde sözleşmelerle üreticileri kiralamakta ve kendi işleme tesislerini kurmaktadır. Bu entegre firmalar sözleşmeli çiftçilikle üreticilere gerekli bütün girdileri vermektedir. Genelde ABD’de merkezleri olan birçok firma coğrafi olarak bu şekilde genişlemektedir.

Büyük çokuluslu şirketler girdikleri ülkelerde işe bir metayı üreterek veya işleyerek başlamaktadır. Daha sonra aşırı üretim yaparak, fiyatları düşürerek ve kar marjlerini azaltarak pazardaki küçük şirketleri ve kooperatifleri tasfiye etmekte ve böylece pazarın daha büyük kısmını ele geçirmektedir. Bu planlı aşırı üretim ve üretim maliyetinin altında satışlar, 1980’lerden beri şirketlerin temel stratejisidir. Çokuluslu şirketler, bu stratejiyi uygulama maliyetini ise birden fazla meta

sisteminde işleyerek çapraz şekilde sübvansede edilerek karşılamaktadır. Üretim maliyetlerinin altında satışlar nedeniyle oluşan kayıplarını, farklı meta sektörlerinden gelen karlarıyla idame ederek aylara veya yıllara bölmektedirler. Örneğin birçok ülkede faaliyet gösteren dünyanın en büyük tahıl taciri Cargill, birkaç yıl içinde bir veya iki ülkedeki kaybını, diğer ülkelerde daha iyi kar oranlarına sahip olduğu sürece absorbe edebilmektedir (Heffernan, 2000: 63-66; Moreira, 2004: 20-21). Netice olarak pazarı ele geçirmek için uygulanan bu strateji, aslında şirketlerin geleceğe yaptığı bir yatırımdır. Çünkü sonunda pazarda fiyatları istedikleri gibi belirleyebilecek tekelleci güce sahip olmaktadır. Llambi de (1993: 22) şirketlerin bugünkü amacının kısa vadeli karlarından vazgeçmeleri gerekse bile, yerel, bölgesel veya global pazarlarda, pazar payını arttırmak olduğunu belirtmektedir.

Dünyanın en büyük çokuluslu şirketlerinin merkezleri büyük oranda global triyo ABD, AB ve Japonya'da bulunmaktadır. ABD ve AB en büyük 100 çokuluslu şirketin %30'unun merkezi iken, %25'inin merkezi Japonya'dadır (Murray, 2006: 129). Karargâhları merkez ülkelerde olan bu dev şirketler, emeği de tıpkı diğer girdi maliyetleri gibi olabildiğince ucuz satın alınacak bir şeymiş gibi görmektedir. Karı genellikle yerel kırsal topluluktan direkt olarak çekmektedirler ve bu kar, firmaların karargâhlarına ve hissedarlarına gitmektedir. Eğer şirket çokuluslu bir şirket ise, bu karlarla büyük olasılıkla dünyanın herhangi bir başka yerindeki gıda sistemine yatırım yapılmaktadır. Öte yandan gıda sistemindeki büyük şirketler, artık sadece tarım-gıda sektörlerinde faaliyet gösteren şirketler değildir. Örneğin Mitsubishi dünyadaki en büyük otomobil firması ve ikinci büyük banka iken, şimdilerde dünyanın en büyük dana eti üreticilerinden biri olmuştur (Heffernan, 2000: 67).

Holt-Giménez ve Shattuck (2011: 120-122) bu entegre dev şirketler ve sivil toplum kuruluşları arasındaki karmaşık işbirliğinden bahsetmektedir. Örneğin Kuzeyli hükümetler, büyük çokuluslu şirketler, Bill and Melinda Gates Foundation ve Rockefeller Foundation gibi hayırsever kapitalist kurumlar; Bread for the World, Oxfam-America, CARE, WorldWatch ve World Vision gibi birçok hümanist çevreci ve sosyal hizmet örgütlerine fon sağlamaktadır. Bunun karşılığında bahsedilen sivil toplum kuruluşları da biyoteknolojiyi savunmakta ve gen devriminin yaygınlaşması için çalışmaktadır. Bunun yanında örneğin Monsanto ve DuPont, tahıl devi Archer Daniels Midland, tarım makineleri üreticisi John Deere; sivil toplum kuruluşları Conservation International ve the World Wildlife Fund ile işbirliği yaparak genetiği değiştirilmiş patentli ürünlerin hükümet düzenlemeleriyle meşrulaştırılmasını ve bu alanda kamu yatırımının artmasını sağlamaktadır. Öte yandan örneğin DuPont'un eski CEO'su, Coca-Cola ve Goldman Sachs'ın eski yöneticileri ile birlikte World Wildlife Fund'ın yönetim kurulunda görev yapmaktadır. Büyük süpermarket zinciri Wal-Mart'ın yönetim kurulu başkanı ise Conservation International'ın yönetim kurulu başkanlığını yapmaktadır (Holt-Giménez ve Shattuck, 2011: 120-122). Bu örneklerde de görüldüğü üzere Kuzeyli hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve çokuluslu şirketler arasında, bu şirketlerin operasyonlarını gerçekleştirmeleri için büyük bir işbirliği vardır.

Üçüncü gıda rejiminin şirketler bağlamındaki diğer bir vechesi ise finanslaşma ilişkileridir. Burch ve Lawrence (2009), üçüncü gıda rejimini finansal ilişkilerin dönüşümü bağlamına yerleştirmektedir. 1980'lerin başındaki finansal deregülasyonla birlikte şirketlerin önde gelen hissedarları finansal yatırımcılar olmuş ve bu şirketler borsada kendi hissedarlarına hızlı şekilde yüksek karlar sunmak durumunda

kalmıştır. Böylece çokuluslu şirketlerin tarımsal gıda üretimi, finansal sermayenin beklentilerine tabi hale gelmiştir. Burch ve Lawrence da “finanslaşmış gıda rejimi” kavramıyla, tarım-gıda zincirlerinin çeşitli sektörlerinin finansal kurumlar tarafından yeniden örgütlendiğini vurgulamaktadır. Öte yandan bu finansal yatırımcıların çoğu petrol ihraç eden Körfez ülkeleri ve Asya ülkeleridir. Bu ülkelerin petrol ihracatından sağladıkları gelirleri kullanmak için kurdukları fonlar, biyo-yakıt ve gıda üretimine yatırılmaktadır.

McMichael (2009c, 2010), petro-kapitalizmin krizi nedeniyle tarım ürünlerinin yakıt üretimi için kullanılmaya başlandığını belirtmektedir. Bugün mısır ve yağlı tohumların agro-yakıt projesi için kullanılması, sermaye için en önemli birikim kaynaklarından biri haline gelmiştir. Bu durum tarımı enerji endüstrisinin bir dalına dönüştürerek, onun bir kar kaynağı olarak fetişleştirilmesini derinleştirmektedir. Ekilebilir alanların büyük kısmının agro-yakıt üretimi için gerekli hammaddelerin üretimine ayrılması ise tarım-gıda meta zincirlerinde arz sıkışması sonucu hammaddelerden başlayıp imalatçılara ve oradan da perakendecilere doğru yayılan, sonunda da tüketicilere yansıyan fiyat artışlarına neden olmaktadır (Magdoff, 2008).²⁹

Yeni petrol, otomobil, gıda ve biyoteknoloji ittifakı, giderek Güney ülkelerinde agro-yakıt altyapı tesisleri kurulması için yatırım yapmaktadır. Bu yakıtlar için kullanılan mısır, soya, şeker kamışı ve palmiye yağı gibi hammaddeler; üreticileri, tüccarları,

²⁹ Uluslararası kurumlar, gıda fiyatlarının artmasındaki baş suçlu olarak ABD’nin mısır etanolü için yüksek oranda sübvansiyonlu agro-yakıt politikalarını göstermektedir. FAO, agro-yakıtların gıda fiyat artışlarının %10’undan, IMF ve IFPRI (Uluslararası Gıda Politikası Araştırma Enstitüsü) %30’undan, DB ise %65-75’inden sorumlu olduğunu tahmin etmektedir (McMichael, 2009c: 827).

nakliyatçıları ve finans şirketlerini bir araya getiren yeni ittifaklara ve ticaret gruplaşmalarına büyük karlar sağlamaktadır (McMichael, 2009b: 291).

Bu süreçte metabolik yarılma da derinleşmektedir. Agro-yakıtların üretimi için daha fazla fosil yakıt, gübre, tarım ilacı ve su tüketilirken, şimdiye kadar insanların hayatlarını sürdürmesi için gerekli olan hayati kaynaklar enerji girdisine dönüştürülmektedir. Buna karşın çokuluslu şirketler ve kendi ulusal gıda güvenliğini sağlamak için yeterli miktarda tarım toprağı olmayan ülkeler, azgelişmiş ülkelerden tarım arazileri satın almaya başlamıştır. İklim değişikliği, gübre kirliliğı, şehirleşme ve su kıtlığı nedeniyle 2050 yılında tarım alanlarının azalacağı, nüfus artışına bağlı olarak gıda ve biyo-yakıt ihtiyacının artacağı ve gıda fiyatlarındaki artış nedeniyle aç insanların sayısının yükseleceğı öngörülmektedir. Bu nedenle yine en başta Körfez ülkeleri; Çin, Japonya ve Güney Kore gibi gelişme hızı yüksek Asya ülkeleri; ABD'den Goldman Sachs ve Blackstone, Hollanda'dan Louis Dreyfuss ve Almanya'dan Deutsche Bank gibi yatırım şirketleri; Dünya Bankası ve Wall Street bankaları Afrika, Güneydoğı Asya ve Güney Amerika'dan toprak satın almaktadır. Hatta bu ülkeler ve şirketler, azgelişmiş ülkelerdeki bu topraklara çoğı zaman herhangi bir ücret ödmeden, istihdam ve altyapı karşılığında sahip olmaktadır (Akış ve Öztürk, 2010: 510-515).³⁰ Netice olarak yapılan toprak gaspları da agro-emperyalizmin diğeri bir vechesini teşkil etmektedir (Petrus, 2008).

³⁰ Türkiye'de de Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu çerçevesinde doğrudan yatırım yapan şirketler hiçbir kısıtlama olmaksızın taşınmaz edinebilmektedir. Özellikle Körfez ülkeleri, yatırım bankalarında oluşturdıkları fonlarla GAP bölgesinde arazi almak, biyo-yakıt üretimi için yatırım yapmak ve üretim çiftlikleri kurmak için anlaşmalar yapmışlardır (Akış ve Öztürk, 2010).

3. TÜRKİYE’DE GIDA REJİMLERİ

3.1. Birinci Gıda Rejimi ve Osmanlı İmparatorluğu

Wallerstein (1979b: 392), Osmanlının bir dünya imparatorluğundan kapitalist dünya-ekonomisi sınırları içerisinde periferileşmesini 1750-1873 yılları arasına yerleştirmiştir.³¹ İmzalanan serbest ticaret anlaşmaları ve yabancı sermaye tarafından Anadolu’ya yapılan demiryolları, Osmanlı’nın birinci gıda rejimi içerisindeki periferi konumunu pekiştiren en önemli gelişmelerdir.

1838 yılında Osmanlı’nın dönemin hegemonu İngiltere ile imzaladığı Balta Limanı Ticaret Anlaşması, zaten başlamış olan serbest ticareti tasdik etmiş ve Osmanlı ticaret rejimi dünyadaki en serbest rejimlerden biri olmuştur (Quataert, 2004: 945). Böylece Anadolu, bir yandan Avrupa sanayisi ve işçi sınıfı için tarımsal hammadde ve gıda ithal edilen, diğer yandan Avrupa sanayisinin mallarının satıldığı bir pazar haline dönüşmüştür.

Aynı yüzyılda Anadolu’ya yabancı sermaye tarafından demiryolları inşa edilmesi, Avrupa’nın hem atıl sermaye birikimini ihraç etmesi, hem bu coğrafyadan tarımsal hammadde ve gıda çekmesi, hem de kendi sınaî mamul malları için pazar yaratması açısından en büyük araç olmuştur. İlk olarak İngiliz sermayesi 1867 yılında İzmir-Aydın-Kasaba Demiryolu’nu trafiğe açmıştır (Issawi, 1966: 91). Yakın Doğuya yayılma amacındaki Alman sermayesi ise Deutsche Bank kanalıyla 1896 yılında

³¹ Wallerstein’a (1979b: 398) göre İmparatorluk coğrafi, politik ve askeri nedenlerle dünya ekonomisiyle entegrasyonu sırasında tam olarak periferileşmiştir. Fakat yine literatürde 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin politik bağımsızlığını biçimsel olarak korurken, ekonomik olarak emperyalist ülkelere bir yarı-sömürge ülke olarak bağımlı hale geldiği de tartışılmaktadır (Kurmuş, 1982; Pamuk, 1994; Keyder, 2009).

Anadolu Demiryolu olarak bilinen İstanbul-Ankara-Konya hattını tamamlamıştır. Fransız sermayesi de 1892 yılında İzmir-Ankara hattını yapmıştır (Rathmann, 2001: 41-48). Osmanlı hükümeti bu demiryollarının yapımı için şirketlere kilometre kar garantileri vermiş ve kar, bu garantinin altına düştüğü için demiryollarının geçtiği çoğu vilayetin aşar vergilerini bu şirketlere verilmek üzere Düyunu Umumiye'ye devretmiştir.

Rosa Luxemburg (1975: 89-94), Alman sermayesinin Anadolu köylülerinden demiryolları kanalıyla nasıl artı değer çektiğini anlatmıştır. Luxemburg'a göre demiryollarının geliştirdiği meta mübadelesi sermayenin "gerçekleşme" ihtiyacına cevap verecek hızda gelişmediği için halkın tarımsal ürünleri zorla devlet mekanizması (aşar) ile metaya ve paraya çevrilerek artık değerın gerçekleşmesi sağlanmıştır. Yani Luxemburg'un Asyatik despotizmin en temel mekanizması olarak gördüğü aşar vergisi, yabancı sermayeye borçların karşılığı olarak nakledilmiştir. Alman demiryolu şirketine bırakılmış vilayetlerin aşar vergileri toplanmış ve bu ürünler paraya çevrilip devlete aktarılmıştır. Bu para demiryolu, liman inşaatı ve işletmelerine verilen devlet garantisini ödemeye, yani Anadolu köylüsü ve proletaryasından elde edilen artık değeri gerçekleştirmeye yaramıştır. Para, Osmanlı'nın elinden Deutsche Bank'ın kasalarına akmış ve burada da kurucu karları, hisseler ve faizler biçiminde Deutsche Bank hissedarları ve müşterileri ile yan şirketlerin hesabına kapitalist artık değer olarak birikmiştir. Aşar, borçların ödenmesi için Düyunu Umumiye'ye bırakıldığında ise köylünün ürünü doğrudan yabancı sermayenin doğal geliri olarak Avrupalı temsilcilerin eline geçmiştir. Böylece Anadolu köylüsünün ürünü, kullanım değerini daha üzerinden atamadan Avrupa sermayesinin birikimini sağlamıştır. Yani ürünler meta haline gelmeden veya kendi

değerini gerçekleştirmeden kapitalist artık değeri gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti politik mekanizmasını kullanarak Anadolu'nun tarım ekonomisini kapitalist amaçlarla sömürme işlevini üstlenmiştir. Alman malları Alman sermayesiyle satın alınmış ve bütün borç yükü köylü üzerine bindirilmiştir. Öyle ki 1912 yılında Osmanlı devlet borçlarının %20'si Deutsche Bank'adır ve devlet Alman finans kapitaline yalnızca faiz ödemek için köylülerden yılda 20 milyon Mark sızdırmak zorunda kalmıştır (Rathmann, 2001: 106).

Yapılan bu demiryolları Anadolu'nun değişik bölgelerini birbirine bağlamak yerine, yer altı kaynakları ve tarımsal açıdan zengin bölgeleri ana ihraç limanlarına bağlamıştır. Bu nedenle dış pazarlar için tarımsal meta üretimi Anadolu'nun her bölgesinde aynı dönemde başlamamıştır. Demiryollarının limanlara bağladığı iç bölgelerde ve kıyı şeridinde yakın yerlerde ihracata yönelik tarımsal hammadde ve gıda üretimi artmıştır. Bu artışın dörtte üçü ihraç edilmek üzere dünya pazarlarının talebine yöneliktir. Özellikle Anadolu Demiryolu ile Orta Anadolu'dan İstanbul ve Avrupa pazarlarına buğday ve arpa gibi hububatlar ihraç edilmiştir (Pamuk, 1994: 96-97). Batı Anadolu ve diğer kıyı bölgelerinde ise yabancı sermayenin talebiyle yoğun olarak palamut, pamuk ipliği, kuru incir ve kuru üzüm gibi bahçe ürünleri ve sınaî bitkiler üretilmiş; İzmir Limanı'ndan İngiltere, Fransa, ABD ve Rusya'ya ihraç edilmiştir (Kurmuş, 1982: 28). Sonuç olarak kıyı bölgelerinde ve demiryollarının geçtiği iç bölgelerde talep edilen ürünlerin üretimi yapılırken, düşük derecede kapitalist ilişkilerle meta-para ilişkileri de gelişmeye başlamıştır (Issawi, 1966: 66).

Yabancı sermaye Anadolu'da tarıma büyük yatırımlar yapmamış ve tam sömürge ülkelerindeki gibi büyük kapitalist çiftlikler oluşmamıştır. Dolayısıyla Anadolu'da monokültür koşulları hiçbir zaman ve hiçbir bölgede egemen olmamıştır. Tersine

zamanla zirai üretim ve ihracat artarken, ürünler de çeşitlenmiştir. Pamuk (1994: 57-58), diğer çevre ülkelerde sık rastlanan monokültür koşullarının Anadolu'da egemen olmamasının nedenini, Osmanlı Devleti'nin siyasal bağımsızlığını tümüyle kaybedip resmen bir sömürge haline gelmemesi şeklinde açıklamıştır. Yani Osmanlı birbiriyle rekabet halindeki hiçbir emperyalist ülkenin tam denetim kuramaması nedeniyle bağımsızlığını tümüyle yitirmemiştir. Pamuk'a göre böylece yabancı sermayenin gücü, ürün ekim kalıplarını ve tarımdaki üretim tarzını doğrudan belirlemeye yetmemiştir. Öte yandan Osmanlı Devleti küçük köylülüğün devletin en önemli mali kaynağı olması nedeniyle varolan üretim ilişkilerinin sürmesi için direnmiştir.³² Keyder'e (1985: 94) göreyse Anadolu'da ithal teknoloji ve yerli emek kullanarak ihracata yönelik üretim yapmak için toprağa yatırım yapan İngiliz kapitalistler ve Alman yatırımcılar, ortada büyük bir emek arzı bulunmadığını anlamış ve çalışmaya razı olan köylülere de İngiltere'deki kadar yüksek ücret ödenmesi gerektiğini fark etmiştir. Toprak/emek oranının büyük olması nedeniyle de yatırımcılar bir süre sonra Anadolu'dan ayrılmış ve bu nedenle büyük plantasyonlar oluşmamıştır.³³ Netice olarak büyük toprak sahipleri-ticaret sermayesi ittifakının siyasal iktidarı elinde

³² Marx (2003), tarımda küçük toprak sahipliğinin, üretici güçlerin ve dolayısıyla da kapitalizmin gelişmesini engellediğini tartışmıştır. Anadolu'da hem sanayinin gelişmemesi hem de küçük köylülüğün yaygınlığı, kapitalizm tarafından kendi emeğini satmaya mecbur bırakılmış büyük oranda köylünün emek pazarına sürülmesi gibi bir gelişmeyi engellemiştir.

³³ Yabancı sermayenin tarıma yatırım yapması açısından bazı istisnalar mevcuttur. Örneğin 1860'ların başında Amerikan İç Savaşı'nın başlamasının ardından hammadde için yeni kaynaklar bulmak zorunda kalan İngiliz fabrikatörler, pamuk üretimine uygun Anadolu vilayetlerinde Amerikan tohumları dağıtarak pamuk üretimi için eğitim vermişlerdir (Issawi, 1966: 67-68). 20. yüzyılın başında ise Alman sermayesi kendi pamuklu tekstil endüstrisi için hammadde sağlamak amacıyla Çukurova'da tarımsal makinelerle donatılan çiftlikler kurmuş ve yoksul köylüler bu çiftliklerde tarım işçisi olarak çalışmıştır (Rathmann, 2001: 109). Yine Amerikan İç Savaşı sırasında tütün ekimi teşvik edilmiş ve 1869 yılında devlet tekeli olmuştur. Bu devlet tekeli 1884 yılında Fransız, İngiliz, Alman ve Avusturya sermayesi ile kurulmuş yabancı bir konsorsiyum olan Régie şirketine verilmiştir (Issawi, 1966: 60). Şirketin çiftçilere verdiği düşük tütün fiyatları nedeniyle köylüler kaçak tütün ticareti yapmaya başlamış ve Régie, kaçakçılığı önlemek için kendi jandarma örgütünü kurmuştur. Bir köylü kendi ürettiği tütünden yarım okka bile saklasa, Régie kolcusu tarafından vurulmuştur. Régie kolcuları ve kaçakçı köylüler arasındaki mücadelede binlerce köylü öldürülmüştür (Berkes, 1965: 36; Avcıoğlu, 1975: 134-137).

tuttuğu çevre ülkelerle karşılaştırıldığında, Osmanlı ekonomisinin ihracata yönelişi de yavaş ve sınırlı kalmıştır (Pamuk, 1994: 40).

1840-1913 yılları arasında Osmanlı ihracatı içinde tarımsal hammadde ve gıda maddelerinin payı %90 düzeyine ulaşmıştır. Bu ihracat büyük oranda tütün, kuru üzüm, incir, ham ipek ve yün, afyon, buğday, arpa, fındık, pamuk ve zeytinyağından oluşmuştur. Dışarıdan gelen buğday, un, pirinç, şeker ve kahve gibi gıda maddeleri ise Osmanlı ithalatının üçte birinden fazlasını oluşturmuştur (Pamuk, 1994: 57-58). 1870'lerin sonunda sanayi liderleri Büyük Britanya, ABD, Fransa, Avusturya ve Almanya dünya gıda ve tarımsal hammadde arzının %76'sını ithal etmiştir (Quataert, 2004: 896). Osmanlının dış ticaretinin dörtte üçü de bu endüstrileşmiş Avrupa ülkeleriyle yapılmıştır (Pamuk, 2010: 21).

1870'lerden sonra ABD'nin dünya piyasalarına büyük miktarda buğday arzından dolayı fiyatlar düşünce, Avrupa ülkeleri buğday üreticilerini korumak için himayeci önlemler almışlardır. Osmanlı Devleti ise yaptığı serbest ticaret anlaşmasından dolayı çiftçisini koruma hakkına sahip değildir ve önlem alamamıştır. Sadece kol gücüne dayalı olarak hububat üreten Anadolu çiftçileri, dünya piyasasında rekabet edememiştir. Bu nedenle Osmanlı'nın yaptığı buğday ihracatı gerilerken, ithal ABD buğdayı iç piyasada yerli buğdayın yerini almıştır (Pamuk, 1994: 168). Bu dönemde İç Anadolu'dan İstanbul ve İzmir gibi metropollere buğday nakletmek, New York'tan buğday ithal etmekten %75 daha pahalı hale gelmiştir (Boratav, 2010: 28). Ucuz kara ve deniz nakliyatı, İmparatorluğun iç ve sahil bölgelerinde Minnesota gibi uzak yerlerden gelen Amerikan unu gibi gıda maddelerinin fiyatlarını düşürmüştür (Quataert, 2004: 919). Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak 20. yüzyılın başında Osmanlı net bir buğday, un ve pirinç ithalatçısı haline gelmiştir. Anadolu'dan yapılan

ihracat da giderek hububattan ayrılıp meyve ve sebzeye kaymıştır (Quataert, 2004: 968).

Büyük şehirler buğday ihtiyacını dışarıdan bu şekilde sağlarken, kötü hasat yıllarında Anadolu köylüsü açlıktan ölmüştür. 1875 bir kıtlık yolu olmuş ve örneğin Ankara'daki 160 kadar köyün 52 bin kişilik nüfusunun 20 bin kişisi kıtlık nedeniyle hayatını kaybetmiştir (Avcıoğlu, 1975a: 173). 1870'lerin başındaki bu kıtlıklar az da olsa ekmek isyanlarına sebep olmuştur. Öte yandan 1880'lerin başında Anadolu'da köylüler açlık çekerken, idareciler hububatı başka yerlere sevk etmeye çalışmışlardır (Quataert, 2004: 993; 997).

Pazara Yeni Dünya'dan büyük miktarda tahıl arzıyla beraber 1873-1896 yılları arasında hammadde fiyatları sanayi mamullerinin fiyatlarından daha hızlı düşmüş ve çiftçilerin borçları da artmıştır (Quataert, 2004: 989). Osmanlı ise kalkınmak için 19. yüzyılın en uygun olmayan döneminde, yani fiyatların düştüğü bu dönemde tarımsal üretimi teşvik ederek gelirlerini arttırmak istemiştir. Fakat başta ABD olmak üzere diğer devletlerin pazara nüfuz etmesiyle İmparatorluğun ziraatı dünyadaki eski önemini kaybetmiştir. Sonuç olarak bu dönemde Anadolu, dünya ekonomisine eşitsiz şekilde eklemlenmiş ve Osmanlı coğrafyası içinde tarımda kapitalizmin gelişmesi büyük eşitsizlik göstermiştir.

Döneme küçük köylüler ve diğer kırsal sınıflar özelinde bakıldığında, Anadolu nüfusunun neredeyse 40 bin küçük köye dağılmış durumda olduğu görülmektedir (Issawi, 1966: 65). Devletin ziraatı teşvik etmek ve çiftçileri kayıt altına alarak vergi gelirlerini arttırmak amacıyla 1858 yılında kabul ettiği Arazi Kanunnamesi ile toprağı fiilen işleten çiftçilere tapu senedi verilmiş, böylece toprakta özel mülkiyetin

gelişmesinin yolu açılmıştır (Quataert, 2004: 974). 1873-1896 yılları arasında tarımsal hammadde fiyatlarının sürekli düşmesinden dolayı çok sayıda çiftçi girdikleri borçların altından kalkamayarak iflas etmiş ve arazileri tefeciler tarafından ellerinden alınmıştır. 1896-1913 yılları arasında tarımsal hammaddelerin fiyatlarının yükselmesiyle çiftlikler için bir refah devri başlamıştır. Arazileri ellerinden alınan bu çiftçiler ise ya eski topraklarında ortakçı olarak, ya da bazı bölgelerde teşekkül eden büyük malikânelerde ücretli işçi olarak çalışmaya başlamıştır (Quataert, 2004: 989). 1913 yılına gelindiğinde ekilen alanların %39’una kırım %1’ini oluşturan derebeyleri; %26’sına kırım %4’ünü oluşturan toprak ağaları; %35’ine ise çiftçilerin %87’sini oluşturan orta ve az topraklı köylüler sahiptir. Topraksız köylü oranı ise %8’dir (Avcıoğlu, 1975a: 187).

Kapitalizm tarafından kendi emeğini satmaya mecbur bırakılmış büyük oranda çiftçinin emek pazarına sürülmesi gibi bir olay Anadolu’da gerçekleşmemiştir. Yabancı talep çerçevesinde endüstriyel ve bahçe ürünlerinin üretimi emek yoğun şekilde yapıldığı için ortakçılık pratiği güçlenmiştir. Fakat aynı yabancı talep nedeniyle köylüler daha fazla sömürülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu kişi başına düşen verginin en düşük olduğu ülkelerden biri olmasına karşın, büyük toprak sahipleri, mültezimler ve tefeciler pazarda satmak amacıyla daha fazla ürüne sahip olmak için köylüleri daha yoğun şekilde sömürmeye başlamıştır.³⁴ Örneğin mültezimler daha fazla kazanç elde etmek için çiftçinin ekini tarlada çürümeye yüz tutuncaya kadar beklemiş, ondan sonra ucuz fiyat vererek ürünleri satın almıştır

³⁴ Üreticiler ve emeğe el koyanlar arasındaki ayırım farklı zamanlarda ve farklı yerlerde birçok biçim almıştır. Dönem itibarıyla dünyanın her yerinde köylülerin emeğine sömürenler tarafından el koyulması, Marx’ın “ekstra-ekonomik” baskı/zorlama dediği şeyle; yani toprak lordları tarafından veya orduya, yargıya ve politik güce ayrıcalıklı olarak erişimi olan devlet hizmetindeki üstün güçler tarafından doğrudan zorlamayla yapılmıştır (Wood, 2000: 23-42; 2002). Osmanlı’da aynı görevi ayan ve derebeylerinden oluşan büyük toprak sahibi bir sınıf görmüştür. Bunlar genelde taşrada yönetici, mültezim, tefeci, tüccar ve büyük miri toprakların fiili sahipleri olan kişilerdir.

(Luxemburg, 1975: 93; Yerasimos, 2007: 292). Ayrıca bu sınıflar köylülere hâkim olabilmek ve üretim fazlasını elde edebilmek için borç para da vermiştir. Pazarla bağlantısı olan bölgelerde toprak fiyatlarının artmasıyla borçlara karşılık köylülerin toprağına el koyma oranı da artmıştır. Borcun oluşma nedenleri ise şunlardır: Demiryollarıyla ithal mallar birçok bölgeye gönderilmiş ve köylülerin yerel endüstrileri çökmüştür. Bu nedenle daha önce kendi yaptıkları birçok malı pazardan satın almak zorunda kalmışlardır. Öte yandan bir veya iki kötü hasat yılının ardından üreticiler fakirleşebilmektedir. Köylülerin bu nedenlerle paraya olan ihtiyaçlarının artması, onları tohum ve diğer yaşamsal ihtiyaçları için tefecilere bağımlı hale getirmiştir. Köylülerin toprakları tefecilerin ve tüccarların eline borç ödemeleri olarak geçmiş ve bunun sonucu olarak büyük toprak sahipleri ile topraksız köylü sayısı artmıştır. Bu köylüler eski topraklarında ortakçı olarak çalışmaya devam etmiştir (Issawi, 1966: 69).

Tefecilik Anadolu'nun farklı bölgelerinde farklı kesimlerin denetiminde olmuştur. Toprak ağalarının güçlü olduğu yerlerde ağalar; küçük mülkiyetin yaygın olduğu yörelerde de tüccarlar, mültezimler ve kentlerde oturan diğer kesimler tefecilik yapmıştır. Bu büyük toprak sahipleri topraklarını ücretli işçiler kullanan kapitalist işletmeler biçiminde değil, ortakçılık yoluyla köylü hanelerini kiralayarak işletmeyi tercih etmiştir. Ücretli işçi çalıştıran büyük kapitalist işletmeler ise Çukurova dışında yaygınlaşmamıştır (Pamuk, 1994: 98-102). Sonuç olarak birinci gıda rejimi içinde Osmanlı'nın tarımsal hammadde ve gıda maddeleri için yabancı talebin artması, feodalizmin kalıntısı olan sınıfların korunması, meta-para ilişkilerinin gelişmesi, geniş köylü kitlelerinin daha ileri bir sömürüsü ve ortakçılık sisteminin güçlenmesi gibi bir dizi sonuç doğurmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu 1908-1922 yılları arasında vuku bulan bir dizi savaş ve ihtilal sonucu tarihe karışmıştır. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman Osmanlı'dan gelişmemiş bir tarım, eşitsiz bir toprak mülkiyeti ve sanayileşmemiş bir coğrafya devralmıştır. Buna karşın Milli İktisat Okulu'nun görüşlerini benimsemiş ittihatçılar, kalkınma ve modernleşme için yerli bir milli burjuvazi yaratma çabasına girmiştir (Boratav, 2010: 47). 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar gereği ülkenin Avrupa sermayesine olan ekonomik bağımlılığını kırmak ve yerli bir burjuvazi yaratmak için ilk iş olarak demiryolları ve tütün rejisi satın alınarak devletleştirilmiş ve limanların işletmesi yerli şirketlere verilmiştir. Ayrıca ülkenin Doğusuyla bağlantı sağlayan yeni demiryolları inşa edilmeye başlanmıştır. 1925 yılında ise bütçe gelirlerinin dörtte birinden fazlasını sağlayan aşar vergisi kaldırılmış ve yerine arazi vergisi konmuştur. 1930 yılına kadar Anadolu'nun savaşlarda sağ kalan erkek nüfusunun yeniden toprağa dönmesi, fiyat ve vergi değişimleriyle beraber tarımsal üretim hızla büyümüştür. Savaşın yıktığı ekonomi bu yıla kadar GSMH'nin %46'sını oluşturan tarımla yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır (Boratav, 2010: 50-51). 1930'lu yıllarda başlayan Büyük Bunalım'ın etkileriyle de liberal politika terk edilerek devletin ekonominin kuruluşunda aktif rol oynamasına karar verilmiştir.

3.2. İkinci Gıda Rejimi ve Türkiye

İkinci gıda rejiminde Türkiye'deki tarım-gıda sektörü çerçevesindeki gelişmeler, devlet öncülüğünde tarımsal hammaddelerin işlenmesi için sınaî atılımlar yapılması

ve çoğu Üçüncü Dünya ülkesinde olduğu gibi gıda yardımı adı altında ABD'nin tarımsal üretim fazlalarının ithal edilmesi biçiminde gerçekleşmiştir.

1930'lu yıllarda dünya ekonomisinin Büyük Bunalım içine girmesi, bağımlı ve azgelişmiş ülkelerin ilk kez bağımsız olarak ulusal bir sanayileşmeye yönelmesi fırsatını sağlamıştır.³⁵ Birinci Dünya Savaşı ve Büyük Bunalım öncesinde azgelişmiş ülkeler hammadde ihraç etmiş ve sınaî tüketim ürünlerini ithal etmiştir. Büyük Bunalımla beraber hammadde fiyatları sınaî fiyatlardan çok daha fazla düşmüştür. İhracatın reel alım gücündeki düşmeye karşın ithalat kapasitesi de daralmıştır. Yani şeker, un ve kumaş gibi zorunlu sınaî tüketim mallarının ithalatı düşeceği için bu ülkelerdeki tüketim ve hayat standartları gerilemiştir. Öte yandan hâkim serbest ticaret pratiği nedeniyle, yerli imalata göre daha ucuz olan ithal malı sınaî ürünleri ikame edecek sınaî yatırımlar için gerekli güdülenme yoktur. Netice olarak çoğu azgelişmiş ülkede tüketim ve gelir düzeyinin düşmesine karşı bir savunma olarak ithalatı denetleyen koruma önlemleri alınmış, bu ülkeler dışa kapanarak Buhranın etkilerinden korunmaya çalışmış ve sanayileşme atılımları başlamıştır.³⁶

Aynı nedenlerle Türkiye'de de "üç beyazlar" (un, şeker, pamuklu) sloganı ile devlet eliyle sanayileşme atılımları başlamıştır. Korumacı gümrük politikaları, ithalat kısıtlamaları ve üretim artığının alınıp satılması konusunda düzenlemeler yapılarak, o

³⁵ Frank (1966: 23-25), uyduların metropollerle olan bağlarının zayıflaması durumunda, uydularda büyük bir ekonomik gelişme kaydedileceğini ve bu ülkelerin kendi kapitalist endüstriyel gelişimlerini gerçekleştireceğini belirtmektedir. Bu hipotezini, dünya metropollerindeki Bunalım ve Savaş krizleriyle beraber Latin Amerika'nın izolasyonu sonucu oluşan gelişmelere bağlamıştır. Öte yandan bu hipoteze göre metropol krizden çıktığı ve uydulara tamamen ulaşarak ticaret ve yatırım ağlarını tekrar kurduğu zaman, uydunun önceki gelişme ve endüstrileşmesi durdurulmakta veya artıdeğer, gelişme için kullanılmamaktadır.

³⁶ Örneğin 20. yüzyılın başında Latin Amerika'nın endüstriyel gelişimi, üretim güçlerinin olgunlaşması ya da iç çelişkilerin patlaması sonucu değildir. I. Dünya Savaşı ve 1930 yılındaki Büyük Bunalım nedeniyle ihracatın düşmesi, buna karşın ithalatın da olanaksızlaşması sonucu, bu ülkelerde bağımsız endüstrileşme fırsatı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde piyasada bulunamayan yabancı endüstri ürünlerinin fiyatları astronomik düzeylere çıkmıştır. Buna karşın devlet, işlevini yerine getiremeyen bir toplumsal sınıfın yerini alarak endüstrileşmeye önyak olmuştur (Galeano, 1983: 208-209).

sırada Üçüncü Dünya ülkelerindeki sanayileşme hamlelerinde olduğu gibi “üç beyazlara” ithal ikameci yatırımlar yapılmıştır (Boratav, 2010: 63-64).³⁷

Büyük Bunalımın tarımsal ürünlerin fiyatlarında düşüşe neden olması nedeniyle 1932 yılında dönemin hükümeti tarımsal ürünlerin fiyatlarını desteklemek için Ziraat Bankası vasıtasıyla ürün alımları yapmaya başlamıştır. 1938 yılında ise bu iş için Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur. 1930’lar boyunca GSMH’nin %40-50’si tarımdan elde edilmiş ve ülkenin ihracatının %90’ı tarımsal ürünlerden oluşmuştur. Ayrıca on yılın sonunda önceki döneme göre tahıllarda %100, diğer tarımsal ürünlerde %50 oranında artış sağlanmıştır (Pamuk, 1991: 127-128). Boratav (2010: 78-79), Bunalım sonrasında buğday fiyatlarının sınaî fiyatlarla karşılaştırıldığında düşük kalmaya devam etmesi nedeniyle sanayiye yapılan kaynak transferinin büyük oranda buğday üreten köylülerin sırtına bindiğini hesaplamıştır.

Türkiye II. Dünya Savaşı’na katılmamasına rağmen, büyük oranı köylülerden oluşan 18 milyon nüfusun 1 milyonunun 4 yıl süreyle askere alınmasının da etkisiyle tarımsal üretimde büyük azalmalar olmuştur. 1945 yılına gelindiğinde tahıl üretimi önceki döneme göre %50 oranında düşmüştür (Pamuk, 1991: 129). Savaş yılları boyunca ithalattaki keskin azalma ve orduya büyük kaynakların ayrılması sonucu ekonomide büyük bir gerilim ortaya çıkmıştır. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kent merkezlerinde yaşanan kıtlık nedeniyle 1942 yılında ekmek ve un dağıtımı karneye bağlanmıştır. Aynı yıl Türkiye, Avrupa ülkelerinden buğday yardımı istemek zorunda kalmıştır (Avcıoğlu, 1975a: 544).

³⁷ 1934 yılında Sovyet danışmanlar eşliğinde yapılan ilk beş yıllık endüstriyel plana göre ekonomik kalkınma ve sanayileşme hamlesi kamu sektörü ve KİT’ler öncülüğünde yapılmıştır. Fakat bu devletçilik rejiminin farkı, özel teşebbüsün teşvik edilmesi ilkesinin korunuyor olmasıdır.

Aynı dönemde tahıl kıtlığı nedeniyle gıda fiyatları, özellikle de tahıl fiyatları büyük oranda artmıştır. Ancak bütün çiftçiler ellerindeki ürünler ile bu fiyat artışlarından yararlanamamıştır. Hükümet kentsel gıda arzını garantiye almak için çiftçilerin ürettikleri tahıllı Toprak Mahsulleri Ofisine satmalarını zorunlu hale getirmiş ve bunlara pazar fiyatının yarısından az fiyatlar vermiştir (Pamuk, 1991: 130-131). 1942-43 yıllarında uygulamaya konan %25 vergi kuralı ise özellikle az toprağı olan ve ürettiğı ürünün dörtte birini düşük fiyatla Ofise teslim ettikten sonra elinde pazarlanabilir oranda bir ürün kalmayan yoksul köylüleri etkilemiştir. Elinde büyük oranda pazarlanabilir artığı kalan büyük köylüler ise yüksek pazar fiyatlarında ürünlerini satabilmiştir. 1944 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi adı altında tüm ürünler için %10 ayni vergi alınmaya başlanması, Cumhuriyet rejiminin feshettiğı aşar vergisine geri dönüş olarak yorumlanmıştır (Pamuk, 1991: 134-137). Sonuç olarak bu dönem boyunca tarım ve ticaret sermayesi karaborsa ve spekülasyon sayesinde büyük bir birikim olanağı elde etmiştir.

Bu zorlayıcı politikalar savaş sonunda sona erse de, Pamuk'a (2010: 24) göre kırd köylülerin ürünlerine pazar fiyatının altında fiyatlar verilmesi ve ayni vergi uygulamaları; kentte ise savaşın neden olduğu gıda kıtlığı, yüksek enflasyon ve düşen yaşam standartları nedeniyle dönemin hükümeti CHP'ye kent ve kır nüfusunun büyük bölümü düşman olmuştur. Buna karşın 1945'te hükümet yoksul ve topraksız köylüler için Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu gündeme getirmiştir. Fakat büyük toprak ağaları olan milletvekillerinin çabaları sonucu kapsamlı bir toprak reformu uygulanmamıştır. 1950-60 yılları arasında hazine arazileri bazı topraksız ve az topraklı köylülere dağıtılmış ve bu köylüler ortalama 50 dönüme

yakın toprak sahibi olmuştur.³⁸ Fakat söz konusu köylüler arasında feodal ve yarı-feodal toprakları ortakçılık sistemine göre işleyen topraksız çiftçiler yoktur (Erdost, 2010: 30). Dolayısıyla toprak sahibine bağımlı ortakçı, kiracı ve tarım işçisi köylüler bu bağımlılıktan kurtulamamış ve işlediği toprağın sahibi olamamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan hegemonyası bir yandan liberal ticaret rejimini yeniden tesis ederken, diğer yandan devletin ekonomiye müdahalesini teşvik etmiştir. Bu durum serbest ticaret retoriğine uymamasına rağmen korumacı politikalara izin verilmiştir. 1946 yılında Türkiye'nin IMF'ye üyeliği için Bretton Woods Anlaşması uyarınca Türk parasının devalüasyonu ve dış ticaretin liberalleştirilmesi gibi bir dizi operasyon yapılmış ve böylece 1947 yılında IMF'ye üye olunmuştur. Paranın değerinin düşürülmesi otomatik olarak ithal malların fiyatlarını yükseltmiş ve enflasyonu aşırı derecede arttırmıştır. Dönemin başbakanı Recep Peker ise IMF üyeliği ve alınan devalüasyon kararını *"Sistemi değiştirmemiş olsaydık dünya ticaret nizamının içinde ister istemez tecrit edilmiş olacaktık"* diyerek savunmuştur (BSB, 2006: 11).

Bu sırada ABD, kapitalist sistemi gereksinim duyduğu çerçevede yeniden yapılandırmak için Marshall Planı ile Avrupa'ya ekonomik yardım yapmaya hazırlanmaktadır. Yardım planının amacı, daha önceki bölümde bahsedildiği gibi hem komünizme karşı ideolojik mücadele, hem de Avrupa ülkelerinde kapitalist ilişkiler bütününe yeniden yapılandırmaktır. Böylece kapitalist sistemin karşı karşıya kalması muhtemel bir aşırı üretim sorunu ortadan kaldırılacak ve ABD sermayesinin dolaşımı için zemin hazırlanacaktır (Tören, 2007: 47). II. Dünya Savaşı'nın Batı

³⁸ Stefanos Yerasimos (2005: 137; 188), 1923 ve 1934 yılları arasında 678 bin hektar toprağın, 1934 ve 1938 yılları arasında 88.695 aileye 30 bin hektar toprağın, 1947 ve 1954 yılları arasında ise devlete ait 1.143.457 hektar toprağın topraksız köylülere dağıtıldığını belirtmektedir.

Avrupa'da yarattığı tahribat, bu bölgeyi ABD sermayesi için potansiyel bir pazar olmaktan çıkarmış ve ABD sermayesini kriz riskiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bu nedenlerle Marshall Planı'na en önemli desteği, savaş sonrası aşırı üretim sorunu nedeniyle sermayenin değersizleşmesi riskiyle karşı karşıya kalan ABD sermayesi vermiştir (Tören, 2007: 56).

Marshall Planı çerçevesinde Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda zarar görmediği gerekçesiyle yardım alamayacak ülkeler arasında bulunmaktadır. Bu durum Demokrat Parti etrafında örgütlenmiş ticaret sermayesi ve büyük toprak sahipleri saflarında bir gerilim yaratmıştır. Bu nedenle dönemin hükümeti Türkiye'nin de Plandan yardım almasına dönük girişimlerde bulunmuştur (Tören, 2007: 25-26). Bunun için özel teşebbüsün rolünün arttırıldığı ve tarım, ulaştırma, enerji sektörlerine öncelik veren bir kalkınma planı hazırlanmıştır.³⁹ Netice olarak Türkiye, 1947 yılında komünizmi önlemek amacıyla oluşturulan Truman Doktrini çerçevesinde önce askeri yardım, 1948 yılında da ABD ile imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşmasıyla bir kısmı hibe bir kısmı ise kredi tarzında Marshall yardımlarını almaya başlamıştır. Bu politika devletçi dönemin önceliklerinin ters yüz edildiğini göstermiştir. Çünkü artık öncelik tarımsal gelişmeye ve ihracatın genişletilmesine verilecektir. Devlet kaynakları da sanayiye değil, pazarların genişletilmesi için taşımacılık ve iletişim alanlarındaki altyapı yapımına kaydırılacaktır (Gülalp, 1993: 33). 1950 yılında serbest ticareti ve ticari tarımı destekleyen Demokrat Parti, hazırlanmış bu sahnenin üzerinde iktidara gelmiş ve kapitalist yoldan kalkınma projesini başlatmıştır.

³⁹ Bu dönemde ABD'den Türkiye'ye gelen uzmanlar, yardımların kullanım alanlarını saptamak için Türkiye ekonomisi ve toplumsal yapısının kapsamlı analizlerini yapmıştır. Bunlardan en bilineni Türkiye'nin gelişmemişliğini Modernleşme Okulu'nun perspektifiyle yorumlayan Thornburg Raporu'dur (Thornburg, 1949).

Marshall Planı'nın Türkiye uygulamasında da ABD sermayesinin üretim fazlasının massedilebileceği pazarlar yaratılmıştır. Bu anlamda Plan kapsamındaki yardımlar yeni bir sermaye ihracı biçimidir. Plan çerçevesinde tarımda makineleşme ve modern girdilerin yaygınlaşması için Tarım Bakanlığı, TZDK (Türkiye Zirai Donatım Kurumu) ve TMO (Toprak Mahsulleri Ofisi) kurumlarına önemli miktarda kaynaklar aktarılmıştır. ABD'nin verdiği bu kredilerle, yine ABD'ye sipariş verilen tarım aletlerinin ilk partisi 2 Mayıs 1949 tarihinde gelmiştir (Tören, 2007: 207). İthal edilen bu tarım aletlerinin çoğu ABD'nin artık kullanmadığı ve üretimi durmuş birinci nesil traktörlerdir (Köymen, 2009: 29). 1955 yılı sonuna kadar traktörden ilaçlama uçaklarına kadar çeşitli tarım aletleri ABD'den Türkiye'ye ithal edilmiştir.⁴⁰ Tarım makinelerinin ithali beraberinde yedek parça bağımlılığını da getirmiştir.

1950'lerde çiftliklerin sadece %24'ü demir sabana sahiptir. Geri kalanı demir uçlu tahta sabanlar kullanmaktadır (Quataert, 2004: 971). ABD'den ithal edilen traktörleri almak isteyen bu köylülere Ziraat Bankası krediler vermiştir. Bu krediler ise Marshall Planı kapsamında kaynak alan ülkenin, aldığı tutarın yerli para karşılığının biriktirildiği Karşılık Paralar Fonu'ndan sağlanmıştır.⁴¹ Yani Marshall Planı bir yandan ABD'den alınan kredilerle yine ABD'den traktör ithalatı yapılmasına, diğer yandan da bu krediler karşılığında özel bir fonda tutulan paralarla, ithal edilen mallar için satın alma gücü yaratılmasına hizmet etmiştir (Tören, 2007: 203). Bu krediler en

⁴⁰ ABD, plan kapsamında gelen tarım aletlerinin bütün üretiminde kullanılmamasını talep etmiştir. Türkiye'nin ABD'nin ürettiği Virginia tütününe rakip olacağı hesap edilmiş ve bu nedenle bütün üretiminde uzmanlaşmaması önerilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine tütün ihraç etmesi önlenmiştir (Tören, 2007: 205).

⁴¹ Hibe alan ülkeler, aldığı hibe miktarının Dolar karşılığı kadar milli parayı Karşılık Fonuna yatırmıştır. Yani hibeler karşılıksız değildir. 1959 yılına kadar Marshall Planı kapsamında tarım sektörü ve diğer sektörlerde kullanılmak üzere Türkiye'ye yaklaşık 1 milyar 207 milyon Dolar aktarılmıştır. Bunun 989 milyon Doları doğrudan yardımlardır ve büyük ölçüde ABD'den yapılan ithalatların finansmanında kullanılarak ABD'nin üretim fazlasına pazar yaratmıştır (Tören, 2007: 270-271).

başta 600 dönümden fazla toprağı olan köylülere verildiğı için küçük çiftçilerin çoğı makineleşmeden yararlanamamış ve karasaban kullanmaya devam etmek zorunda kalmıştır. Verilen kredilerin artmasıyla 1948 yılında yaklaşık 2 bin olan traktör sayısı 10 yıl içinde 40 bini aşmış ve meralar da dahil birçok arazi sürülerek ekili alanlar 2 misli arttırılmıştır (Köymen, 2009: 29).⁴² Böylece büyük toprak sahipleri makineleşmeden yararlanarak sürülen devlet arazilerine ve köyün ortak malı olan meralara el koyarak toprak varlıklarını arttırmıştır (Avcıoğlu, 1975b: 620-621). Öte yandan makineleşme ve modern üretim yöntemlerinin yaygınlaşmasıyla beraber hububat, pamuk, pancar ve patates gibi tarım ürünlerinde büyük üretim artışları olmuş ve tarımsal ihracat artmaya başlamıştır (Pamuk, 2010: 25).

Dönem boyunca varlığını sürdüren ağalar, beyler, şeyhler, tefeciler ve aracılardan oluşan pre-kapitalist sınıflar küçük ve topraksız köylüleri sömürmeye devam etmiştir. Bu köylülerin yarattığı artı değer rant olarak ağaya, faiz olarak tefeciye, kar olarak aracıya, az miktarı da vergi olarak devlete kalmıştır. Makineler gibi zirai krediler de büyük toprak sahiplerinin elinde toplanırken, küçük çiftçiler tefecilere borçlanmışlardır. Genelde hem tefecilik hem de aracılık yapan kişiler, borçlarına karşılık köylünün ürününü ucuza almış ve yüksek fiyatlarla Tarım Satış Kooperatiflerine satmıştır. Köylüler, Tarım Kredi Kooperatiflerinden aldıkları kredileri ise borçlarına karşılık yine bu sınıflara teslim etmiştir (Avcıoğlu, 1975b: 1102). Öte yandan traktörleşen büyük toprak sahipleri, küçük köylüyü

⁴² Traktörleşmenin meraları yarı yarıya azaltması, Foster'ın (2011) bahsettiğı metabolik yarılmayı da beraberinde getirmiştir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hayvancılık merada yapılan bir iş olmaktan yavaş yavaş çıkmaya başlamış ve sürdürülebilir tarım aşınmıştır. Bitkisel üretim ve hayvancılık arasındaki bağın kopmasıyla kimyasal gübreler gerekmiştir. Bunlar kullanılınca da daha çok su ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Su kullanımının artışıyla yabani otlar çıkmış ve bu otlarda zararlı böcekler çoğalmıştır. Bu sefer de tarım ilaçları kullanılmak zorunda kalınmıştır. Böylece Anadolu çiftçileri bu dönemden itibaren şirketlere para ödeyen makinelere dönüşmeye başlamıştır (Aysu, 2012: 5).

topraksızlaştırarak kentlere doğru sürmeye başlamış ve 1950-1960 yılları arasında köyden kente göç büyük oranda hızlanmıştır (Köymen, 2009: 29).

Dönemin diğer önemli olayı da ABD’den gıda yardımı adı altında yapılan ithalatlardır. İkinci gıda rejimi başlığı altında ABD’nin aşırı ürettiği tarımsal ürünlerini satmak ve politik gücünü arttırmak amacıyla bu üretim fazlaları için kendine sağlam ve devamlı pazarlar aradığından bahsedildi. Bu nedenle 1954 yılından sonra Marshall Planı değişikliğe uğramıştır. PL 480 kanunu çerçevesinde Türkiye de çoğu Üçüncü Dünya ülkesi gibi ABD zirai üretim fazlalarını düşük fiyatlarla milli parası karşılığında satın almaya başlamıştır. Zamanın hükümeti bu yardımı sevinçle kabul etmiş ve politik güç kazanmak için halkı bol yiyeceklerle daha ucuza beslemenin pratik bir çare olacağını düşünmüştür. Tabii en başta bu durum sayısı artan işçi sınıfının ücret maliyetlerini de düşürecektir. Aynı yıl Köy Enstitüleri de kapatılmıştır. ABD’den büyük oranda ucuz buğday, un ve çeltik alınmıştır. Bu ürünlerin karşılığı olan tutar da Türk Lirası olarak TC Merkez Bankası’na yatırılmıştır. ABD, Türkiye’deki harcamalarını veya yatırımlarını bu paralarla finanse etmiştir (Koçtürk, 1966: 76). Bu “yardımın” tutarı 1959 yılında yaklaşık 218 milyon Dolara ulaşmıştır (Tören, 2007: 217). Yardım başlığı altında alınan zirai maddeler karşılığı yatırılan TL ise 26 senede ödenmek üzere faizle taksitlere bölünmüştür (Tören, 2007: 272).

Başta ucuza ve TL karşılığı alınan buğdaylar halkın tüketimine sunulmuş, yerli buğday ise ihraç edilerek döviz kazanılmıştır. Fakat yardım şeklinde yapılan bu ithalat her yıl biraz daha fazla arttığı için ithal ucuz buğday en sonunda fiyatları düşürmüş ve yerel buğday üretimi baltalanmıştır. Bunun üzerine çiftçiler para eden ve KİT’ler tarafından da desteklenen tütün, pamuk ve şeker gibi tarımsal

hammaddeleri üretmeye yönelmiştir. Öte yandan 1960 yılına doğru ABD'den gelen ithal pirinç yerel çeltik üretimini, ithal mısır ise yerel mısır üretimini baltalamış ve Türkiye bu ürünlerin temininde tam anlamıyla ABD'ye bağımlı hale gelmiştir (Koçtürk, 1966: 78).

1960'a kadar izlenen ve ancak yüksek enflasyonla sürdürülebilen kapitalist yoldan kalkınma politikası 1960 İhtilaliyle son bulmuş ve planlı kapitalizm dönemine geçilmiştir. Fakat 1960 yılından sonra da ABD'den buğday, mısır, sütlu mamuller ve nebatî yağların ithalatı için yardımlar katlanmıştır. Hatta Türkiye, kişi başına hesaplandığında yardım programı sonucu dünyanın en çok buğday ithal eden ülkesi olmuştur.⁴³ Bu durum ABD üretim fazlalarının massedilmesi uğruna yerel üretimin baltalanması yanında, kalitatif bir açlık, yani yetersiz tüketim durumu yaratmıştır. Çünkü toplumda et ve süt tüketimi neredeyse yarı yarıya düşerken, tahıl tüketimi yaklaşık 2 kat artmıştır.⁴⁴ Dolayısıyla çoğu Üçüncü Dünya ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de ithal edilen ucuz tahılların, proleterleşen nüfus için çok daha düşük ücretler getirdiği tahmin edilebilir.

⁴³ Örneğin nüfusu 400 milyonu aşan Hindistan, ABD'den yardım adı altında her yıl 4 milyon ton ve nüfusu 90 milyon olan Pakistan 1.5 milyon ton tahıl ithalatı yaparken, Türkiye 30 milyonluk nüfusu ile 1 milyon ton tahıl ithal etmiş, bu miktar kimi yıllar yetmediği zaman 1.7 milyon tona kadar çıkmıştır (Koçtürk, 1966: 19). 1963-1967 arasında gıda yardımı 283.5 milyon Dolar tutarındadır ve 1969 yılında buğday ithalatı faturası 41 milyon Dolara, 1970 yılında ise 83 milyon Dolara ulaşmıştır (Yerasimos, 2005: 273).

⁴⁴ 1938 yılında Türkiye'de kişi başı yıllık et tüketimi 22 kilo, süt tüketimi 151 kilo ve tahıl tüketimi 150-180 kilo iken, 1960'ların ortalarında et tüketimi 12 kiloya, süt tüketimi 103 kiloya düşmüş ve tahıl tüketimi 248 kiloya yükselmiştir. Oysa aynı tarihlerde gelişmiş ülkeler çok tahıl ve az et diyetini aşmayı başarmıştır. Örneğin 1950 yılında Almanya'da kişi başı yıllık ekmek tüketimi 100 kilo ve et tüketimi 50 kilo civarında, ABD'de ise kişi başı tahıl tüketimi 67 kilo ve et tüketimi 87 kilodur (Koçtürk, 1966: 17-18). 1950'li ve 60'lı yıllarda uygulanan politikaların bir uzantısı ve bağımsız politikaların oluşturulamayışı çerçevesinde bugün de Türkiye'de kalitatif bir açlık tablosu vardır. Zira bugün Türkiye'de kişi başı süt tüketimi 12-19 litre, et tüketimi 10 kilo ve altı iken, AB ülkelerinde ortalama kişi başı süt tüketimi 110 litre, kırmızı et tüketimi ise 75 kilodur. Türkiye'de ise bu ürünlerin üretiminde büyük açıklar olduğu için devam eden bu protein açığı, ucuz tavuk etiyle kapatılmaya çalışılmaktadır (Günaydın, 2009: 203-205).

60'lı yıllarda Türkiye'de hayvancılık ve hayvansal ürünlerin üretimi de geliştirilmeye başlanmıştır. Fakat bu sefer Marshall Planı'nın devamı niteliğindeki AID yoluyla Türkiye'ye yardım olarak çok ucuz fiyatlarda süt tozu verilmiş ve donmuş tavuklar, hindi, koyun ve sığır etleri yollanmıştır. Hatta aynı yıllarda CARE teşkilatı (Cooperative for Assistance and Relief Everywhere) ilkokul çağındaki 2 milyon çocuğun tüketmesi için ABD üretim fazlası olan süt tozlarını parasız olarak vermiştir (Koçtürk, 1966: 81). AID teşkilatının gönderdiği uzmanların görüşleri çerçevesinde politikalar uygulayan Et ve Balık Kurumu, bu gıdaları Türkiye'deki maliyetlerinin altındaki fiyatlarla piyasaya sürünce, yerel üretim yapan çiftçiler zarar etmeye başlamıştır. Hayvancılık sektörünün bu yıllarda baltalanmasının ardından, ABD ucuz et ve süt tozu yardımı yapmaya devam etmemiştir. Bu nedenle halkın et ve süt tüketimi de giderek düşmüştür (Koçtürk, 1966: 77).

Aynı yıllarda Türkiye, bu temel ürünlerin dışında ABD'nin üretim artıkları için de bir pazar olmuş ve bu üretim artıkları ülkeye yeni giren yabancı sermayenin kar elde etmesi için fırsatlar yaratmıştır. Örneğin ABD, ürettiği soya fasulyelerinin küspelerini büyüyen entegre hayvancılık sektöründe kullanırken, üretim artığı olan soya yağını da Türkiye'ye göndermiştir. Hatta Türkiye'de Amerikan Soya Birliği'nin bir şubesi açılmıştır. Buraya gelen uzmanlar Türkiye'nin ABD'den ucuz fiyatla ve TL karşılığı soya ithal ederken, kendi zeytinyağlarını yüksek fiyatlarla ve Dolar karşılığı Avrupa ülkelerine ihraç etmesi ve böylece döviz kazanması yönünde önerilerde bulunmuştur. Bu önerilerin uygulanmaya başlamasıyla Avrupa, ABD ve özellikle İtalya'daki şirketler Türk zeytinyağlarını yüksek fiyatlarla satın almıştır. Bu süreçte halkı ABD'den gelen soya yağlarından yapılma margarinlere alıştırmak gerekmiştir. Zeytinyağlarının çoğu Avrupa ve ABD'ye ihraç edildiği için iç piyasada

fiyatları büyük oranda artmıştır. Böylece dar gelirli tüketiciler ve işçi sınıfı, zeytinyağı fiyatının yarısına tedarik ettikleri ABD soyalarından yapılma margarinleri kullanmak zorunda kalmıştır (Koçtürk, 1966: 78-80).

Bu margarinleri üreten ise 1953 yılında İş Bankası ile sermaye ortaklığı kurarak 2 margarin markasıyla (Vita ve Sana) üretime başlayan Unilever şirkettir (Yenal, 2001: 47). Şirket, yerli hammaddelerin kullanılacağı yeni bir tarımsal ürün pazarı oluşturması ve döviz elde etmeye yönelik olarak özellikle zeytinyağının ihracı için fırsat yaratacağı öngörülerek desteklenmiştir (Fieldhouse, 1978: 426). Örneğin ordu bu şirketten 300 tonluk Vita ve 20 tonluk Sana siparişi vererek ilk baştaki durgunluk dönemini telafi etmiştir (Fieldhouse, 1978: 429). Daha sonraki yıllarda bu şirketin ürettiği margarinlerin tüketimi o kadar artmıştır ki 1953 yılında 770 ton olan Sana yağı üretimi 1965 yılında yaklaşık 17 bin tona, 1954 yılında 5 bin ton dolayında olan Vita yağı üretimi ise 1965 yılında yaklaşık 46 bin tona çıkmıştır (Fieldhouse, 1978: 432). Margarinler artık köye kadar girmiştir ve Unilever 60'lı yılların ortasında Türkiye yağ pazarının üçte birini elinde tutmaktadır. Şirket, margarin fiyatlarını düşük tutmak için ucuz ve bol hammaddeye ihtiyaç duymuş ve PL 480 yardım programıyla gelen ucuz pamuk ve soya yağının %70'ini alarak üretimini sürdürmüştür (Fieldhouse, 1978: 434-435). Dolayısıyla ABD'den yardım adı altında yapılan ithalatlarla bu şirket maliyetlerini düşürmüş ve büyük karlar elde etmiştir.

Margarinler Türk mutfağına fiyat avantajı, büyük reklam kampanyaları ve zeytinyağına karşı kara propagandayla girdikten sonra, Avrupa ülkeleri ve ABD, fiyatları düşürmek için zeytinyağlarını ithal etmemeye başlamıştır. Bu nedenle Türkiye'de büyük bir zeytinyağı stoku oluşmuş ve fiyatları 10-12 Lira civarından 480 Kuruşa kadar düşmüştür. Anlaşma gereği Türkiye her yıl soya yağı ithalatını

%12 arttırdığı için de 1960'dan sonra ithal edilen soya yağı miktarı artmıştır. Yardım adı altında ucuza alınan soya ve pamuk yağları, çiftçilerin yaptığı yağlı tohum üretiminde azalmaya neden olmuştur. Hemen ardından ise ABD, Türkiye'ye verdiği yağlara karşılık Dolar talep etmeye başlamıştır. Bunun üzerine dönemin hükümeti soya anlaşmasını feshetmiş fakat yerel üretim ihtiyacı karşılayamadığı için Et ve Balık Kurumu, Avrupa pazarlarından Dolar karşılığı soya ve pamuk yağlarını ithal etmeye mecbur kalmıştır. Bu yağların kaynağı ise yine ABD'dir (Koçtürk, 1966: 79-80).

“Yardım” adı altında yapılan büyük miktarda buğday, çeltik, mısır ve soya yağı ithalatları tüm Üçüncü Dünyada olduğu gibi bir yanda yerel üretimi baltalarken, diğer yanda beslenmenin Amerikanlaştırılması hareketidir. Hatta burada gıda, stratejik bir savaş aracıdır. PL 480 gıda yardım programının ilk koordinatörü Don Paarlberg, yardım gören ülkelerin insanların “gıda emperyalizmi”nin kurbanları haline geldiğini belirtmiştir (Koçtürk, 1966: 84). Dönemin Teksas senatörü Wright Patman ise verdikleri vergilerin dış ülkelere gıda yardımı olarak gitmesini hoş karşılamayan vergi mükelleflerine ve seçmenlerine hesap vermek için şunları söylemiştir:

“Uluslararası savaşlarda bugüne kadar kullanılagelen silahların en etkilisi besin maddeleridir. ABD bu silaha sahip olma ve bunu uzun süre kullanma bakımından uluslararasıındaki üstün durumunu daha uzun süre muhafaza edecektir. İleri ve geri kalmış ülkelere hiçbirimiz sahip olduğumuz miktarda yiyecek stoklarına ve üstün üretim olanağına sahip değildir. Örneğin Rusya feza çalışmalarında üstün bir başarı sağlamış olmasına rağmen, yiyecek üretimi bakımından bizim çok gerimizde

kalmış bulunuyor. Bundan dolayı Amerikan tarımı, açlığın eline düşmüş ve dünyanın diğer bölgelerinde yaşamakta olan milyonlarca insana karşı kullanılagelen bu silahı etkili bir hale getirmek için, bugünkü kalıplarını da değiştirmek zorundadır. Bu silahın kullanılması sırasında, diğer ateşli silahların aksine olarak karşı tarafın nankörlüğü ile karşı karşıya kalabiliriz. Fakat barışı seven, cömert ve özgürlüğe düşkün Amerikan halkının asıl hedefi, uzun bir zaman akımı içinde su yüzüne çıkacak ve nasıl olsa anlaşılacaktır. Bu mümkün olduğu zaman, öldürücü ateşli silahlara olan ihtiyacın çok azalmış olacağını tahmin ediyorum” (aktaran Koçtürk, 1966: 84-85).

Türkiye’de 1960’lar ve 70’ler boyunca gelişme korumacı, iç pazara dönük ve ithal ikameci bir nitelik göstermiştir. Bir tarafta yukarıda bahsedilen gelişmeler yaşanırken, diğer tarafta devlet tarım ve gıda sektöründe büyük işletmeler kurmuş ve bunlara büyük yatırımlar yapmıştır. Tarım Satış Kooperatifleri, Toprak Mahsulleri Ofisi, Tekel, Şeker Şirketi, Çaykur gibi kuruluşlar vasıtasıyla çiftçilere verilen fiyat destekleri giderek genişletilmiştir. Desteklenen ürün sayısı 1960 yılında 6 iken 1969’da 17’ye, 1970’lerin sonunda ise 22’ye çıkmıştır (Oyan, 2004: 48). Bu anlamda Türkiye, PL 480 yardımı nedeniyle diğer bazı Üçüncü Dünya ülkelerinde olduğu gibi mutlak olarak ABD ithalatına bağımlı kalmamıştır.

Bu dönem boyunca Türkiye, şeker ve zeytinyağı gibi işlenmiş tarımsal maddeler ve pamuklu dokumalar gibi sınaî mallar ihraç etmiştir. Yerasimos (2005: 280) bu dönemde Güneydoğu Asya’daki Formoza ve Güney Amerika’daki Brezilya gibi Türkiye’nin de emperyalist zincirde bir halka haline gelme eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Bu ülkeler hammadde ve yarı-mamul madde ithal etmiş, ucuz işgücü

ve yerli sermaye sayesinde bunları işleyerek, yabancı sermayeyi çekecek şartlara sahip olmayan komşu ülkelere satmıştır. Bu çerçevede bazı Ortadoğu ülkeleri de Türkiye'nin ihraç ettiği mamul mallar için pazar haline gelmiştir. Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile olan ticaretinde ise Federal Almanya başrolde ve AET ile olan ticaretin neredeyse yarısı bu ülkeyle yapılmıştır. ABD'nin Türkiye'nin yaptığı ithalat içindeki payı ise gitgide azalmıştır (Yerasimos, 2005: 287-288). Bu durum da ikinci gıda rejiminin çöküş evresinde oluşan ABD-Avrupa Topluluğu arasındaki ticaret savaşının nedenlerine bir örnek teşkil etmektedir.

Türkiye'de ihtiyaç duyulan sınaî mallar ithal edilmek yerine kamu sektörü tarafından ve kimi durumlarda yabancı sermayenin de katılmasıyla ülke içinde üretilmiştir. Fakat ucuz petrol fiyatları ithal malı enerjiye bağımlı bir sınaî yapısı kurulmasında etkili olmuştur (Boratav, 2010: 120-121). 1973 petrol kriziyle beraber ithal ikame politikaları ancak dış borçlanma ile sürdürülebilmiştir. Bu tarihten sonra ulusal kalkıncılığın da sonuna gelindiği iyice belirginleşmiştir. Yükselen petrol fiyatları ithalat faturasını arttırmış ve ilk 2 yılda borç miktarı GSMH'nin %9'undan %24'üne çıkmıştır. On yılın sonundaki ikinci petrol şokunun etkisiyle Türkiye'nin petrol alımı için ödemesi gereken döviz miktarı artınca, büyük bir döviz darlığı süreci başlamıştır. Bu nedenle endüstriyel ürünlerin dış alımı durma noktasına gelmiş, piyasada bu ürünler azalmış ve temel tüketim maddeleri fiyatları yükselerek karaborsaya düşmüştür (Pamuk, 2010: 27). Burjuvazi ise bu süreçte işçi sınıfının daha adil ücret taleplerine ve sosyal harcamaların kendi karlarını düşürmesine karşılık, ulusal kalkıncı yeniden bölüşüm projesinden vazgeçmiş ve piyasayı kucaklamıştır (Keyder, 2004: 38). 24 Ocak Kararlarının ilan edilmesinin ardından 12

Eylül 1980 darbesiyle sermaye sınıfının lehine işçi sınıfı hareketi durdurulmuş ve yeni liberal ekonomik politika uygulanmaya başlanmıştır.

3.3. Üçüncü Gıda Rejimi ve Türkiye

1973 yılında dünya ekonomisinin içine girdiği kriz ve neo-liberal yeniden yapılanma çerçevesinde ulusötesi şirketlerin mal, sermaye ve para akışlarını kontrol etme kapasitesi büyümüş ve dünyanın yeni egemenleri şirketler olmuştur. Fakat bu durum genelde varsayıldığı gibi ulus devletin gücünün zayıflaması anlamına gelmemiştir. Wood (2002) bugün dünyanın hiç olmadığı kadar bir ulus devletler dünyası olduğunu tartışmaktadır. Global sermaye, birikime uygun yerel koşulları sağlamak için ve global ekonomiyi yönlendirmeye yardım etmesi için ulus devletlerden destek almaktadır. Yani sermaye “ekstra-ekonomik” desteğin yerel ve ulusal biçimlerine sürekli olarak ihtiyaç duymaktadır (Wood, 2002: 176-177). Türkiye’de de şirketlerin sermaye birikimi için uygun koşullar, IMF ve DB’nin yapısal uyum programları doğrultusunda hükümetler eliyle yaratılmıştır.

Türkiye’nin ulusal kalkınmacı evresi 24 Ocak Kararlarının ilanı ve 12 Eylül 1980 darbesiyle bu kararların rahatça uygulanacağı bir toplumsal ortamın yaratılmasıyla birlikte sona ermiştir. İthal ikameci politikalar yerine ihracata dayalı liberal bir kalkınma politikası benimsenmiş ve ekonomi serbest piyasa güçlerine teslim edilmiştir. Aynı dönemde dünya piyasalarında hububat fiyatlarının büyük oranda düşmesi nedeniyle tarım sübvansiyonlarının maliyetleri çok yükselmiştir. Bu nedenle

işbaşına gelen hükümetler tarım girdilerine uygulanan sübvansiyonları düşürmeye ve tarım kredisi faizlerini arttırmaya başlamıştır. Desteklenen ürün sayısı 1980 yılında 22 iken, 1990 yılında bu rakam 10'a düşürülmüştür (Yenal, 2001: 39). 1993 yılına kadar tekrar 24 ürün devlet destekleme alımları kapsamına alınmış fakat 1994 yılındaki krizle beraber 8'e düşürülmüştür. Ayrıca ileride görüleceği gibi tarım sektöründeki KİT'lerin tekel olma durumlarının kaldırılmasıyla yapısal dönüşüm için gerekli sahne de 1980'lerin başında hazırlanmıştır. Bu tarihte uygulamaya konan liberalizasyon ile birlikte 1990'ların ortalarına kadar Türkiye geliştirmekte olan ülkeler arasında dış borç miktarı bakımından ilk sıralara yerleşmiştir (Boratav, 2010: 173). Böylece Türkiye ekonomisinin yönetiminin, yaratılan borç rejimiyle uluslararası finans kurumlarının eline geçtiği yıllar başlamıştır.

1995 yılında yürürlüğe giren ve bir nevi dünya ticaretinin anayasası olan DTÖ Tarım Anlaşmasını Türkiye de imzalamıştır. Bu anlaşmayla karşılaştırmalı üstünlükler temelinde dünya tarım ticareti yapısı liberalize edilmiş ve tarımsal ürün ithalatında korumaların, yurtiçi tarım desteklerinin ve ihracat sübvansiyonlarının indirilmesi üzerine devletler taahhütler vermiştir. Bu talepler ülke gruplarına göre farklı takvimlere bağlı olarak uygulanmıştır. Türkiye, geliştirmekte olan ülke statüsüyle 1995 ve 2003 yılları arasında ihracat sübvansiyonları ve gümrük vergilerini indirme taahhütlerini tamamlamıştır. Yurtiçi tarım destekleri ise tarımsal hâsılanın toplam üretim değeri içindeki payı %10'un altında olduğu için DTÖ'de "de minimis" sınırı içinde kalmış ve herhangi bir destek indirilmesi taahhütüne girilmemiştir (Günaydın, 2009: 179).

Gelişmiş ülkeler kendi ticaret savaşlarına DTÖ’de çözüm bulurken, azgelişmiş ülkelerin tarım sektörleri IMF ve DB’nin yapısal uyum programlarıyla ve bölgesel ticaret anlaşmalarıyla aşındırılmıştır. Türkiye’nin IMF ile 1999 yılında imzaladığı Stand by Anlaşması da aynı şekilde ulusal tarım sektörünün parçalanmasının başlangıcını teşkil etmiştir. Bu Anlaşma mali, parasal ve enflasyona yönelik talepler çerçevesinde bir Ekonomik Politikalar Bildirgesi ekine sahiptir. Bu bildirge bankacılık, sosyal güvenlik, tahkim, özelleştirme ve tarımsal destekleme olmak üzere 5 alanda değişim dayatmıştır. Türkiye’nin IMF’ye verdiği niyet mektuplarındaki hükümler, DB gözetiminde yürütülen TRUP (Tarımsal Reform Uygulama Projesi) ile gerçekleştirilen yapısal düzenlemeler çerçevesinde de aynen beklenmiştir. Bu hükümlerden tarımla ilgili olanlar şunlardır:

I) Türkiye’nin destekleme sistemindeki ürün ve girdi fiyatlarına, kredilere, damızlık hayvan ve tohum üretimine dönük tüm destekleme mekanizmalarının tasfiye edilmesi ve doğrudan gelir desteğine geçilmesi,

II) TMO, TEKEL, TŞFAŞ, Çaykur, EBK gibi alım satım kurumları olan KİT’lerin ve TİGEM, TÜGSAŞ, İGSAŞ, Yem Fabrikaları, TZDK gibi girdi üretim ve dağıtım kurumları olan KİT’lerin özelleştirilmesi,

III) Kredi girdisinin temel finansörü Ziraat Bankası’nın özelleştirilmesi veya sübvansiyonlu tarım kredi sistemine son verilerek işlevinin sınırlandırılması,

IV) Ziraat Bankası’yla eşgüdümlü çalışan Tarım Kredi Kooperatiflerinin işlevlerinin sınırlandırılması ve tasfiyesi,

V) Toplam 17 tane olan Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerine mali desteğin yasaklanması, bunların DB gözetiminde yeniden yapılandırılmaları ve TSKB'lere ait iştirak ve sınaî işletmelerin satılması, kapatılması veya işlevsizleştirilmesi,

VI) Dünya ticaret borsalarında oluşan dünya fiyatlarının referans olarak kullanılması, tarımsal ürünlerin ithalatında koruma oranlarının düşürülmesi ve tarımda iç pazarın tamamen ithalata açılması (BSB, 2006: 83).

Türkiye, bu hükümlerle DTÖ'deki kazanımından geri adım atmayı kabul etmiş ve kamu maliyesi krizinden dolayı ek mali kaynaklar bulmak için kendi tarımını feda etmiştir. Bunun sonucu olarak Türkiye emekçi sınıflarının, bir bölümü Cumhuriyet tarihi kadar eski olan tüm geçmiş birikimleri adım adım tasfiye edilmeye başlanmıştır (Oyan, 2004: 45).

Tarımda yapısal uyum programlarının neredeyse tamamının uygulanmasıyla birlikte tarımsal destek mekanizmalarının çoğu tasfiye edilmiş ve yerine Doğrudan Gelir Desteği (DGD) konulmuştur. Bu desteği savunanlar Avrupa ve Amerika'daki benzerleri gibi fiyat, girdi ve kredi desteklerinin daha çok orta ve büyük çiftçilere gittiğini söylemiştir. Fakat DGD uygulamaya konulduğunda üretimi yapana değil tarla sahibine verilmiştir. DGD alan sınırlamasının önce 200, sonra 500 dönüm olmasına karşın, büyük toprak sahipleri sahte beyanlarla ve topraklarını kira sözleşmelerine bölerek DGD'den büyük paylar kapmıştır (Günaydın, 2009: 183). Örneğin 2004 yılında DGD ödemelerinin %51'i çiftçilerin %17'sini oluşturan 100 dekardan daha büyük arazi sahibi 476 bin çiftçiye giderken, %49'luk kısmı çiftçilerin %83'ünü oluşturan 2 milyon 234 bin çiftçiye dağıtılmıştır (BSB, 2006: 86).

2004 yılında DB'nın tarım sektöründeki destekleme reformunun etkileri üzerine olan raporunda, 1999-2002 yılları arasında tarımsal sübvansiyonların 6 milyar Dolar azalarak 1.1 milyar Dolara inerken, GSMH'ya oranının da %3.2'den %0.5'e düştüğü belirtilmiştir. Netice olarak bu yıllarda tarım kredilerinin faiz oranları arttırıldığı ve tarım gelirlerinde azalma olduğu için çiftçiler borçlarını ödeyemez hale gelmiştir. DGD ise çiftçilerin kaybının ancak %35-45'ini karşılamıştır (BSB, 2006: 84). Aysu (2012: 16) 2010 yılında DGD yerine getirilen Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modelinde de gübre, tohum, tarım ilacı, su ve mazot gibi girdilerin sübvansiyon edilmediğini, vergilerinin kaldırılmadığını veya düşürülmediğini belirtmektedir. Ayrıca bu model, belirli bir ölçeğin altında tarla ve hayvana sahip olan çiftçilere destek verilmemesini öngörmektedir. Dolayısıyla Aysu'ya göre bu model de bir yandan desteklerin büyük toprak sahipleri ve şirketlere transfer edilmesini, bir yandan da toprak yoğunlaşmasını desteklemektedir. Bunun dışında bugün çiftçilere alan bazlı olarak gübre, mazot, toprak analizi destekleri, bazı ürünlerde fark ödemesi (prim) desteği ve organik tarımda meyve ve sebze üretimi için dekar başına destekler verilmektedir.

3.3.1. Çokuluslu Şirketler

Bu bölümde dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye'de ulusal tarım-gıda sektörlerinin tasfiyesi ve boşalan yerlere çokuluslu şirketlerin yerleşmesi süreci örneklerle ele alınacaktır.

1925 yılında tütün tekelinin millileştirilmesinin ardından kurulan TEKELE, Türkiye'nin en büyük KİT'lerinden biri olarak Türkiye tütün sektöründe %70 paya sahip olmuştur. 2002 yılında IMF talebiyle çıkarılan Tütün Yasası ile özelleştirilerek tüm tesis ve markaları çokuluslu şirketlere satılmıştır. TEKELE'in içki bölümünü Texas Pasific Company, sigara bölümünü ise British American Tobacco (BAT) şirketi satın almıştır. Ardından TEKELE fabrikalarının büyük kısmı kapatılmış ve içinde şirket temsilcilerinin de olduğu Tütün Kurulu büyük üretim kotaları uygulamıştır. 1999 yılında 568 bin çiftçi tütün üretirken, kotalar neticesinde bugün tütün üreticisi sayısı 100 binin altına düşmüştür (Günaydın, 2009: 200; Aysu, 2012: 10). Öte yandan IMF'den 1.5 milyar Dolar kredi almak için yapılan bu satış, 5 yılda sadece tütün ve sigarada 2 milyar 250 milyon Dolarlık ithalat faturası getirmiş ve yurtiçinde üretim yapan yabancı sigara tekellerine kar transfer edilmiştir (Oyan, 2004: 63). Bugün Türkiye tütün pazarına Philip Morris-Sabancı, BAT, Imperial Tobacco, Japon Tobacco International ve European Tobacco olmak üzere 5 çokuluslu şirket hâkimdir. İlk iki şirket Türkiye tütün pazarının yaklaşık %80'ini elinde tutmaktadır. Dolayısıyla bu şirketler çiftçilerden tütün alım fiyatlarını belirleme tekeline sahiplerdir.

1930'larda üç beyazlar sloganı (şeker, un, kumaş) ile kurulan Türkiye Şeker Fabrikaları da neo-liberal yeniden yapılanma çerçevesinde yavaş yavaş aşındırılmaktadır. 2001 yılında IMF talebiyle çıkarılan Şeker Yasası ile şeker pancarı için büyük üretim kotaları uygulanmaya ve Şeker Fabrikaları zarar ettiği argümanı ile özelleştirilmeye başlanmıştır. İçinde özel şirket temsilcilerinin de olduğu Şeker Kurulu HFCS'lere (Yüksek Fruktozlu Mısır Şurubu) %10 kota tanımış ve Bakanlar Kurulu'na bu kotayı %50 oranında arttırma yetkisi verilmiştir. Bakanlar Kurulu bu

yetkisini çokuluslu HFCS üreten şirketler lehine kotayı arttırmak için kullanmaktadır. Şeker Kurulu içinde dünyanın en büyük tahıl tüccarı şirketlerinden biri olan ve tarım-gıda sektörünün birçok alanında faaliyet gösteren ABD menşeli Cargill şirketinin temsilcisi de bulunmaktadır.

Şeker sektörü, globalleşme sürecinde çevreden merkeze kaynak transferinin emperyalist niteliğini göstermek açısından büyük bir örnek olaydır. Dünyada kişi başına ortalama şeker tüketimi 19 kilogramken, Avrupa’da 33 kilogram, Türkiye’de ise 31 kilogramdır (Oyan, 2004: 60). Yani Türkiye’de şeker tüketimi, gelir düzeyine oranla çok yüksektir. Bu nedenle Türkiye şeker pazarı, dünyadaki şeker tröstleri için büyük karlar getirebilecek düzeydedir. Şeker Yasası çıkmadan önce Türkiye, pancar şekeri üretiminde Fransa, Almanya ve Amerika’dan sonra dördüncü en büyük üretici olmuştur (Günaydın, 2001: 13). Pancar üretimi büyük miktarda çiftçi için istikrarlı bir gelir sağlamıştır. Bugün şeker pancarı üretimi kotalarla sınırlandırılırken, kotası arttırılan HFCS üretimi için gerekli mısır büyük oranda ABD ve Arjantin’den ithal edilmektedir (Aysu, 2012: 9).

Türkiye’de ithal edilen ucuz mısırı işleyerek HFCS üreten 5 fabrika bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ABD menşeli Cargill’in, ikincisi Cargill-Ülker ortaklığının, üçüncüsü Belçika menşeli Amylum şirketinin, diğer ikisi de yerli Sunar ve Tat şirketlerindir. Cargill’in %60 ve Amylum’un %15 pazar payı olmak üzere Türkiye’deki HFCS pazarının %75’ini bu şirketler ellerinde tutmaktadır. Dolayısıyla üretilen katma değer ulusal şeker sektöründe olduğu gibi ülke içinde kalmamakta ve dışarıya transfer edilmektedir. Öte yandan bu şirketler HFCS kotalarının daha da arttırılması için kendi hükümetleri aracılığıyla lobi faaliyetleri yürütmektedir

(Günaydın, 2005: 40-41). Tüm bu gelişmelerin neticesinde ise 175 bin çiftçi üretim dışına itilmiş ve yemde ithalat bağımlılığı başlamıştır.⁴⁵

Türkiye girdi pazarında da çokuluslu şirketler büyük paya sahiplerdir. 2002 ve 2011 yılları arasında gübre fiyatları yaklaşık %200, mazot fiyatları da %205 oranında artmıştır (Olhan, 2012: 46). Gübre pazarında üretici olarak 5 sermaye grubuna bağlı 7 kuruluş faaliyet göstermektedir. 2005 yılında kamuya ait TÜGSAŞ ve İGSAŞ kuruluşlarının özelleştirilmesi nedeniyle bugün gübre ihtiyacının %55'i yerli üretimle, %45'i ise ithalatla karşılanmaktadır. Tarım ilacı pazarında da DuPont, Makhteshim-Agan, FMC, Chemtura, Sipcam ve Agrichem şirketlerinin Türkiye dağıtıcısı olan Hektaş %22; Bayer ve Syngenta ise %65 paya sahiplerdir (Oral, 2010: 58).

Çiftçilere tarımsal üretim için verilen banka kredileri de büyük oranda yabancı ya da yabancı ortaklı bankalar tarafından verilmektedir. 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerde neo-liberal politikaların uygulanmasıyla birlikte yabancı bankaların bu ülkelerde şube açma ve banka kurmaları sağlanmıştır. Böylece IMF kontrolündeki pek çok gelişmemiş ülkede yabancı bankaların sayısı giderek artmıştır. 2009 yılında Türkiye bankacılık sektöründe yabancı payı %41.3 oranına ulaşmıştır (Oral, 2010: 59). Ziraat Bankası 2004 yılına kadar tarımsal kredilerin yaklaşık %98'ini sağlamıştır. Fakat 2007 yılına gelindiğinde bu oran %47'ye düşürülmüş ve yabancı ya da yabancı ortaklı özel bankaların tarım kredilerindeki payı artmıştır (Günaydın, 2009: 187). 2011 yılında ise tarım kredilerinin %75'i kamuya ait

⁴⁵ Şeker sektöründeki bu gelişmelerin ekonomik ve toplumsal sonuçları dışında bir de halk sağlığı açısından olumsuz neticileri vardır. Bu şirketlerin ürettikleri fruktoz ve glukoz boş kalorilerdir ve hiçbir beslenme işlevi yoktur. Sadece şişmanlatmaktadır ve sağlığa zararlı olduğu kanıtlanmıştır. AB ülkelerinde hem şeker sektörünü hem de halk sağlığını korumak için HFCS kotası %2 ortalamasında tutulmaktadır (Demirkol, 2009: 107).

bankalar, %15'i yerli özel bankalar, %10'u ise yabancı sermayeli bankalar tarafından kullanılmıştır (Tuncer, 2012: 13). Bugün çiftçiler yeterince destekleme alamamaları nedeniyle üretime devam etmek ve borçlarını ödemek için daha büyük oranda banka kredilerine başvurmaktadır. 2007 yılında 10 milyar Lira olan tarımsal kredi hacmi, 2011 yılında 30.9 milyar Liraya çıkmıştır. Yani tarım kredisi hacmi, Türkiye'nin 6 milyar Lira olan 2011 tarım bütçesinin 5 katı olmuştur. Öte yandan Ziraat Mühendisleri Odası'nın (2012: 15) verilerine göre 2009-2010 döneminde bankalarca el konulan tarla sayısı 3 misli artmış ve 166'dan 452'ye yükselmiştir.

Neo-liberal tarımsal yeniden yapılanmayla birlikte bitkisel üretimin ve gıda zincirinin ilk halkası olan tohum için de düzenlemeler yapılmıştır. 1980'lerden önce tohumculuk tümüyle kamunun tekeline olmuştur. Fakat 1982 yılında yabancı ortaklı tohum sanayisi kurulması teşvik edilmiş ve özel sektör bu alana girmiştir. 1984 yılında DB ile yapılan anlaşmayla tohum ithalatı serbest bırakılmış ve ithal edilen tohumlar için sübvansiyonlar verilmiştir. DB ile en son yapılan anlaşma çerçevesinde ise Tarım Bakanlığı yeniden yapılandırılmış ve Araştırma Genel Müdürlüğü kaldırılarak TİGEM'in (Tarım Araştırmaları Genel Müdürlüğü) Araştırma ve Geliştirme çalışmaları durdurulmuştur (Oral, 2006: 30). Bugün diğer gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerde de IMF ve DB'nın yapısal uyum programlarıyla kamunun tarımsal araştırma ve geliştirme kurumları çokuluslu tohum tekelleri lehine tasfiye edilmiş durumdadır. Tohum devi şirketler, bu ülkelerin yerel tohumlarına ve kamu kuruluşlarına ait gen merkezlerindeki tohumlara istedikleri gibi el koyarak biyo-korsanlık yapmaktadır (Özkaya, 2009: 260). Türkiye'de de 2006 yılında çıkarılan Tohumculuk Kanunu ile tohumların üretim, sertifikasyon, ticaret ve piyasa denetimi, büyük oranda çokuluslu şirketlerin ve onların yerli taşeronlarının hâkim olduğu

Tohumculuk Birliği'ne devredilmiş ve kamu tohum sektöründen tasfiye edilmiştir. Ayrıca çokuluslu şirketlerin, yüzyıllardır Anadolu'da kullanılan yerel tohumları biyoteknolojik yöntemle kazandırdıkları bir özelliği gerekçe göstererek patentlemelerinin yolu açılmıştır. Bu Kanun, yurtiçinde sadece kayıt altına alınmış bitkisel çeşitlere ait patentli tohumların ticaretine izin vermektedir. Köylülerin ticari amaçla tohum satmaları yasaklanırken, sadece kendi aralarında parasız değiş tokuş etmelerine izin verilmektedir (Aysu, 2012: 11; Özkaya, 2009: 259). Dolayısıyla Türkiye'de de çiftçilerin tohumuna sahip olma hakkı ellerinden alınmış ve çokuluslu tarım tekellerinin denetimine verilmiştir.

Süreç içerisinde Türkiye tohum pazarının yaklaşık %40'ı özel tohum şirketlerinin eline geçmiştir. Bu şirketlerin sattıkları endüstriyel tohumların yetişmesi için gerekli tarım ilaçları ve kimyasal gübreleri de sattıkları göz önüne alındığında, sahip oldukları pazar çok büyüktür. Oral (2010: 57) 2010 yılında Türkiye'de büyük kısmı yabancı ortaklı olan ve tohum ithalatı yapan yaklaşık 250 tohumculuk şirketi olduğunu belirtmiştir. Bu şirketler ülkenin ihtiyacı olan tohumun en az üçte birini ithal etmiştir. Özellikle sebze tohumlarında ithalata bağımlılık yaklaşık %85 oranına kadar çıkmıştır. Mısır tohumunda ise Pioneer %72, Monsanto %10 pazar payına sahip olmuştur. Pioneer, Cargill ile işbirliği yaparak Türkiye mısır piyasasının büyük kısmını elinde tutmaya başlamıştır. Pamukta ise Monsanto ve Bayer %80 pazar payına sahip olmuştur. Tuncer (2012: 11) ise aynı yıl için Türkiye'deki tohumculuk şirketlerinin sayısının 420'yi aştığını, hibrit mısır tohumunun %60'ını 5 yabancı şirketin sağladığını, ayçiçeğinde 3 yabancı şirketin pazar payının %90, pamukta ise 2 yabancı şirketin pazar payının %45 oranında olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak bu süreçte Türkiye sertifikalı hububat tohumunun ancak %25'ini üretebilmiştir. Bu

şirketler kar oranı düşük olduğu için hububat tohumculuğuyla ilgilenmemişlerdir. Bu nedenle Türkiye'nin hububat tohumu ihtiyacının %96'sı TİGEM tarafından karşılanmıştır (Oral, 2006: 30).

Türkiye'de gıda sektöründe işletilen kamu kurumlarının tasfiyesiyle de bu sektörün kontrolü büyük oranda şirketlerin eline geçmiştir. 1950'li yıllarda Unilever ve Coca Cola dışında Türkiye gıda ve meşrubat sektöründe bulunan 13 yabancı şirketin pazar payları çok düşüktür (Yenal, 2001: 37). 1980'lerden sonra ithal ikameci kalkınma politikaları yerine ihracata dayalı büyüme politikaları uygulanmaya başlayınca, gıda ürünlerinin ithalatına uygulanan vergi ve harçlar düşürülmüştür. Ardından yabancı ve yabancı ortaklı yerli şirketlerin sayısı giderek artmaya başlamıştır. 1990'ların başında SEK (Süt Endüstrisi Kurumu), EBK (Et ve Balık Kurumu) ve YEMSAN (Yem Sanayi Kurumu) gibi KİT'ler çok düşük fiyatlarla Koç, Tekfen, Yimpaş ve Tikveşli gibi sermaye gruplarına satılmıştır (Oral, 2009: 111). Bu kurumları alan şirket patronları işbirliği yaparak yem fiyatlarını arttırmış ve süt fiyatlarını düşürmüştür. Bunun üzerine hayvan yetiştiren çiftçiler, yüksek yem maliyetlerini düşük süt fiyatlarıyla karşılayamadıkları için zarar etmiş ve hayvanlarını ellerinden çıkarmak zorunda kalmıştır (Aysu, 2012: 8-10).

Aynı yıllarda Sabancı, Koç, Yaşar ve Tekfen gibi büyük yerli sermayeler, çokuluslu şirketlerle ortaklık yapmaya başlayarak sektörün tekelleşmesini hızlandırmıştır. Bu şirketler et, süt ve sütlü mamuller üretimi, gıda paketlemesi, sebze ve meyve işlenmesi ve dondurulması, çay üretimi, hazır uzun ömürlü gıda üretimi, gıda pazarlaması ve perakendeciliği gibi gıda zincirinin tüm alanlarına hâkim olmuştur. 1987 ve 1998 yılları arasında yabancı sermayeli kuruluş sayısı tarım sektöründe

32'den 65'e, gıda işleme sektöründe 38'den 139'a, ketring sektöründe ise 8'den 198'e yükselmiştir. ABD ve Avrupa'da işçi sınıfının yoğun olarak tükettiği fordist gıdalar hızla Türkiye pazarına girmiş ve Türk mutfağına uymayan bu gıdalar beslenme alışkanlıklarını da değiştirmeye başlamıştır. Fast food devleri de aynı dönemde yayılmıştır. Bunun sonucu olarak 1979 yılında işlenmiş gıda ithalatı için 77 milyon Dolar ödenirken, bu miktar 1990 yılında 739 milyon dolara çıkmıştır (Yenal, 2001: 41-44).

Türkiye pazarına bu gıdaları sunan çoğu şirket 1960'lardan beri Avrupa'da hazır gıda üretimi yapan şirketlerdir. Pazara girme stratejileri, Türkiye piyasasında isim yapmış şirketleri devralmak şeklinde olmuştur. Bu sayede devraldıkları şirketlerin marka, oluşturulmuş satış ve tüketici tabanı ve üretim bağlantıları gibi fikri ve sınai varlıklarını kullanabilmişlerdir.⁴⁶ Ayrıca daha önce Avrupa'da geliştirmiş oldukları hazır gıda çeşitlerini, yani zaten varolan marka ve patent gibi fikri ve sınai varlıklarını tekrar kapitalize etmişlerdir. Bugün Unilever, Kraft Foods, Groupe Danone, Nestlé, Savola Group, Coca Cola, Pepsi, Cadbury Schweppes, Israel Beer Breweries gibi çokuluslu şirketler Türkiye gıda pazarında büyük paya sahiplerdir (Oral, 2009: 115-117).

1990'lı yıllarda gıda sektöründe bu gelişmeler yaşanırken bir süpermarket patlaması da yaşanmıştır. 1980'li yılların ortalarına kadar Türkiye'de gıda perakendeciliği sektörü küçük ve bağımsız faaliyet gösteren dükkânlardan oluşmuştur. On yılın sonunda Fransız Carrefour ve Alman Metro gibi perakendeci şirketler Türkiye pazarına girmeye başlamıştır. Ayrıca Sabancı, Koç, Doğuş ve Tekfen gibi imalat ve

⁴⁶ Örneğin Unilever 2000 yılında Türkiye'nin en köklü ve büyük gıda şirketlerinden biri olan Komili'yi satın almıştır. Coca Cola da aynı stratejiyle 2007 yılında Doğadan Gıdayı satın almış ve Lipton markasına sahip Unilever şirketiyle birlikte Çaykur'a rakip olmuştur (Oral, 2009: 114-115).

finans sektörlerindeki yerli sermayeler, perakende sektörüne yatırımlar yapmıştır. Yabancı süpermarket zincirleri yine bu yerli sermayelerle ortak girişimler kurmuş ve böylece Türkiye piyasasına girmişlerdir (Yenal, 2001: 50). Bunun sonucu olarak 1998 yılında hiper, süper ve zincir market sayısı 2 bin 135 olmuştur. 2008 yılında ise bu sayı 4 misli artarak 8 bin 252'ye ulaşmıştır. Buna karşın 1998 yılında 167 bin 612 bakkal ve orta büyüklükteki market sayısı ise 2008 yılında 128 bin 568'e düşmüştür. Dolayısıyla geleneksel olandan zincir perakendeciliğe doğru yoğun bir dönüşüm yaşanmıştır. Bugün Türkiye perakende pazarı 4 yerli zincir ve 3 çokuluslu şirket tarafından paylaşılmaktadır. En büyük 5 zincir Migros, CarrefourSA, BİM, Tesco Kipa ve Metro'nun toplam pazar payları %40 dolayındadır (Oral, 2009: 117-118).

Öte yandan yerli özel sermaye grupları gıda imalatı ve perakendecilik sektörleri arasında dikey bir entegrasyon oluşturmaktadır. Örneğin Fransız Carrefour ile gıda perakendeciliği sektöründe faaliyet gösteren Sabancı Grubu, margarinden suya kadar gıda sektörünün birçok alanında üretim yapmaktadır (Yenal, 2001: 44; 51). Bu bağlamda yerli sermayenin de karları sadece perakende satışla sınırlı değildir. Sonuç olarak süpermarketleşmeye karşın tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de gıdanın yerel pazarlardan sağlanma oranının düştüğü tahmin edilebilir.

3.3.2. Tarım

1984 yılında gıda ürünlerinin ithalatı için uygulanan vergi ve harçlar büyük oranda düşürülmüştür. Bu tarihten sonra gıda ve tarım ürünlerinin ithalat hacmi artmaya başlamıştır. İthalat patlamasının yaşanmasıyla birlikte yerel tarım sektörlerinin

giderek gerilediği yıllar da başlamıştır. Girdi fiyatları sürekli olarak yükselirken, büyük oranda ucuz tahıl ithali yapılmıştır. Bu durum yerli tahıl üretiminin giderek azalmasına ve Türkiye'nin tahıl ithalatına bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Aynı yıllarda diğer azgelişmiş coğrafyalarda da dumpingler sonucu benzer gelişmeler yaşanmıştır. Öte yandan et ve hayvan ithalatı da aynı dönemde artmaya başlamıştır. 1980 yılında canlı hayvan ithalatı 6 milyon Dolarken, 1990'lı yıllarda 150 milyon Dolara çıkmıştır. Bu durum yerel et üretiminin ve hayvanlığın da giderek gerilemesine neden olmuştur (Yenal, 2001: 40).⁴⁷ Bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye'nin sütü ürünler ithalatı da artmıştır.

2000 yılından sonra birçok tarımsal alt sektörde yaşanan gerileme ve nüfus artış hızının gerisinde kalan üretim artışları nedeniyle, tarım ticaretinde büyük oranda açık verilmeye başlanmıştır. 1989 ve 2009 yılları arasında tarım ve gıda ürünleri ithalatı 7 misli artmıştır. Bugün Türkiye, tarımsal hammadde açıklarını kapatmak için hububat, bakliyat, hayvansal ve bitkisel yağlar, gübreler ve yağlı tohumları ithal etmektedir. İhraç ettiği tarımsal metalar ise ağırlıklı olarak taze meyve ve sebzelerdir (Günaydın, 2009: 206-207). Mısır, çeltik, pamuk, ayçiçeği ve soya gibi ürünlerde üretim artışları yaşansa da, yerel gereksinim karşılanamadığı için bu ürünlerde ithalat bağımlılığı söz konusudur. Öte yandan mısır ve soya ithalatı büyük oranda ABD, Arjantin ve Brezilya gibi GDO'lu üretim yapan ülkelerden yapıldığı için tehlike yaratmaktadır (ZMO, 2011: 21-23).⁴⁸ Ayrıca Türkiye, DTÖ Tarım Anlaşmasına göre gıda

⁴⁷ 1980 yılında Türkiye, 85 milyon büyük ve küçükbaş hayvana sahiptir. 2007 yılında ise bu sayı 43 milyondur. 1990 yılında yaklaşık 102 milyon olan kanatlı hayvan varlığı ise 2007 yılında 273 milyona çıkmıştır. Günaydın (2009: 202) bu artışın sebebinin sektörün karlılığından kaynaklandığını belirtmektedir. Türkiye'nin gelişmiş ülkelerin çok altında olan et ve süt tüketimi açığı, ucuz tavuk etleriyle kapatılmaktadır.

⁴⁸ GDO'lu ürünlerin ticari amaçla ekimi ilk olarak 1996 yılında başlamıştır. Bu yıllarda 6 ülkede 1.7 milyon hektar olan ekim alanı, bugün 29 ülkede 148 milyon hektara çıkmıştır. GDO'lu ürünlerin ekim alanı dünyadaki tüm tarım arazilerinin %3'ünü teşkil etmektedir. Bu ürünlerin ekim alanlarının %84'ü

imalatında büyük bir girdi olan mısır için %180 oranında gümrük vergisi uygulama hakkına sahip olmasına rağmen, gıda imalatı yapan şirketlerin daha ucuz hammadde kullanmaları için düşük gümrük vergileri uygulamaktadır. Yerli mısır üreten çiftçiler ise bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Örneğin 2003 yılında mısırdaki gümrük vergilerinin düşük tutulması nedeniyle büyük miktarda yerli mısır Çukurova ve Amik Ovası'ndaki çiftçilerin elinde kalmıştır (Günaydın, 2005: 39). 2011 yılında Başbakanlık, yerli ürün kullanılması konusunda Yerli Malı Genelgesi yayınlamış olsa da, bugün ithalatlar büyük oranda devam etmektedir (ZMO, 2011: 19).

FAO'nun (2010) verilerine göre Türkiye'nin yaptığı ithalat buğday, soya, pamuk, ayçiçeği ve diğer yağlı tohumlarda yoğunlaşmıştır. Gıda şirketlerine ucuz hammadde sağlamak dışında bu ürünlerin büyük oranda ithal edilmesinin diğer bir sebebi de biyo-yakıt üretimidir. Bugün Türkiye, AB direktifleri doğrultusunda biyo-dizel üretmeye çalışmaktadır. EPDK (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu), piyasaya akaryakıt olarak arz edilen benzin türlerine 2013 yılından itibaren %2, 2014 yılında ise %3 oranında yerli tarım ürünlerinden üretilmiş etanol ilave edilmesini zorunlu kılmıştır.⁴⁹ Türkiye etanol üretmek için gerekli yağlı tohumlarda kendine yeterli olmadığı için bu tarım ürünlerinin ithalatı da artmaktadır. Oysa AB ülkelerinde uygulanan biyo-dizel üretiminde büyük oranda desteklenen üreticiler, tarımsal üretici birlikleri ve kooperatiflere ürettikleri yağlı tohumu teslim etmekte ve hatta ihtiyaçları olan bitkisel yağ ve biyo-dizeli almaktadır (ZMO, 2005: 24).

ABD, Kanada, Brezilya ve Arjantin'de bulunmaktadır (Atalık, 2011: 29). Öte yandan küresel ölçekte üretilen mısırın %29'u GDO'ludur. Atalık'ın (2011: 34) verdiği bilgiye göre Türkiye'de de Biyogüvenlik Kurulu kararıyla GDO'lu bazı soya ve mısır çeşitlerinin yem olarak kullanılmasına izin verilmiştir.

⁴⁹ ABD, Brezilya, Hindistan ve AB başta olmak üzere birçok ülkede biyoyakıtların kullanımı artmıştır. Biyo-benzin mısır, buğday, şeker pancarı ve patates gibi nişasta ve şeker içeren tarımsal ürünlerden elde edilen etanol ile benzin karışımından elde edilmektedir. Biyo-dizel ise kanola, ayçiçeği, soya ve aspir gibi yağlı tohum bitkilerinden elde edilen yağların etanol veya metanol ile reaksiyona sokulmasıyla elde edilmektedir (Taşdan, 2005: 27).

İthalat faturaları artarken, ekili topraklar da giderek azalmaktadır. Genelde üreticiler tarımsal üretimden elde ettikleri gelir payının arttığı yıllarda, daha fazla pay alabilmek için daha fazla toprak işlemeye çalışmaktadır. Fakat son 10 yılda tarımsal desteklerin büyük oranda kesilmesi, tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi ve girdi fiyatlarının artması nedeniyle Türkiye'nin yaklaşık 2 milyon hektar tarım arazisi tarım dışına çıkarılmış ve ekim alanları azalmıştır (Olhan, 2012: 47).

ZMO'nun (2011: 23) verilerine göre Türkiye çiftçisine yaklaşık 6 milyar TL destek sunarken, AB ülkeleri 45-55 milyar Avro, ABD ise 100 milyar Doların üzerinde destek vermiştir.⁵⁰ Çiftçinin yetersiz desteklenmesi de ithalat faturasını arttıran etkenlerden biri olmuştur.

Öte yandan Türkiye'de ithal hammaddeyi işlemeye dayalı gıda ihracatı giderek büyümektedir. Bu da düşük katma değerli ve emek yoğun gıda sanayinin Türkiye'de yerleşmeye başladığını göstermektedir (Günaydın, 2009: 208). Bu durum DB'nin "Çeşitleniniz; işleyip satınız" önerileriyle de tutarlı görünmektedir. Fakat Boratav (2004: 227) yapılan çoğu meta zinciri analizlerinin, çeşitlenme/işleyerek ihraç etme çabasına rağmen, tarımsal ürünlerin ve gıdanın piyasa fiyatları göz önüne alındığında ihracatçı ülkenin ve bu ülkedeki çiftçilerin eline geçen payın çok düşük olduğunu gösterdiğini belirtmektedir.

Özetle Türkiye, tarımsal üretimde kendine yetmesi için gerekli coğrafi şartlara, tarımsal işgücüne ve kaynaklara sahip olmasına karşın, tüm azgelişmiş dünyada olduğu neo-liberal tarımsal yeniden yapılanma çerçevesinde çiftçisini yeterli oranda desteklememektedir. Onun yerine hububat ile yağlı tohum ithalatı yaptığı ülkelere ve

⁵⁰ 2006 yılında yürürlüğe giren Tarım Kanunu'na göre her yıl tarımsal destekleme için bütçeden ayrılacak kaynak GSMH'nın en az %1'i düzeyinde olmak zorundadır. Fakat bu hüküm uygulanmamış ve %1'in altındaki oranlarda destek verilmiştir.

çokuluslu şirketlere kaynak transferi yapmaktadır. Üçüncü gıda rejiminde azgelişmiş ülke tarımlarında görülen diğer bir gelişme ise ihraç etmek için yüksek değerli tarımsal metaların üretilmesidir. Aynı gelişme giderek Türkiye tarımında da görünür hale gelmektedir.

Üçüncü gıda rejiminde oluşan yeni uluslararası tarımsal işbölümünde merkez ülkeler tahıllar gibi daha sermaye yoğun düşük değerli tarımsal ürünleri üretip ihraç etmektedir. Buna karşılık çevre ve bazı yarı-çevre ülkeler ise Kuzeyin ve Güneyin zengin tüketicileri için taze meyve, sebze ve çiçek gibi yüksek değerli tarımsal ürünleri üretmekte ve ihraç etmektedir. Türkiye'nin bu işbölümündeki konumu giderek ihracata yönelik yüksek değerli meyve ve sebze üretiminin artması yönündedir. Fakat Türkiye, örneğin Latin Amerika ülkeleri kadar tahıl ithalatı ve bu ülkelerin yaptığı kadar meyve ve sebze ihracatı yapmamaktadır (Henson, 2006: 25; 62).

1980'lerden sonra Türkiye'nin hububat ihracatı düşerken, meyve ve sebzelerin ihracat payı artmaya başlamıştır. Ayrıca meyve ve sebze üretimine yönelik sınırlı da olsa teşvikler yapılmıştır. Tarla ürünlerinde maliyet fiyatına bile ürününü satamayan çiftçiler, pazarlaması daha kolay olan sebze ve meyve üretimine yönelmiştir (Günaydın, 2009: 200). Özellikle AB ülkelerinde bu ürünlere olan talep de arttığı için üretici daha iyi bir gelir elde edebilmektedir.

Türkiye'nin meyve ve sebze ihracatı artarken, organik ürünler ve kalite için de bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Türkiye, 1987 yılından itibaren başta Almanya olmak üzere AB ülkelerine organik meyve ve sebze ihraç etmeye başlamıştır. Bu dönemde başta incir, üzüm, fındık, pamuk ve kuru kayısı olmak üzere organik ürün

ihracatı giderek büyümüştür. Yenal (2001: 41) Türkiye'deki organik tarımın Hollandalı Good Food ve Alman Rapunzel gibi uluslararası gıda şirketleri tarafından başlatıldığını belirtmektedir. Organik tarım, Türkiye'de de uygulanma şekliyle tarımsal üretimde yeni bir alternatif veya yeşil seçenek olmaktan ziyade merkez ülkeler ve onların zengin tüketicileri için ihracata yönelik yapılmaktadır. Düşük endüstriyel girdiye dayalı sürdürülebilir tarım ise Buğday Derneği gibi bazı ekolojik sivil toplum hareketlerinin faaliyetleri çerçevesinde çok az miktarda yapılmaktadır.

Türkiye'de de dünyadaki gibi İyi Tarım Uygulamaları adı altında organik üretim yapılırken, aslında denetimli bir endüstriyel tarım yapılmaktadır. Organik tarım için girdilerin üretim yapılan işletmeden veya köy içinden sağlanması gerekirken, üretim tamamen organik gübre ve organik ilaçlarla yapılmaktadır. Bu girdiler de yine tohum, gübre ve tarım ilacı sektörlerinde kümelenmiş ulusötesi şirketlerin organik tarım bölümlerinden sağlanmaktadır. Öte yandan 2004 yılında çıkarılan Organik Tarım Yasası ile birlikte organik tarım sertifikası verme yetkisi Üçüncü Taraf Sertifikasyon şirketlerine verilmiştir. Dolayısıyla organik tarım Türkiye'de de çokuluslu girdi şirketleri, tüccarlar ve sertifikasyon şirketleri gibi sermaye grupları için farklı rantlar sağlamaktadır.

Avrupa'da genellikle üreticiler ve kooperatifler organik tarım sertifikası almaktadır. Türkiye'de ise sertifika alan üretici ve kooperatif sayısı çok azdır. Sertifikaları genellikle ihracatçı firmalar üreticiler adına almaktadır. Bunun nedeni ise sertifika bedellerinin küçük üreticilerin karşılayamayacağı boyutlarda olmasıdır. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın (2012) verilerine göre bugün Türkiye'de organik tarım sektöründe üretim, işleme, pazarlama, paketleme ve ihracat alanında faaliyet gösteren 792 işletme bulunmaktadır. 2002 yılında 150 organik ürün için yaklaşık 12

bin çiftçi 90 bin hektar alanda 310 bin ton organik üretim yaparken, 2011 yılında 225 ürün için yaklaşık 42 bin çiftçi 615 bin hektar alanda 3 milyon ton organik ürün üretmiştir. Bu ürünlerin ihraç edildiği 13 ülke arasında başta Almanya ve Fransa olmak üzere AB ülkeleri gelmektedir. Organik üretimdeki artış ve bu ürünlerin ihraç edildiği yerler göz önüne alındığında, çoğu azgelişmiş ülke çiftçisi gibi Türkiye'deki çiftçilerin de giderek daha fazla Kuzeyli tüketiciler için niş metaları üretmeye başladığı görülmektedir.⁵¹

Türkiye'deki çiftçiler giderek daha fazla niş metaları üreterek tarımda kalmaya çalışsa da, tüm bu süreçte tarımsal nüfusta azalmalar olmuştur. Türkiye'de neo-liberal tarım reformunun en yoğun olarak uygulamaya koyulduğu 2001 yılında yaklaşık 8 milyon kişi tarımda çalışmaktadır. TÜİK'in (2012) verilerine göre bu sayı bugün yaklaşık 6 buçuk milyon kişidir. İstihdam edilenlerin yaklaşık %24'ü tarımda çalışmaktadır. Bunun %19'u erkek işgücü, %42'si ise kadın işgücünden oluşmaktadır. Kadınların tarımsal işgücü içindeki payı dikkat çekicidir. Literatürde tarımın giderek bir kadın mesleği haline gelmesi süreci "tarımın feminizasyonu" olarak adlandırılmaktadır (Deere, 2005; Günaydın, 2003; 2004). Birçok çevre ülkede gözlenen bu olgunun nedeni, üretim yapamaz hale gelen köylülerden ilk olarak erkek işgücünün ayrılmasıdır. FAO'nun (2012: 12) verilerine göre bugün gelişmekte olan ülkelerde tarımsal işgücünün %43'ünü kadınlar oluşturmaktadır.

Toprak mülkiyeti açısından işletmeler büyük oranda küçük ve parçalılardır. TÜİK'in 2006 yılındaki verilerine göre Türkiye'deki işletmelerin %78.9'u 100 dekardan küçük toprağa sahiptir. Bu işletmeler tüm ekilebilir alanların sadece %34.3'ünü

⁵¹ Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın (2012) verilerine göre organik tarım yapılan yerlerin %66.2'si ve organik tarım yapan çiftçilerin %51.4'ü Doğu Anadolu Bölgesinde bulunmaktadır. Öte yandan ülke genelinde çoğu son 4 yıl içinde açılmış 15 tane %100 organik ürün pazarı bulunmaktadır.

ellerinde tutmaktadır. İşletmelerin geriye kalan %21.1'i ise 100 dekar ve daha büyük topraklara sahiptir. Bu işletmeler ise ekilebilir alanların geri kalan %65.7'sini ellerinde tutmaktadır. Dolayısıyla toprak mülkiyetinde büyük bir eşitsizlik vardır.

Türkiye tarımının neo-liberal yeniden yapılanması çerçevesinde kamunun tasfiyesiyle bugün çiftçiler eskisi gibi KİT'ler sayesinde istikrarlı bir gelir elde edememektedir. TMO'nun yeterli miktarda ve peşin parayla ürün alımı yapmaması nedeniyle ürünlerinin tamamını bu kuruma da satamamaktadırlar. Bu nedenle ellerinde kalan büyük miktarda ürünü, tüccar ve sanayicilere düşük fiyatlar karşılığı satmaya mecbur kalmaktadırlar. Çiftçiler, Türkiye pazarını elinde tutan Monsanto, Dupont, Syngenta ve Bayer gibi ulusötesi biyoteknoloji ve agro-kimya devlerinden her yıl artan fiyatlarla girdi satın alırken, verilen devlet desteklerinde ve ürünlerine verilen fiyatlarda kendilerine yeterli bir artış gerçekleşmemektedir.

Çiftçilerin örgütlenme yapısı ise çok zayıf durumdadır. 2004 yılında çıkarılan Tarımsal Üretici Birlikleri Yasası nedeniyle birlik üyelerinin kolektif tarım yapmaları engellenmektedir. Bu Yasa çerçevesinde birliklerin, üyelerinin ürettiği ürünleri işleyecekleri sanayi tesisleri kurmaları, çiftçilerin kullandıkları girdileri iç veya dış piyasadan toptan alarak üreticilere dağıtmaları ve gelirleri üyeleri arasında paylaştırmaları engellenmektedir. Bunun dışında yeni gelişmeler de yaşanmaktadır. Örneğin çiftçiler Üzüm-Sen, Tütün-Sen, Fındık-Sen, Ayçiçeği-Sen, Hububat-Sen, Çay-Sen ve Zeytin-Sen olmak üzere ürün bazlı sendikalar kurmuş ve 2008 yılında Çiftçi-Sen adı altında konfederasyonlaşmışlardır. Bu sendikalar, 2004 yılında küresel çiftçi örgütü La Via Campesina'ya katılmış ve La Via Campesina Europa'nın kurucu üyesi olmuştur. Böylece AB'deki küresel kapitalizm karşıtı çiftçi örgütleriyle beraber ortak mücadele vermektedirler (Aysu, 2012: 12).

Dünyanın azgelişmiş ve gelişmekte olan coğrafyalarında sadece tarımsal üretimle geçinen kırsal nüfus, üretim maliyetlerini ürünlerine verilen fiyatlarla karşılayamadıkları için giderek farklı gelir getirici faaliyet kollarına girmektedir (Ellis, 2000). Türkiye’de de benzer gelişmeler yaşanmaktadır. Bazı haneler tarımda emek miktarını arttırarak ve bir anlamda kendi emeğini sömürerek, bazıları da tarım dışı faaliyet kollarında çalışarak beka stratejileri geliştirmektedir (Aydın, 2001). Bazı çiftçiler ise şirketlerle sözleşmeli çiftçilik yaparak daha istikrarlı gelir elde etmeye çalışmaktadır. Net veriler olmasa da literatürde Türkiye’de sözleşmeli çiftçilik doğrultusunda önemli bir dönüşüm yaşandığı tartışılmaktadır (Keyder ve Yenil, 2007: 289). Üçüncü gıda rejiminde tarım-sanayi eklemlenmesi ve dikey entegrasyonun artmasıyla birlikte çevre ülkelerde gıda şirketleri ve üreticiler arasında üretim sözleşmeleri yapılmaya başlanmıştır. Keyder ve Yenil (2007: 293), Türkiye’de tarım ve gıda sektörünün uluslararasılaşması ve yabancı gıda şirketlerinin Türkiye piyasalarına girmeleriyle beraber sözleşmeli tarım uygulamasının arttığını belirtmektedir. Yerli ve yabancı şirketler ürün kalitesini yükseltmek, standardizasyonu sağlamak ve tüm üretim risklerini çiftçinin üzerine devrederek zarar etmemek gibi kaygılarla giderek daha fazla sözleşmeli tarım mekanizmasını kullanmaktadır.

Neo-liberal kurumsal aygıtların çiftçilerin geleceğine biçtiği rol de bahsedilen gelişmelerle paralellik göstermektedir. Dünya Bankası’nın yıllık bir yayını olan ve her yıl kalkınmanın farklı bir veçhesini analiz eden Dünya Kalkınma Raporu (WDR), 2008 yılında tarımı ele almıştır. Rapor (2007: 4; 29-38), global tarımın 3 dünyasını tarıma dayalı ülkeler, dönüşüm aşamasındaki ülkeler ve kentleşmiş ülkeler olarak tanımlamıştır. Tarıma dayalı ülkelerin nihai olarak önce geçiş aşamasındaki ülkelere,

sonra da kentleşmiş ülkelere dönüşeceği varsayılmıştır. Bu varsayım Modernleşme Okulunun yaklaşımlarının bir devamı olarak görülebilir. Bu mantık çerçevesinde Rapor (2007: 72-73), global tarımın 3 dünyasında da bir örnek şekilde, kırsal yoksulluktan kurtulmak için 3 çıkış yolu tavsiye etmiştir. Birincisi, ticaret yönelimli girişimci çiftçilerin sözleşmelerle global tarım-gıda meta zincirlerine entegre olmasıdır. İkincisi, yoksul çiftçilerin, yaratılacak tarım-dışı girişimlerde kırsal tarım-dışı ücretli emeğe dönüşmesidir. Üçüncüsü ise çiftçilerin yurtiçi veya yurtdışındaki kent istihdamına katılması için göç etmesidir. Dolayısıyla sermayeye bağımlı olma koşulu içeren birinci seçenek dışında kırsal yoksulların yoksulluktan tarımla çıkacakları bir yol kesinlikle desteklenmemiştir. Raporun değerlendirmesini yapan Akram-Lodhi'ye (2008: 1153) göre WDR 2008, tarım ve gıdanın geleceğini tamamen bir örnek olarak yansıtan bir agro-pesimizmi ve liberallerin tasarladığı geleceği teşkil etmektedir. WDR, her çiftçinin arkasında pazar gücüyle zincirlerinden kurtulmuş yetişmekte olan girişimciler veya kendi toprak parçasında çalışmaktansa girişimci için çalışması daha iyi olan bir işçi görmektedir. Akram Lodhi de (2008: 1157) bu yaklaşımın eski moda bir yapısal dönüşüm görüşü ve esasında modernleşme teorisinin tekerrürü olduğunu belirtmektedir. Raporun çiftçilere sunduğu 3 yol olarak sözleşmeli çiftçilik, yarı-proleterleşme/proleterleşme ve kırdan kente göç olguları, neo-liberal politikaları uygulayan tüm gelişmemiş coğrafyalarda olduğu gibi Türkiye kırsalındaki gelişmelerle de paralellik göstermektedir.

4. BULGULAR

4.1. Birinci Gıda Rejimi: Malatya'ya Demiryollarının Giriş

Birinci gıda rejiminde dünyanın büyük kısmı sömürgeci güçlerce ele geçirilmiş ve büyük mübadele pazarlarının oluşmasıyla kapitalistler yatırımlarını demiryollarına yaparak çok büyük karlar elde etmiştir. Bu dönemde yabancı sermaye, Anadolu'nun bazı bölgelerine de demiryolları inşa etmiştir. Demiryollarının geçtiği yerlerde ticari tarım gelişmiş ve meta-para ilişkileri de oluşmaya başlamıştır. Araştırmanın yapıldığı 2 köy Doğu Anadolu'da bulunmaktadır ve bu dönemde bölgeye demiryolları yapılmadığı için dünya ekonomisinin etkilerine tabi olmamıştır.

Köylerin tarihi hakkında edinilen bilgilere göre 2 köyün halkı da 13. yüzyılda Malatya Ovasına gelmiş konar-göçer Balıyan Aşiretindendir. Osmanlı Devleti'nin konar-göçer aşiretleri yerleşik hale getirmek için yaptığı girişimler sonucu bugünkü yerlerinde köyler kurmuşlardır. Bu dönemde köylüler bir aşirete mensup olmasına rağmen reisleri olmamıştır. Görüşülen köylüler bunun nedenini, aşiretin çeşitli kollarından az sayıda kişinin Malatya Ovasına gelerek birleşmesiyle ağalık/beylik töresinin yıkılmış olması şeklinde açıklamışlardır. Dolayısıyla köylerde geçmişten gelen ağalığa veya beyliğe dayalı büyük toprak sahipliği olmamıştır. Fakat Cumhuriyet kurulmadan önce Malatya ve çevresi Besni Beyliği'nin kontrolü altında olmuştur. Besni Beyleri'nin bölgeyi denetimlerine almak için atadığı ağalar köylülerden vergi toplamış ve disiplini sağlamıştır. Köylülerin geçmişten bugüne gelen sözlü tarihine göre bu ağalar vergisini veremeyen veya suç işleyen köylüleri ayağından zincirleyerek veya kurşuna dizerek cezalandırmışlardır.

Bölgedeki köylerin tarım topraklarının büyük kısmı bu dönemde susuz ve kuraktır. Bu nedenle köylüler sadece arpa ve buğday gibi ürünler üretmişler ve büyük oranda hayvancılık yapmışlardır. 19. yüzyılda yabancı sermaye tarafından Anadolu'ya inşa edilen demiryolları bu bölgeden geçmediği için köylülerin ürettikleri ürünler bazı Batı ve Orta Anadolu vilayetlerindeki gibi başka yerlere ihraç edilmemiş, demiryolları vasıtasıyla Anadolu'ya giren Batı'nın sınaî ürünleri de bu köylülere ulaşmamıştır. Cumhuriyet'in kurulmasının ardından bahsedilen ağalık sistemi kalkmıştır fakat tarım arazilerinin susuz olması ve ulaşım imkânlarının olmamasından dolayı köylerin iktisadi geçim faaliyetleri 1930'lu yıllara kadar değişmemiştir.

İbrahim Yasa (1955: 4), "Hasanoğlan Köyü'nün İçtimai-İktisadi Yapısı" adlı araştırmasında trenlerin uğradıkları köy ve kasabalarda halkın görüş ufğunun genişlediğinden ve ekonomik imkânlarının arttırdığından bahsetmiştir. Ayrıca tren yolu kavşaklarında bulunan şehirler gelişmiş, buralarda yeni fabrikalar açılmış ve dolayısıyla Türk devriminin etkileri en çok buralarda hissedilmiştir. Bu nedenle Yasa, tren yolu veya bir endüstri merkezinin köyün yakınında bulunmasının köyün toplumsal ve iktisadi yapısını etkilediği tezinden hareketle, yaptığı araştırmada bu durumu değişme için esas faktör olarak kabul etmiştir. Araştırmanın yapıldığı 2 köydeki iktisadi dönüşüm ve sınıfsal hareketlilik de 1930'lu yıllardan itibaren başlamıştır. Bu dönüşümde etkili olan ilk araç demiryollarıdır.

Birinci gıda rejiminin kriz ve çöküş dönemi olan yıllarda dünya ekonomisinin Büyük Bunalım içine girmesi, bağımlı ve azgelişmiş ülkelerin ilk kez bağımsız olarak ulusal bir sanayileşmeye yönelmesi fırsatını sağlamıştır. Bu sanayileşme hamlesinin en büyük tamamlayıcısı ise üretim ve tüketim zincirinin ulaşım ayağını oluşturacak

demiryollarının yapımına başlanmasıdır. Türkiye’ye tren yollarının girişi 1856 tarihinde başladığı halde, ulusal bir ekonominin inşa edilmesi için yetersizdir. Yabancı şirketlerin Anadolu’ya inşa ettiği demiryolları ülke çıkarına değil, emperyalist devletlerin tarımsal ürün çekme ve Doğuya yayılma amaçlarına hizmet etmiştir. Demiryollarının bu çarpık yapısından dolayı ulaşımın olmadığı bölgelerdeki köylüler ürettikleri ürünleri pazara götürememiş ve bu nedenle de fazla üretim yapamamıştır. Öte yandan küçük ve büyük sanayi tesislerinin gelişmesi, demiryoluyla ulaşımın mümkün olduğu belirli bölgelerle sınırlı kalmıştır. Ulaşımın olmadığı bölgelerdeki halkın tüketim imkânları da kısıtlanmıştır. Bu nedenlerle Cumhuriyetin kurulmasının ardından “Bir karış daha şimendifer⁵²” sloganıyla hem mal dolaşımını sağlayarak iç piyasanın gelişmesini sağlamak, hem de Anadolu kentlerini birbirine bağlamak için demiryolu yapımına önem verilmiştir. Böylece üretim merkezleri tüketim merkezlerine bağlanarak iktisadi bir denge kurulacak, ayrıca demiryollarının geçtiği bölgelerde iktisadi olduğu kadar sosyal hayatta da gelişme sağlanacaktır (Yıldırım, 2001: 39). Bunun için 1927 yılında Devlet Demiryolları kurulmuş ve yeni demiryollarının yapımıyla beraber köyün hammaddeleri şehre, şehrin mamul maddeleri de köye taşınarak milli pazar oluşumu desteklenmeye başlanmıştır (Yıldırım, 2001: 52-53).

Malatya’ya ve ilçelerine ilk tren 1930’lu yıllarda gelmiş ve bu dönemde bölgeden geçen 2 hat yapılmıştır. Bunlardan Fevzipaşa-Malatya-Ergani-Diyarbakır hattının tamamı 1935 yılında tamamlanarak işletmeye açılmıştır (Yıldırım, 2001: 89). 1933 yılında Büyük Buhranın etkilerinin azalmasının ardından da Malatya-Çetinkaya hattının yapımına başlanmıştır. Bu hattın özelliği, ilk defa bir yerli şirketin yapım

⁵² “Şimendifer”, Fransızca “chemin de fer” sözcüğünden Türkçeye çevrilmiştir ve demiryolu anlamına gelmektedir.

ihalesini kazanmasıdır. Hattın inşası için hazine tahvilleri çıkarılmış ve iç borçlanmaya gidilmiştir. Böylece kredi sağlama yoluyla demiryolu ihalelerini kazanan yabancı şirketlerin üstünlüğüne son verilmiş, Cumhuriyet kadroları demiryolları yapımına “Türk bilgisi, Türk sermayesi, Türk müteahhidi ve Türk işçisi ile demiryolu” sloganıyla devam etmişlerdir (Yıldırım, 2001: 44). Hattın 1937 yılında tamamlanmasıyla beraber 2 demiryolu sayesinde hem ülkenin doğusu ile güneydoğusu arasında bağ kurulmuş, hem de ülkenin doğusu Akdeniz’e bağlanmıştır (Yıldırım, 2001: 103-104).

Çağlar Keyder (1988: 163-164) bu yıllarda ulusal ekonomik bütünleşmeyi oluşturan iki gelişme olduğunu belirtmektedir. Birincisi, kırsal bölgelerde yaşayan kişiler daha büyük oranda işgücü piyasasına girmişler, ikincisi ise şehirlere göç etme imkânı eskiye göre yükselmiş ve mevsimlik istihdam fırsatları genişlemiştir. Malatya’dan geçen demiryolu hatları da çevre köylerde yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu yeni ulaşım imkânının köylerle metropol arasında sağladığı ulaşım köyleri toplumsal ve iktisadi yalnızlıktan kurtarmaya başlayıp dışa açmış, köylüler için yeni iş olanakları yaratmış ve sınıfsal farklılaşmaları da beraberinde getirmiştir.

Çığlık ve Cumhuriyet Örnek Köyü’nün⁵³ toprakları 1940’lı yıllar boyunca susuz ve kıraçtır. Bu dönemde köylerde 2 kırsal tabaka vardır. Çiftçilerin büyük kısmı topraksız, küçük bir azınlık ise küçük toprak sahibidir. Topraksız köylülerin bir kısmı, halkın “gurbetçi” olarak adlandırdığı mevsimlik işçilik yapmaktadır. Çığlık, Doğanşehir İstasyonu’na 6 km uzaklıktadır ve köylülerin bir kısmı ilkbaharda ailecek demiryolları vasıtasıyla Adana Çukurova’ya pamuk çapalamaya ve pamuk

⁵³ Cumhuriyet Örnek Köyü, 1970’li yıllarda Doğanşehir, Onatlı, Işıklı, Kırangıç ve Oluklu Köylüleri’nin halkının toplulaştırılmasıyla kurulmuş bir köy kenti fakat metnin 1970’li yıllara kadar olan kısmında da bu köyler Cumhuriyet Örnek Köyü adı altında anılacaktır.

toplamaya gitmekte, bütün yaz işçilik yaptıktan sonra köye dönmektedir. Köydeki topraksızların büyük bir çoğunluğu ise Devlet Demiryollarında balast işçiliği yapmaktadır.⁵⁴ Ailecek kadın, erkek ve çocuklar çadırlarda kalarak rayların arasına ve etrafına dökülmesi için taş kırmaktadırlar. Dolayısıyla topraksızlar bu dönemde kırsal proletaryalar haline gelmiştir. 1940'lı yıllarda ailesi topraksız olan bir köylü demiryollunun yapılmasıyla beraber nasıl işçileştiklerini şöyle anlatmıştır:

Doğanşehir'e tren geldiği yıllarda annem, babam ve kardeşlerim hep birlikte demiryolları için taş kırmaya giderdik. Köye bir çavuş gelir, bizi işçi olarak götürürdü. Çekiçle taşları kırar çakıl yapardık. Daha sonra eşeklerle taşıyıp tren yoluna döküyorduk. (Hüseyin, 84 yaşında, Çığlık Köyü)

Bu dönemde Çığlık ve Cumhuriyet Örnek Köyü halkından çok az kişinin toprağı vardır ve bu köylüler arpa ve buğday üreterek geçimlik üretim yapmışlardır. Köylerin toprakları susuz olduğu ve büyük bir kuraklık yaşandığı için ortakçılık pratiğı yaygın değildir. İkinci Dünya Savaşı sürerken yağmur yağmadığı için bölgede büyük bir kıtlık yaşanmıştır. 1943 yılında köylerdeki çalışma yaşında olan erkeklerin bir kısmı askere alınmış ve kuraklığın üstüne iş gücünün yokluğu da eklenince kadınlar ve çocuklar büyük bir açlık çekmişlerdir. Seferberlik nedeniyle hayvanlarına el koyulması ve uygulanan vergi politikaları durumlarını daha da zorlaştırmıştır. Bu dönemde köylülerin çoğı çeşitli otları toplayıp yemiş ve hayatta kalmaya çalışmıştır.

Harp ekonomisi ve kuraklığın etkisiyle köylerdeki küçük toprak sahibi köylülerin bir kısmı da balast işçiliğı yapmıştır. Bunun diğeri bir nedeni de sulanamayan küçük

⁵⁴ Balast işçiliğı, demiryollarına döşenmek üzere çekişle taş kırma ve toplama işidir.

toprak parçalarına ancak buğday ve arpa ekerek ticari değil, geçimlik üretim yapmalarındır. Fakat diğer insani gereksinimlerini karşılamak amacıyla paraya olan ihtiyaçları da giderek artmıştır. Bu nedenle küçük topraklı köylüler de balast işçiliği yapmak için uzak yerlere gitmiş ve yarı-proleterleşmişlerdir. Küçük topraklı köylülerin balast işçiliği yaparak kazandıkları parayla ne tür ihtiyaçlarını giderdikleri hakkında bir köylü şunları anlatmıştır:

O zamanlar ektiğimizle geçinirdik ama para kazanmazdık. Uzunca bir süre ailemle taş kırdık. Adana Ceyhan'a bile taş kırmaya gittik. Aldığımız parayla da Sümerbank'tan kumaş ve ayakkabı alırdık. (Zeliha, 75 yaşında, Çığlık Köyü)

Sümerbank Malatya Pamuklu Dokuma Müessesesi açıldıktan sonra pamuğu, yapağıyı, deriyi ve benzeri hammaddeleri bunların üretildiği köylerden almış ve köylülere kumaş ve ayakkabı olarak satarak ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bölgede Sümerbank'la birlikte yeni oluşan köy ve endüstri ilişkisi, köylerde yaratılan değerın şehre transferini engelleyerek köyde kalmasını sağlayan kurumların ilk örneğini teşkil etmektedir.

Aynı yıllarda Çığlık Köyü'ndeki topraksız köylülerin bir kısmı da Adıyaman'ın Gölbaşı İlçesi'ne göç ederek burada ağa topraklarında ortakçı olarak çalışmaya başlamışlardır. Araştırma sırasında bu köylülerle görüşmek üzere Gölbaşı İlçesi'ne de gidilmiştir. Köylülerin söylediğine göre ortakçılık yaptıkları topraklar Kurtuluş Savaşı sırasında Erzurum ve Sivas Kongrelerine Malatya temsilcisi olarak katılmış ve Cumhuriyetin kurulmasının ardından milletvekilliği yapmış Reşit Ağa'dan çocuklarına kalmıştır. Buraya göç eden köylüler yaklaşık 10 yıl ortakçılık yaptıktan

sonra, ağaların kendilerinin olduğunu söylediği toprakların devlet arazisi olduğunu öğrenmiştir. Ağaların ortakçı köylüleri kandırmak için uyguladığı yöntem ise sahip olduklarını söyledikleri toprakların sadece 2 ucunda küçük bir toprak parçası satın alarak ortada kalan devlet arazilerini sahiplenmektir. Tapu Kadastro dairesinde bu durumu öğrenen köylüler şikâyetle bulunmuş ve devletten işledikleri toprakları ücretsiz olarak alarak küçük köylülere dönüşmüşlerdir.

Bu yıllarda Cumhuriyet Örnek Köyü'nü oluşturan Doğangeçit, Onatlı, Işıklı, Kırlangıç ve Oluklu Köyleri ise dağınık şekilde dağ ve tepe yamaçlarında yerleşiktir ve tarım arazileri susuzdur. Fakat buralarda yaşayan topraksız ve küçük topraklı köylüler birkaç istisna dışında balast işçiliği yapmamıştır. Bu köyler Malatya'ya yaklaşık 35 km mesafededir ve halkın büyük çoğunluğu 1939 yılında açılan Malatya Mensucat Fabrikası'na işçi olarak girmiştir. Bu fabrika 1946 yılında Sümerbank tarafından satın alınmış ve adı Sümerbank Malatya Pamuklu Dokuma Müessesesi olarak değişmiştir. Köylüler demiryolları vasıtasıyla köylerden Malatya şehrine göç etmiş ve kadınlar da bu Mensucat Fabrikası'nda işçi olarak çalışmaya başlamıştır. Topraksız köylülerin bir kısmı ise pamuk ve susam toplamak için Adana ve Antakya'ya giderek mevsimlik işçilik yapmıştır.

1938 yılına kadar köylerde okul yoktur ve çok az sayıda kişi eski yazı bilmektedir. Yeni Türk alfabesi kabul edildikten sonra askere giden erkeklerin küçük bir azınlığı okuma-yazma öğrenmiştir. 1938 yılında Malatya'daki Hamidiye Kışlası'nda eğitim kursu açılmış ve burada 6 aylık eğitimle yetiştirilen eğitimciler çevre köylere gönderilmiştir. 1940 yılında ise Akçadağ merkezinde Akçadağ Köy Enstitüsü kurulmuş ve buraya Doğu illerinden köy çocukları gelmeye başlamıştır. Enstitü'nün yeni binası ise 1941 yılında Akçadağ tren istasyonu yakınında bulunan Karapınar,

Onatlı ve Kırlangıç Köyleri'nin arazisine öğrenciler ve öğretmenler tarafından inşa edilmeye başlanmıştır. Enstitü'nün inşası için buradaki köylülerin bir kısmı ücretsiz olarak, bir kısmı da çok düşük ücretler karşılığında topraklarını vermiştir.

Köy Enstitüleri 1940'lı yılların başında köyün ve köylünün hem iktisadi olarak kalkınmasını hem de kültürel olarak aydınlanmasını sağlamak amacıyla açılmıştır. Buralara ilkokulu bitirmiş köy çocukları alınmış, 5 yıllık eğitimden sonra köylere öğretmen olarak gönderilmiştir. Enstitülerde teorik ve pratik eğitim bir arada yapılmış, gelen köy çocukları kültür dersleri, tarım dersleri ve zanaatları içeren teknik dersler almışlardır. Bu pratik eğitimin öncelikli amacı doğayı toplumun yararına dönüştürmeyi öğretmektir. Teorik eğitimle ise köylü toplumunun aklın ve bilimin öncülüğünde gelişmiş bir topluma dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. Bu eğitimdeki teorinin ve pratiğin birlikteliği (praksis), Paulo Freire'in (2010) Ezilenlerin Pedagojisi'nde bahsettiği özgürleştirici eğitimi andırmıştır.

Akçadağ Köy Enstitüsü ilk açıldığında Malatya, Sivas, Diyarbakır, Tunceli, Bingöl, Muş, Mardin, Elazığ, Urfa ve Erzincan olmak üzere 10 ilden köy çocukları gelmiştir. Bu çocuklar, Anadolu köylülerinin yüzyıllardır yaşadığı açlık korkusunun ve geri bırakılmışlığın canlı örnekleridir. Enstitünün kurucu müdürü Şinasi Tamer, 1941 yılında İsmail Hakkı Tonguç'a gönderdiği raporun bir yerinde Enstitüye gelen köy çocuklarını şöyle tasvir etmektedir:

“...Çocukların ilk gelişlerine ait hatıraları andıkça kendimizi gülmekten bir türlü alamıyoruz. Yerden 30 santim yükseklikte yatmaktan korkarak karyola veya ranzanın altına büzülerek uyuyanlar, ilkokul mezunu olmuş olmalarına rağmen tercümanla Türkçe konuşan Türk çocukları,

sofradaki ekmeğe bir hamlede saldıran ve ekmeği aldığı gibi koynuna koyan doymayacağına inanmış aç gözlü, ayakkabılarını bir türlü alıştıramadıkları ayaklarını serbestiye kavuşturmak için şurada burada bırakan avareler...” (aktaran Şahhüseyinoğlu, 2005: 23-24)

Akçadağ Köy Enstitüsü’nde okumuş Nedim Şahhüseyinoğlu’nun anlattıklarına göre Malatya köylerinden ve diğer Doğu illerinden gelen bu çocuklar, önlerine koyulan yemeklere el sürmeden sadece ekmek yemektedir. Çünkü arpa ve buğday ekmeği, yüzyıllarca ağır vergiler altında, kuraklık ve kıtlık koşullarında hayatta kalmaya çalışan bu köylülerin karınlarını doyurmak için yediği en temel besindir. Bu dönemde her ne kadar ulaşım imkânları gelişmişse de köylerdeki tüketim imkânları hala çok kısıtlıdır ve şehrin mamul maddeleri köylere girmemiştir.

Enstitü kurulmadan önce köylerde ilkokul bitirenlerin sayısı birkaç kişiyle sınırlıdır. Halkın çok büyük kısmı okur-yazar değildir ve hatta aralarında Türkçe bilen dahi yok denecek kadar azdır. Köylüler senet gibi yazılı belgeler düzenleyememiş ve devlet dairelerinde bir işleri olduğu zaman yürütememiştir. Bu nedenle de genelde Türkçe ve okuma-yazma bilen kasaba eşrafının kontrolü altındadırlar. Örneğin bir hikâyeye göre İkinci Dünya Savaşı sırasında Çığlık Köyü’ndeki köylüler, 25 yıllık muhtarlığı boyunca köylü üzerinde baskı uygulayan ve para toplayan Karayılan lakaplı muhtarı şikâyet etmiş ve değişmesini talep etmiştir. Bunun üzerine kaymakam yeni bir muhtarın seçilmesi için köye görevliler göndermiştir. Fakat Karayılan, Türkçe bilmeyen halka görevlilerin bölgede bir casus teyyaresi uçtuğunu haber aldıklarını ve teyyareyi görenleri araştırmaya geldiklerini söylemiş, halk da buna inanmıştır.

Enstitüye Çıglık'tan ve Cumhuriyet Örnek Köyü'nden de çocuklar gitmiştir. Bu çocuklar genelde kentte akrabası olması sayesinde çocuklarını ilkokul bulunan Malatya'ya, Polat Kasabasına ve Yeşilyurt Kasabasına gönderebilmiş ailelere mensuptur. İlk yıllarda bu köylerden hiçbir kız öğrenci Enstitüye gönderilmemiş, 1944 yılında ilk mezunlar bu köylere öğretmen olarak geldikten sonra bu durum kısmen değişmeye başlamıştır. Öğretmenlerin yönlendirmesiyle Enstitüye gönderilen ilkokul mezunu çocuk sayısı artmış, köylerdeki okuma-yazma oranı da giderek yükselmiştir. Akçadağ Köy Enstitüsü'nde okuyan Nedim Şahhüseyinoğlu'nun verdiği bilgilere göre Enstitü'ye ilk kız öğrenciler Malatya'nın Hekimhan İlçesi'nden, Elazığ'dan ve Tunceli'den gelmiştir. Tunceli'den gelen kızlar 1937 yılında binlerce insanın ölmesine ve binlercesinin de zorunlu göçe zorlanmasına neden olan askeri harekât sırasında dağlara kaçarak kurtulmuştur ve sonrasında okumaları amacıyla Enstitü'ye gönderilmiştir.

Enstitü'nün kayısı, elma, dut, kiraz, vişne, erik, şeftali ve armut çekirdeklerinden yetiştirdiği meyve fidanları, kavaklar ve söğütler çevre köylere gönderilmiş, ağaçsız ve kıraç köyler yeşertilmeye çalışılmıştır. Enstitü'nün köy çalışmaları yapmak için kurduğu ekipler köylerde kayısı, elma ve kavak fidanları dikmiştir. Dönem itibarıyla yurtiçinden ve yurtdışından kayısı talebi yoktur fakat köylüler Enstitü ekiplerinin yönlendirmesiyle daha bu yıllarda kendi tüketimleri için az sayıda kayısı ağacı yetiştirmeye başlamıştır. Enstitü ekiplerinin köylülere öğrettiği krizma denilen yöntemle yapılan ağaç dikimi, bugün kayısı bahçeciliği yapan köylüler tarafından hala uygulanmaktadır.⁵⁵ Ayrıca Çıglık, Cumhuriyet Örnek Köyü ve diğer çevre köylerdeki binlerce kavak, kayısı ve elma ağacının miladı, Enstitü'nün 40'lı yıllarda

⁵⁵ Bu yöntem, bölgede toprağın 60 veya 70 santimetre derinliğinde kireç taşı bulunduğu için en az 1 metre derinliğinde kazılarak ağaçların dikilmesi şeklinde uygulanmaktadır.

yaptığı bu köy çalışmalarıdır. Köylüler 40’lı yıllarda bu ağaçlardan ticari amaçla yararlanamamış olsa da, bundan yarım yüzyıl sonra bu çabalar köylülerin bahçecilik yaparak tarımda kalmalarını sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulanan harp ekonomisi neticesinde tüm Türkiye’de olduğu gibi bu köylerdeki halkın politik yönelimleri de tek partinin aleyhine değişmeye başlamıştır. Savaş yıllarında seferberlik ve çiftlik hayvanlarına el konulmasının yarattığı güçlükleri, 1944 yılında ürün üzerinden alınan ayni vergi uygulamaları daha da ağırlaştırmıştır (Keyder, 1985: 101).⁵⁶ Bu ağır vergi politikaları savaş sonunda sona ermiş olsa da, kırdan önce ürünlerine düşük fiyat verilen, sonra ise ayni vergi olarak ürünlerine el konulan ve büyük bir kıtlık yaşayan kır nüfusunun büyük bölümü CHP’ye düşman olmuştur (Pamuk, 2010: 24). Demokrat Parti ise örneğin “Buğdayına 30 kuruşu çok görene oy verme” gibi sloganlar ve çiftçiyi müreffeh kılma vaatleriyle 1950 yılında iktidara gelmiş ve temeli 1947 yılında IMF üyeliğiyle atılan kapitalist yoldan kalkınma projesini başlatmıştır. Dönemin köydeki yansımaları Nedim Şahhüseyinoğlu şöyle anlatmıştır:

CHP döneminde baskı çoktu. Jandarmalar bildiğin hükümdar, kral gibiydi, eziyorlardı. Tahsildar gelip vergi topluyordu. Senin kabın kacağın, paran olunca alıp götürüyordu. Yani bir nevi baskı vardı. Şimdi Demokrat Parti, biz bunu kaldıracacağız dedi ve herkes o partiye akın etmeye başladı. Yani bir özgürlük vaadi vardı. 1954-57 seçimlerinde

⁵⁶ II. Dünya Savaşı sırasında İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde kıtlık yaşanmıştır. Bu nedenle Hükümet çiftçilerin ürettikleri tahıl Toprak Mahsulleri Ofisine satmalarını zorunlu hale getirmiş ve bu ürünlere pazar fiyatının yarısından az fiyatlar vermiştir. 1942-43 yılları arasında uygulanan %25 vergi kuralı, ürettiği ürünün dörtte birini düşük fiyatla Ofise verdikten sonra elinde pazarlanabilir miktarda ürünü kalmayan yoksul köylüleri etkilemiştir. 1944 yılında ise Toprak Mahsulleri Vergisi adı altında tüm ürünler için %10 ayni vergi alınmaya başlanmış ve bu durum Cumhuriyet’in feshettiği aşar vergisine geri dönüş olarak yorumlanmıştır (Pamuk, 1991: 130-137).

Demokrat Partiye oy verildi. (Nedim, 83 yaşında, Cumhuriyet Örnek Köyü)

Çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte partiler köylere temsilcilerini göndermeye başlamıştır. Çığlık, Cumhuriyet Örnek ve diğer Balıyan aşiretinin yerleşik olduğu köy halkları üzerinde dönem itibariyle Alevi dedesi olarak bilinen Demokrat Partili Hüseyin Doğan etkindir. Hüseyin Doğan 1950 yılında CHP’den Malatya milletvekili seçilmiş fakat 1951 yılında DP’ye katılmıştır. Bunun üzerine bu köylerdeki halkın çoğunluğu 60 İhtilaline kadar %80-90 oranında DP’ye oy vermiştir. Dolayısıyla köylerin politik eğilimini vergi ve zor gücü kullanılması kadar aşiret/cemaat ilişkileri de belirlemiştir.

4.2. İkinci Gıda Rejimi: Şeker Fabrikası’nın Açılışı

Türkiye’de şeker üretiminin nasıl ve ne gerekçeyle başladığını anlamak için 20. yüzyılın başında dünya ekonomisinde meydana gelen değişimlere göz atmak gerekiyor. Frank (1966: 23-25), Latin Amerika deneyimlerine dayanarak, uyduların metropollerıyla olan bağlarının zayıfladığı Bunalım ve Savaş dönemlerinde, uyduların kendi kapitalist endüstriyel gelişmelerini gerçekleştirmeleri için fırsatlar doğduğu tespitinde bulunmuştur. Gerçekten de birinci gıda rejiminin kriz evresini teşkil eden 1930’ların başında dünya ekonomisinin Büyük Bunalım içine girmesi, bağımlı ve azgelişmiş ülkelerde ilk kez bağımsız olarak ulusal bir sanayileşme hamlesi için fırsat yaratmıştır. Büyük Bunalım öncesinde azgelişmiş ülkeler hammadde ihraç etmekte ve buna karşılık sınaî tüketim ürünlerini ithal etmektedir.

Fakat Büyük Bunalımla beraber hammadde fiyatları sınaî fiyatlardan çok daha fazla düşmüş, ihracatın reel alım gücündeki düşmeye karşın ithalat kapasitesi de daralmıştır. Bu nedenle piyasada bulunamayan yabancı endüstri ürünlerinin fiyatları astronomik düzeylere çıkmıştır. Şeker, un ve kumaş gibi zorunlu sınaî tüketim mallarının ithalatı düştüğü için bu ülkelerdeki tüketim ve hayat standartları hızla gerilemeye başlamıştır. Fakat hâkim serbest ticaret pratiği nedeniyle, azgelişmiş ülkelerde yerli imalata göre daha ucuz olan ithal malı sınaî ürünleri ikame edecek sınaî yatırımlar için gerekli güdülenme yoktur (Boratav, 2010: 63-64). Netice olarak çoğu azgelişmiş ülkede tüketim ve gelir düzeyinin düşmesine karşı bir savunma olarak ithalatı denetleyen koruma önlemleri alınmış ve devlet, işlevini yerine getiremeyen bir toplumsal sınıfın yerini alarak endüstrileşmeye önyak olmuştur. Tarım sektöründe yerel pazarın korunması için alınan önlemler, üretim için devlet tarafından çiftçilere verilen destekler ve ithal ikameci yatırımlar bu dönemde başlamıştır.

20. yüzyılın başında Türkiye de pamuk ve tütün gibi bir miktar hammadde ihraç etmekte, buna karşılık şeker gibi sınaî tüketim ürünlerini ithal etmektedir. Bunalımın yukarıda bahsedilen etkilerinden korunmak için Türkiye’de de “üç beyaz” (un, şeker, pamuklu) ve “üç siyah” (kömür, demir, petrol) sloganlarıyla devlet eliyle sanayileşme atılımları başlamıştır. Korumacı gümrük politikaları, ithalat kısıtlamaları ve üretim artığının alınıp satılması konusunda düzenlemeler yapılarak, o sırada Üçüncü Dünya ülkelerindeki sanayileşme hamlelerinde olduğu gibi önce “üç beyazlara” ithal ikameci yatırımlar yapılmıştır. Şeker Fabrikaları da “üç beyaz” atılımının bir parçası olarak kurulmuştur.

1937 yılında Mustafa Kemal Atatürk Pertek’i ziyareti sırasında “*Şeker fabrikalarının sayısı yirmiye çıkmaz ve şekeri ekmek kadar kolay alınır hale getirmezsek, gürbüz çocuklara hasret kalacağız*” sözleriyle şeker fabrikalarının sayısının artırılması hedefini koymuştur (Ardıç, 1985: 96). Öte yandan açık ki şeker, tüm sanayileşmiş ülkelerdeki gibi sayısı artacak işçi sınıfının temel gıdalarından biri olacaktır.

Türkiye Şeker Fabrikaları, tipik bir Agrindus örneğidir.⁵⁷ Fabrikalar tarımsal üretime uzak yerlerde değil, şeker pancarının üretileceği bölgelerde kurulmuştur. Kuruluş hammadde olarak şeker pancarını yetiştirmeleri için üreticilere geniş yardımlar yapmış, kredi sağlama ve teknik desteklerle üreticiyi teşvik etmiş ve böylece küçük köylüleri ayakta tutmuştur. Bu haliyle Şeker Fabrikaları tarım-endüstri işbirliğinin Türkiye’deki ilk örneklerinden birini teşkil etmektedir (Koçtürk, 1967: 77).

İkinci gıda rejiminin başladığı II. Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya ticaretinde tarım ayrıcalıklı bir yerde tutulmuş, ithalatı denetleyen koruma önlemleri ve üretim için devlet tarafından çiftçilere verilen destekler giderek artmıştır. Siyasal tabanı köylülere dayanan Demokrat Parti, 1950’li yıllarda popülist politikasının bir parçası olarak 13 yeni şeker fabrikası inşa etmiştir. Bunlardan biri olan Malatya Şeker Fabrikası’nın temeli 1954 yılında Fransız Fives-Lille firması tarafından atılmış ve 1956 yılında faaliyete geçmiştir. Böylece köylüler Fabrika için şeker pancarı üretmeye başlamış ve Doğanşehir’de sulanabilen topraklara sahip köylerin tamamı pancar tarımına geçmiştir. Fabrikaların artması bir yandan işçi ve köylülerin temel gıdalarından birinin kitlesel/fordist olarak yeterli oranda üretilmesi ve tüketilmesini,

⁵⁷ Agrindus, İngilizce “tarım” anlamına gelen “agriculture” ve “sanayi” anlamına gelen “industry” sözcüklerinin ilk bölümlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir sözcüktür. Koçtürk (1967: 27) bu sözcüğü Türkçeye “tarım” ve “sanayi” sözcüklerinin ilk bölümlerini birleştirerek “tarsan” olarak çevirmiştir. Anlamı ise tarım ve sanayi işbirliğine dayalı üretim ünitesidir.

bir yandan da ülke nüfusunun büyük kısmını oluşturan küçük köylülerin istikrarlı bir gelir etmesini sağlamıştır.

Çığlık, 1954 yılında Sürgü Çayı'ndan açılan bir kanalla sulu tarıma geçmiş ve köylüler için yeni bir dönem başlamıştır. Suyun gelmesiyle birlikte köyler önce dermason fasulye üretimi, Fabrikanın açılmasıyla birlikte de yoğun olarak şeker pancarı üretimi yapmaya başlamışlardır. Aynı dönemde yapılan tapu kadastro çalışmalarıyla da bazı topraksız aileler küçük toprak sahibi olmuştur. Bir köylü yıllarca demiryollarında taş kırdıktan sonra 1956 yılında şeker pancarı üretimine nasıl başladıklarını şöyle anlatmıştır:

Ben o zaman 25 yaşındaydım. Devlet köye pancar tohumu getirdi. Bunları ekin, biz satın alacağız dediler... Biz pancarı toplayana kadar kar yağırdı. Pancarları çuvallara doldurur sırtımızda taşıyarak Doğanşehir'e trene götürürdük. Hayvanı olan ona yüklerdi. Pancarı orada kantarda tartar tren vagonlarına boşaltırlardı. Paramızı da hemen orada verirlerdi... O zamanlar toprağımız yoktu. Devletin toprağını ekerdik. Sonra pancar parasıyla hazineden o ektiğimiz toprağı ucuza aldık. (Hüseyin, 84 yaşında, Çığlık Köyü)

Tüm bu gelişmeler daha önce küçük topraklarında geçimlik tarım yapan veya topraksız olup hayvancılık, mevsimlik işçilik ve balast işçiliği yapan 2 kırsal tabakayı ilk defa ticari tarıma geçirmiş ve onları küçük meta üreticilerine dönüştürmüştür. Suyun gelmesiyle köylerde boş buldukları hazine topraklarına pancar ekerek bu toprakları satın alanlar olduğu gibi, toprak satın alamayan topraksız köylüler ortakçılık yapmaya başlamıştır. Keyder (1985: 97-98) 1950'den sonra

makineleşmeyle ortakçılık döngüsünün kırıldığını ve küçük köylü mülkiyetinin pekiştiğini söylemektedir. Oysa bu köyde ortakçılık pratiği suyun gelmesiyle 1954 yılından sonra yaygınlaşmıştır.

Keyder (1983: 172), tarımda uzmanlaşmanın köylerin agronomik ve tarihi özelliklerine bağlı olarak gerçekleştiğini ve köyler arasındaki farklılaşmanın, köy içinde haneler arasında olan farklılaşmaya göre çok daha büyük boyutlarda olduğunu söylemektedir. Bu çalışmada incelenen 2 köy örneği karşılaştırmalı olarak ele alındığında, Çıglık ve çevresindeki diğer bazı köyler topraklarının sulanmasıyla pancar tarımında uzmanlaşarak küçük meta üreticilerine dönüşmüştür. Toprakları susuz olduğu için pancar ekemeyen Cumhuriyet Örnek Köyü ve diğer susuz köyler ise hayvancılık, geçimlik arpa ve buğday üretimi ve mevsimlik işçilik yapmaya devam etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Cumhuriyet Örnek Köyündeki birçok küçük topraklı ve topraksız köylü Şeker Fabrikası'na işçi olarak girmiş, bir kısmı da 1948 yılında Malatya-Adana karayolunun açılmasının ardından Adana ve Mersin gibi kentlere göç ederek işçileşmiştir.

Bahattin Akşit (1988: 179-180), azgelişmiş kapitalizmin 1960'lar ve 1970'lerde köylere girişi neticesinde vuku bulacak dönüşümler üzerine bu yıllarda yapılan öngörülerden bahsetmektedir. Dönemin hâkim görüşü hane tüketimi, vergi ve az bir para ihtiyacı için yapılan üretimin yerine pazar için meta üretiminin geçeceği'dir. Yani buğday, arpa, meyve ve sebze gibi ürünlerin pazarlanması artacak; pamuk, tütün ve şeker pancarı gibi ürünlerin üretimine de geçilecektir. Bir çift öküz ve karasabandan ibaret üretim araçlarının yerini önce at ve demir pulluk alacak, sonra ise traktörler ve modern girdilerle yapılan tarımsal üretim başlayacaktır. Bu traktörlerle açılan toprakların sınırına ulaştıktan sonra toprak alım-satımı ve

ekonomi-dışı baskılarla toprağa el koymalar gerçekleşecek, orta ve büyük işletmeler ortaya çıkacaktır. Öte yandan ticari tarıma paralel olarak modern girdi kullanımındaki artış ve köy içi tüketimin kentlileşmesi sonucunda köylü-tüccar ilişkisi artacak, köylülerin nakit para ve kredi ihtiyacı borçlanma ve tefecilik ilişkileri üzerinden sağlanacaktır. Sonuç olarak da köyde yaratılan artı değerın bir kısmı ticaret sermayesinin eline geçerek tarım dışına aktarılacak, diğer kısmı ise köy içinde toprak, modern araçlar ve girdi alımlarına yatırılarak işletmelerin büyümeleri ve kapitalistleşmelerini sağlayacaktır. Akşit (1988: 180), dönemin hâkim görüşünün tüm bu beklentiler çerçevesinde köylülüğün farklılaşacağı yönünde olduğunu söylemektedir. Büyük toprak sahipliğinin olduğu köylerde ortakçı köylüler şehre göç etme ve ücretli işçileşme yoluyla tasfiye olacaklardır. Eşit topraklı köylerde ise açılmış toprak ve modern tarım aracı sahipliğine, toprak açmanın sınırlarına ulaşıldığında yapılacak toprak alım-satımına, borçlanmaya ve toprağa el koyma mekanizmalarına bağlı olarak farklılaşma gerçekleşecektir. Devlet politikaları da sübvansiyon, kredi verme ve destekleme alımlarıyla ticarileşme ve metalaşmayı hızlandırarak tarımda kapitalizmin hâkimiyetini ve köylülüğün farklılaşmasını arttıracaktır.

Çığlık Köyünde büyük bir toprak kutuplaşması ve katı bir sınıf farklılaşması gerçekleşmemiştir. Köylülerin verdiği bilgiye göre bu yıllarda genel olarak köydeki herkes küçük toprak sahibidir. Kutuplaşmanın olmamasında Şeker Fabrikası'nın uyguladığı çeşitli destek politikaları etkili olmuştur. Şeker pancarı üreten tüm köylülerin tarlalarına gerekli makineler Fabrika tarafından gönderilmiş, kullandıkları tüm girdiler sübvansiyon edilmiş ve hasatın sonunda ürünlerine iyi fiyatlar verilmiştir.

Pancar üreticisi köylüler elde ettikleri gelirle öncelikle toprak satın almaya başlamıştır. Fakat genel olarak çoğunun tarım makineleri yoktur. Fabrikanın gerekli tarım makinelerini sağlamasıyla birlikte köylü bir çift öküz ve karasabanla üretim yapmaktan kurtulmuştur. Fabrika, tek bir çiftçinin dahi pancarı tarlada kaldığında veya tarlasından ürünü çıkaramadığında o yılki kampanyayı kapatmamış ve gerekli makineleri göndererek çiftçinin ürününü almıştır. Bir pancar çiftçisi, dönemin üretim koşullarının en başta çok ilkel olduğunu ve Fabrikanın gerekli tüm makineleri köylülere sağladığını şöyle anlatmıştır:

İlk 1956'da ektik. Pancar o sene çok ekilmedi, pek verim olmadı. Ama şeker şirketinin elemanları her zaman gelir pancarları kontrol ederlerdi. En ufak hastalık varsa ilacı makinelerle atarlardı. Biz ilaç falan bilmezdik. Ziraat mühendisleri gelir bakardı. İlk sene geçtikten sonra millet yavaş yavaş alışmaya başladı. Çapasını falan mükemmel yapmaya başladı... Eskiden pek kimsenin traktörü yoktu. Ekim makinelerini, yani kültivatörü, diskaroları öküzle çekerdik. Fabrika 2 kişi gönderirdi. Onlar hangi girdinin ne kadar döküleceğine, ekimin ne şekilde yapılacağına karar verirlerdi. Sonraları traktörler getirdiler. Traktöre ekme makinesini bağarlardı ve şoför ekimi yapardı. Önceleri öküzle zordu yani. Yine de millet durumundan memnundu... O zamanlar pancarı topladığımızda tren vagonuna boşaltıyorduk. Pancarlar trenle fabrikaya gidiyordu. Vagon bazen gelmiyordu, belki günlerce orada bekliyorduk
(Mustafa, 67 yaşında, Çığlık Köyü)

Şeker Şirketi'nin köylülere ucuz kredi sağlaması, modern girdi ve araçları sübvansetmesi sayesinde köylü-tüccar ilişkisi yoğunlaşmamış, dolayısıyla köylüler nakit para

ve kredi için borçlanma ve tefecilik ilişkilerine girmemiştir. Vita yağı kullanmak gibi köylülerin giderek kentlileşen köy içi tüketim kalıpları tüccarlarla olan ilişkilerini arttırmış olsa da, pancardan elde ettikleri gelir iyi bir seviyede olduğu için tüketim gereksinimlerini borçlanma ilişkilerine girmeden karşılayabilmişlerdir. Köyde yaratılan değerin büyük kısmı ise köy içinde toprak alımına yatırılmıştır. 60'lı yıllarda çiftçilerin pancardan sağladıkları gelir büyük oranda artmaya başlayınca, küçük köylüler modern tarım makinelerini de satın almaya başlamışlardır. Bir pancar üreticisi, pancardan kazancını ve nasıl traktör aldığını şöyle anlatmıştır:

O zaman 20-30 dönüm bir tarlaya pancar eken bir şahıs 1 traktör alabiliyordu. Şimdi adam 30 dönüm ekiyor, üzerine borçlu çıkıyor. Ben mesela bir tarihte 27 dönüm tarla ekim ve 230 ton pancar ürettim. 230 ton pancarla o zaman 16 bin sağlam para kaldı. 1 traktör kaç liraydı o zaman? Ferguson traktör 11 bin liraydı. Yani pancar parasıyla traktörü alıyorsun, paran artıyor (Mehmet, 72 yaşında, Çığlık Köyü)

Köylüler traktör almaya başladıktan sonra bazı meralar sürülmüştür. Köylerde toprak alım-satımı gerçekleşmiş ve süreç içerisinde orta büyüklükte işletmeler ortaya çıkmıştır. Fakat bu topraklar daha da büyütülmeye fırsat olmadan miras yoluyla bölünerek tekrar küçük işletmelere dönüşmüştür.

Şeker Şirketi'nin politikası gereği her yıl köyün farklı bir kısmı pancar ektiği için köylüler dönüşümlü şekilde alternatif ürün olarak fasulye ekmişlerdir. Fasulye ettikleri yıllar ürünün satışı için tamamen tüccar sermayesine bağımlı durumdadırlar. Yine de 50'li ve 60'lı yıllarda fasulyeden iyi gelir elde etmişlerdir. Pancarın yanı sıra

fasulye üreten bir köylü, 50'li yıllarda fasulyeden elde ettiği kazancı şöyle anlatmıştır:

Eskiden bizim köylerde millet fasulye de ekiyordu. Bir misal vereyim. Bir gün ben Doğanşehir'e geldim, mendilime de 2 kilo fasulye koydum. Baktım 2-3 tane bakkal vardı. Mendili, torbayı elimde gördüklerinde koşar karşılardı. 2 kilo fasulyeyi getirdim, 50 kuruştan 1 liradan sattım. Bir de arkadaşım vardı. Kahveye geldik oturduk falan, sonra kalktık lokantaya gittik. 2 kişi ne verdik biliyor musun? 40 kuruş. Yani bir yemek 20 kuruş. 1 kilo fasulye 50 kuruş. O zaman o fasulyenin parası biter mi? Şimdi 50 kilo fasulye satsan bir lokantada karnını doyuramazsın (Bektaş, 82 yaşında, Çığlık Köyü)

Dönem itibariyle 120 kiloluk bir torba fasulye satan bir köylü bütün kışlık ihtiyacının tamamını karşılayabilmektedir. Dolayısıyla alternatif ürünün fiyatının yüksek olması da pancar ekme sıralarının olmadığı dönemlerde çiftçinin gelir kaybına uğramasını engellemiştir. Fakat 70'li yıllarda tüccar-tefecî sermayesi güçlenmeye başlamış ve tüccar tarafından fasulyeye verilen fiyatlar düşmüştür.

Mübeccel Kıray (2000: 88-90, orig. 1964), 1960'lı yıllarda Ereğli ve çevresindeki köylerde yaptığı araştırmalarda, kasabalı tüccar-tefecî sermayesinin giderek küçük köylüleri hâkimiyetine aldığını göstermiştir. Bu çalışmada yer alan köylerdeki ticari tarım toprak kutuplaşmasına neden olmamıştır. Küçük köylüler arasında mülkiyet ve güç ilişkileri açısından önemli bir farklılaşma yoktur. Esas farklılaşma kasabalı tüccarlar ve köylüler arasındadır. Bu tüccarlar hem köylüye verese yi mal ve borç vermekte, hem de köylünün ürettiği tarımsal ürünü satın almaktadır. Böylece köyde

yaratılan artı-değer, köy dışına tüccar sermayesi olarak aktarılmaktadır. Boratav da 1960'ların sonunda yayınladığı “Gelir Dağılımı” kitabında Türk tarımına %75-80 oranında küçük meta üretiminin hâkim olduğunu ve küçük meta üreticilerinin yaptığı üretimin ticarileşmesinin, ilkel kapitalizmin temsilcisi olan tüccar sermayesinin gelişmesini sağladığını belirtmiştir (Akşit, 1988: 184). Boratav'ın (2004: 51-53) küçük meta üreticisi olarak tanımladığı hanelerin ortak özelliği kendi üretim araçlarına sahip olan, pazar için üretim yapan, girdileri pazardan temin eden ve yarattığı artığa ürün ve kredi piyasalarının mekanizmaları içinde tüccar ve tefeci tarafından el konan bir üretim ilişkisi içinde olmalarıdır.

Çığlık Köyü'nden iki üretici 1976 yılında Akçadağ'da düzenlenen fasulye üreticileri kurultayında tüccar ve tefeci sömüründen şöyle yakınmıştır:

“Fasulyenin emeği çoktur. Yalnız bu sene bir yağmur nedeniyle bütün köylü vatandaşlarımızın emekleri çürümüş bir vaziyettedir. Çürüdüğü halde geri kalan kısımları da tefecinin elinde yok pahasına satılmaktadır.”

“Biz fasulye üreticisiyiz. Biz ilkbahar mevsiminde daha kar yerde iken tarlaya başlarız. Temmuz ayı sonuna kadar bunun çiftini, bunun çiviğini yaparız. Ondan sonra su mevsimi gelir. Çoluğumuzla çocuğumuzla bu suyun içindeyiz. Velhasıl sekiz ay bununla uğraşırız. Bunu kaldırdığımız zaman piyasa bulup satamıyoruz. Tüccara götürüyoruz, birisi beş kâğıt diyor, birisi altı kâğıt diyor. Mağduriyetimizin önlenmesi için tek çare ürünümüzün devlet tarafından desteklenmesi ve kooperatiflerin

kurulmasıdır. Fasulye satışına bir çare bulunsun!” (Şahhüseyinoğlu, 1991: 67).

Köylüler pancar ürettikleri yıl tüccar-tefecî hâkimiyetinden kurtulurken, pazarlama kanalları ve destekleme mekanizmaları olmadığı için fasulye ürettikleri yıllarda sömürü ilişkisine tabi hale gelmişlerdir. Pancarın sağladığı gelir köylüleri toprakta tutarken, fasulye üretimindeki tüccar ve tefecî sömürüsü bunun altını kazımıştır ve köyden kentlere verilen göçte etkili olmuştur. Fakat göçün artmasına neden olan bir etken daha vardır. Bu da köy halkının sulu tarıma geçtikten sonra uyguladığı yanlış sulama yöntemleridir. Bir köylü bunun etkisini şöyle gözlemlemiştir:

Su geldikten sonra fasulye ve pancar ekimi başladı. Fakat her yerde olduğu gibi biz de sulamayı bilmiyorduk. Ne kadar suyu bol verirse o kadar iyi olur sanıyorduk. Oysaki onun erozyon yaptığıнын farkında değildik. Çok sulama sonucu erozyon toprağı kumlaştırdı. Verim de bu nedenle giderek azaldı. Göç de her yıl giderek artmaya başladı (Mustafa, 67 yaşında, Çığlık Köyü).

Genel bir ifade ile kapitalist üretim tarzının ekonomiye hâkim hale gelmesi ve meta ilişkilerinin tamamen yaygınlaşmasıyla birlikte aile emeğine dayalı bir işletmenin mallarını değişim değerini gözeterek kar mantığına uygun şekilde üretmesi küçük meta üretimi olarak adlandırılmaktadır (Keyder, 1988: 165). Fakat Çığlık ve diğer çevre köylerde bu durumla çelişen bazı geleneksel yargılar 70’li yıllara kadar varlığını sürdürmüştür. Osmanlı döneminde bazı bölgeler hariç Anadolu köylerindeki iktisadi hayat, köy içinde sürdürülebilir tüketime yönelik üretim faaliyeti olmuştur. İktisadi hesaplama da dünya piyasalarında oluşan fiyatlara göre değil, köy içindeki

karşılıklılık ilişkisine göre yapılmıştır. Yani köy içinde yapılan alışveriş, geleneksel ilişkiler ve sorumluluklar çerçevesinde yapılmıştır. Dolayısıyla bu tarz bir köylü ekonomisinin temeli kar değil geçimlik kaygısıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise kapitalist üretim tarzının ekonomiye hâkim olması ve meta ilişkilerinin yaygınlaşmasıyla beraber üreticiler mallarını kullanım değeri için değil, değişim değeri gözeterek; kar mantığına uygun şekilde üretmeye başlamışlardır (Keyder, 1988: 165-166). Fakat Çığlık ve çevre köylerde şeker pancarı ve fasulye üretimi ticari olarak yapılırken, köylü ekonomisinin izleri de görülmüştür. Çığlık Köyünde yaşayan köylüler yetiştirdikleri üzüm ve karpuz gibi meyve ve sebzeleri birbirlerine veya başkalarına parayla satmamışlardır. Yani 70’li yıllara kadar bu köylerde küçük meta üretimi ile geleneksel köylü ekonomisi eklemlenmiş durumdadır. 60’lı yıllarda Çığlık Köyü’nde öğretmenlik yapan Nedim Şahhüseyinoğlu, bununla ilgili bir anısını şöyle anlatmıştır:

Köylüler üzüm gibi meyve ve sebzeyi birbirine parayla satmazlardı. Mesela o zamanlar yakın köylerden birinden olan bir kişi yetiştirdiği karpuzları Akçadağ İstasyonu’nda tren yolcularına satmıştı. Parayla satılmaz diye kınamışlardı. Ben de köylülere bağda yetişen üzümlerini komşu köylere satmaları önerisinde bulunmuştum. Mesela bir gün Mahmut’la beraber onun bağına gidip üzüm topladık. Sonra Doğanşehir’e gittik. Birden Mahmut kayboldu. Ben üzümü sattım, köye geri döndüm. Nereye kayboldun diye sordum. ‘Üzüm parayla satılmaz, tahılla, buğdayla değiştirilir. Satmak ayıptır, birisi görse ayıp olur’ dedi. Tabii ulaşım, ticari ilişkiler geliştikçe bu ilişki de değişti. Şu anda

üzümünü de satıyor, elmasını da satıyor, kayısıasını da satıyor. (Nedim,
83 yaşında, Cumhuriyet Örnek Köyü)

Çığlık'ta ve küçük köylülüğün yaygın olduğu çevre köylerde, ildeki ve ilçedeki tarım dışı iş kollarında çalışan işçiler ve memurlar da, babadan kalma topraklarında veya toprak kiralararak ve ortakçılık yaparak pancar tarımı yapmaya devam etmişlerdir. Yani pancar tarımının sağladığı yüksek gelir topraktan kopuşu ve göçü yavaşlatırken, İlçede ve Malatya'da tarım dışı iş olanaklarının doğuşu da kimi durumlarda topraktan kopuşu beraberinde getirmemiştir. Fabrika tarafından pancar üretimi yapan her köylü hanenin şeker ihtiyacı dahi karşılanmış, iş gücünün yeniden üretimi desteklenmiştir.

Çığlık Köyü'nde tüm bu gelişmeler yaşanırken, 60'lı ve 70'li yıllarda hala susuz tarım arazilerine sahip olan ve pancar veya fasulye üretemeyen Cumhuriyet Örnek Köyü'nden çok büyük bir göç yaşanmıştır. Yardım adı altında Türkiye'ye yapılan dumping nedeniyle bu köylülerin ürettiği buğday ve hayvansal ürünlerin fiyatlarının düşük olması da bu durumu perçinlemiştir. Şeker Fabrikası ve Sümerbank Malatya Pamuklu Dokuma Müessesesi'nde çalışan işçiler Malatya'ya yerleşirken, Almanya, Fransa, İsviçre ve Avustralya gibi ülkelere işçi olarak çalışmak için çok sayıda topraksız köylü gitmiştir. Köyde kalanlar ise susuz topraklarda arpa, buğday, mercimek ve nohut üreterek pazarlamış ve büyük oranda hayvancılık yapmıştır.

Pancar tarımı köylüye refah getirmiştir ama bunun yanında yeşil devrimin girdileriyle yapılan modern tarım, çevreye ve insan sağlığına büyük zararlar vermiştir. Köylerdeki bazı çiftçiler ve Şeker Fabrikası'nda çalışan işçiler, yoğun şekilde kullanılan tarım ilacı DDT nedeniyle felç olmuş veya hayatını kaybetmiştir. Doğanşehir'deki eski bir pancar çavuşu bu olayları şöyle anlatmıştır:

Çiftçiye demediler hiç. Buralarda çok ölüm vakaları oldu. Mesela burada ambarlarda DDT vardı. Pancarda haşere olduğu zaman biz işçiler tutardık ve makineyle götürür tarlalara atardık. Benimle birlikte çalışan 3-4 arkadaşım felç oldu. Yaşayanlar hala felçler. Ben bir gün o zehir deposuna girmedim. Millet beni dinlemedi, ya işte ne olur sanki diyorlardı. Tarlaya götürürdüm, işçiler orada attığı zaman ta buradan bakardım. Çünkü makineyle atıldığı zaman ortalık toz dumana boğulurdu. Bir uyarı da olmadı (Hasan, 80 yaşında, Doğanşehir)

DDT, 1970’li yıllarda ABD ve Avrupa’da yasaklanmış fakat Türkiye’de 1980’li yıllarda yasaklanıncaya kadar uzun süre bu bölgede kullanılmış ve ambarlardaki stoklar bitirilmiştir.⁵⁸ Bunun sonucunda birçok pancar çiftçisi, pancarları taşıyan kamyoncular ve Fabrika işçileri ölmüştür. Köylerde DDT’nin kullanım alanı sadece pancarla sınırlı da kalmamıştır. Köylüler evlerindeki pireden çocukların kafasındaki bitlere kadar tüm zararlıları temizlemek için bu ilacı kullanmışlar, evlerinin kirecine dahi katmışlardır. Netice olarak ikinci gıda rejiminde yeşil devrimin getirdiği endüstriyel girdilerle yapılan tarım, tüm dünyada olduğu gibi bu köylerde de hem çiftçi sağlığını tehdit etmiş hem de ekolojik kirliliğe neden olarak “metabolik yarılmayı” derinleştirmiştir (Foster, 2011). Çevre kirliliği ve pancarın üretiminden işlenmesine kadar olan zincirdeki zehirlenme vakaları, pancar üretiminin gizli maliyetleridir. Dönem boyunca bu pancarlardan yapılan şekerleri tüketen halk da bir nevi bu tarım ilacıyla zehirlenmiştir. DDT’nin insan bünyesinde uzun yıllar kaldığı

⁵⁸ Foster ve Magdoff (2000) kimyasal tarımın, askeri-endüstriyel kompleksle çok yakından ilgili olduğunu belirtmektedir. Örneğin ilk suni gübreler, patlayıcı madde üretimiyle aynı usul kullanılarak üretilmiştir. II. Dünya Savaşı, nitrojen gübreler yapmak için büyük bir kapasite miras bırakmıştır. Tarımda kullanılan birçok böcek ilacı da en başta sinir gazı gibi askeri amaçlar için üretilmiştir. Aynı şekilde DDT de II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan tifüs salgınına karşı icat edilmiş ve askeri birlikler ile insanlar üzerinde uygulanmıştır.

göz önüne alınırsa, bugün de toplum sağlığı üzerindeki zararlı etkileri devam etmektedir. Öte yandan köylere gelip giden ve Malatya’da zirai ilaç satım yeri olan bir tüccar (Medet, 48 yaşında, Doğanşehir), bugün hala köylerden gelen daha yaşlı eski pancar çiftçilerinin DDT istediklerini anlatmıştır.

Tüm bu dönem boyunca köylerde iktisadi olduğu kadar toplumsal dönüşümler ve politik gelişmeler de yaşanmıştır. Örneğin 1950’li yıllarda köye ilk defa pilli radyo girmiştir. Radyonun girişi köylülerin algılarında büyük bir değişim yaratmıştır. Doğanşehir’de bankada memur olarak çalışmış, sonra da Malatya’da ticarethane açmış biri ilk defa İlçede küçük pilli radyolar pazarlamaya başlamıştır. Çığlık Köyü ve çevresinde her ev alamasa bile birçok eve bu radyolar girmiştir. Nedim Şahhüseyinoğlu, köylülerin ilk defa teknolojiyle tanıştıkları bu yıllarda gerçekleşen bir olayı şöyle anlatmıştır:

Hüseyin Işık vardı. Yazın yaylaya çıkmış, 1 hafta 10 gün kalmışlar. Gelirken demişler ki ‘Yahu 1 hafta radyoyu açmadık. Türküler birikti. Gidelim de o türkülerini dinleyelim.’ Gelip açıyorlar bakıyorlar ki türküler yok. Yani bir süre sonra dediler ki ‘Ha bant yayınıymış.’ Bu bir gelişmedir. (Nedim, 83 yaşında, Cumhuriyet Örnek Köyü)

Köylüler bu yıllarda özellikle ajansın (haberler) yayınlandığı saatlerde tarladaki işlerini bırakarak radyo dinlemeye başlamıştır. Radyosu olmayan köylüler de radyonun olduğu evlere giderek toplu şekilde haberleri dinlemiştir. Köylere radyonun girişi, köylülerin hem ülke çapında hem de uluslararası çapta olan gelişmeleri takip etmelerini ve politik figürleri tanımalarını sağlamıştır.

1954 yılında PL 480 çerçevesinde ABD'nin zirai artıklarının yardım adı altında satın alınmaya başlaması bu köylere de yansımıştır. Özellikle 60'lı yıllarda ABD'den gelen süt tozları bu köylerdeki okullara kadar girmiştir. Nedim Şahhüseyinoğlu'nun verdiği bilgilere göre Malatya'daki köy enstitüsü çıkışlı öğretmenler ABD'nin depolarda bayatlamış gıdaları imha etmek yerine geri kalmış ülkelere yardım yaptığını öğrendikten sonra okullarda bayat ve besleyici yanı olmadığı gerekçesiyle süt tozlarını vermeyi reddetmiş ve bunun üzerine çoğu öğretmen uyarı cezası almış veya başka şehirlere sürülmüştür.

Köylerdeki politik gelişmelere değinmek gerekirse, 1960 İhtilalinden sonra bu köylülerin desteklediği Demokrat Parti kapatılmıştır. Bunun üzerine kendilerini Demokrat Parti'nin devamı olarak tanıtan Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde 2 köyde de Balıyan aşiretinin dini ve politik lideri olan eski Demokrat Partili Hüseyin Doğan'ın yaptığı çalışmalarla amblemi buğday olan Yeni Türkiye Partisi etkili olmuştur. Buna karşın bazı köylüler de Cumhuriyet Halk Partisini desteklemiştir. 1960'lı yılların ortalarında ise bu durum kısmen değişmeye başlamıştır. Bir yandan köylere radyo, gazete, dergi, afiş gibi yayınların girmesi, diğer yandan 61 Anayasası'nın yarattığı özgürlük ortamının etkisiyle bir demokratlaşma süreci başlamıştır. Çevirisi yapılan yeni kitaplar, okur-yazar oranının görece yüksek olması nedeniyle ilk bu köylerde etkili olmuştur. 1965 yılında köylerde bir yandan yeni Adalet Partili Hüseyin Doğan, diğer yandan ise Türkiye İşçi Partisi etkili durumdadır.

Türkiye İşçi Partisi 1965 yılında seçimlere gireceği zaman bir yayın organı yoktur. Akçadağ Köy Enstitüsü'nün eski müdürü Şerif Tekben'in İstanbul'daki evinde Kurtuluş adında 4 sayfalık bir gazete çıkarılıp Anadolu'nun tüm köyllerine

postalanmıştır. Gazetenin baş sayfasında büyük harflerle “Nasırlı Eller Meclise” sloganı ve “Oku, Okut, Duvara As” ibaresi yazmaktadır (Şahhüseyinoğlu, 2005: 162). Türkiye İşçi Partisi’nin yayınları bu köylere de girmiş ve kentte okuyup köye dönen gençlerin ve öğretmenlerin etkisiyle Parti’ye verilen destek giderek artmıştır. 1969 yılına gelindiğinde ise köylerde bir yandan yine Hüseyin Doğan’ın aracılığıyla “yeşilin, kızılın ve karanın karşısında” olan ve tabanı Alevilere dayanan Birlik Partisi hâkim olmuş, diğer yandan ise Türkiye İşçi Partisi’ni destekleyenlerin sayısı artmıştır. Fakat 12 Mart 1971’in ardından köylerin siyasi yapısının oluşmasında yarı yarıya etkili olan aşiret/cemaat ilişkileri tamamen silinmiş ve köylerde “Halkçı Ecevit” imgesiyle anılan “Ortanın Solu” siyaseti etkili olmaya başlamıştır.

1970’li yıllar özellikle Cumhuriyet Örnek Köyü için bir dönüm noktası olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi, “Toprak işleyenin, su kullananındır” sloganıyla 1969 ve 1973 seçim bildirgelerinde ilk defa köykent projesini gündeme getirmiştir. Köykent projesinin amacı az bir yatırımla modern şehircilik ilkelerine uygun şekilde tüm altyapı ve kamu hizmetlerinin düşük maliyetle sunulmasını ve köylülerin ortaklaşa sermayeyle tarım ve sanayi işletmeleri kurmalarını sağlamaktır (Güven, 1974; Arı vd., 1976). Aslında daha önce de bahsedilen ve tarım ve sanayi işbirliğine dayanan üretim üniteleri anlamına gelen Agrindus, dönemin Başbakanı Ecevit tarafından köykent olarak ifade edilmiştir. Bu proje için Türkiye’nin çeşitli illerinde dağınık olan bazı köyler toplulaştırılmış ve bu köylerin arazilerine yakın en elverişli yerde planlı şekilde köykentler inşa edilmiştir. Dağ ve tepe yamaçlarına mezarlar halinde yayılmış Doğangeçit, Onatlı, Işıklı, Kırlangıç ve Oluklu Köylerindeki halk da anlaşarak köykent projesinin kendi köyleri için de uygulanmasını talep etmiş ve 1971 yılından itibaren Cumhuriyet Örnek Köyü projesi uygulanmaya konmuştur. Projenin

1973 yılında bitirilmesi planlanmış, ancak 1980'li yılların ortalarında tamamlanabilmiştir. 1973 seçimlerinden itibaren bu köylerde Cumhuriyet Halk Partisi etkili olmuştur ve köylülerin verdiği bilgilere göre değişen siyasal iktidarlar projenin tamamlanmasını geciktirmiştir. Bugün köyün planlı şekilde inşa edilmiş konutları, kanalizasyonu, köy içi asfalt yolları, okulu, köy konağı, sağlık evi ve en önemlisi tarla ve bahçeleri için suyu vardır. Öte yandan bir Alevi köyü olmasına rağmen köykent projesi kapsamında yapılmış bir camisi vardır ve köylüler tarafından ibadet amacıyla kullanılmamaktadır.

4.2.1. Şeker Pancarı Tarımının Bitişi

Türkiye'de tarım politikalarının değişmesi ve Şeker Fabrikası için yapılan pancar tarımının tasfiyesi, dünyadaki ekonomik değişimlerle paralellik göstermiştir. Türkiye'de ihtiyaç duyulan sınaî tüketim malları ithal edilmek yerine kamu sektörü tarafından ülke içinde üretilirken, ucuz petrol fiyatları nedeniyle ithal enerjiye bağımlı bir sınaî yapı kurulmuştur. 1973 yılındaki petrol kriziyle beraber Türkiye'deki ithal ikame politikaları ancak dış borçlanma ile sürdürülebilmiş, yaklaşık 4 kat artan petrol fiyatları nedeniyle ithalat faturaları katlanmıştır. 1978'e gelindiğinde şekerden benzine kadar birçok temel mal karaborsaya düşmüş ve bunları almak için uzun kuyruklar oluşmaya başlamıştır. On yılın sonundaki ikinci petrol kriziyle beraber Türkiye de dâhil olmak üzere çoğu azgelişmiş borçlu ülke, bu borçları ödemede zor duruma düşmüştür. Bu dönem ikinci gıda rejiminin kriz evresini teşkil etmektedir.

1980’lerde azgelişmiş ülkeler petrol kriziyle katlanan vadesi uzatılmış borçlarının birikmesine ve ödeme zorluğuna düşmelerine karşılık IMF ve DB’nın yapısal uyum programlarıyla neo-liberal ekonomik politikalar uygulamaya ve ihracata yönelik üretim yapmaya teşvik edilmiştir. Kuzeyin ve Güneyin tarımsal işgücü oranları arasındaki asimetriye rağmen yapısal uyum programlarıyla devlet pazarlama kurulları, tarım sübvansiyonları ve ithalat sınırlamaları kaldırılmaya başlanmıştır. Türkiye’de ise 1980 yılında 24 Ocak Kararlarıyla ithal ikame politikaları iptal edilmiştir. Boratav’a (2010: 148-149) göre 24 Ocak Kararları sadece bir istikrar programı değildir. Beynelmilel sermayenin DB aracılığıyla pazarladığı piyasa serbestisi ile sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi şeklindeki 2 stratejik hedeften oluşan bir yapısal uyum perspektifi taşımaktadır. Bu kararlar, IMF’nin birçok azgelişmiş ülkeye empoze ettiği istikrar politikası paketi ile DB tarafından geliştirilen yapısal uyum programının tüm unsurlarını içermiştir. Piyasa serbestisinin sağlanmasının ardından 1989 yılında yapılan finansal liberalleştirmeye, Türkiye’nin finans piyasaları spekülasyon yabancısı sermaye hareketlerinin denetimi altına girmiştir. Hem yerel pazarın dışa açılması hem de finansal hareketler nedeniyle 1994 yılında büyük bir ekonomik kriz meydana gelmiş ve bu krizden çıkmak için 5 Nisan Kararları ilan edilmiştir. Bu tarihten itibaren KİT politikaları da görünür şekilde değişmeye başlamıştır.

1994 yılındaki ekonomik krizin etkileriyle girdi fiyatlarının yükselmeye başlamasıyla çiftçilerin pancar tarımından elde ettikleri gelir de düşmeye başlamıştır. Çığlık Köyü’nden iki pancar çiftçisi, girdi fiyatlarının artışıyla yaşanan gelişmeleri şöyle anlatmıştır:

Girdi fiyatları 90'larda artmaya başladı. Şeker şirketi de mecbur daha pahalı alıp sana veriyordu. Hiç olmazsa verdiği andan itibaren faiz işlemiyordu. Daha sonra ise yeterli gübre vermemeye başladılar. Öyle olunca millet gitti dışarıdan tüccardan 2 misli fiyata aldı (Cemal, 68 yaşında, Çığlık Köyü)

Şirket giderini, masrafını keser, çiftçinin parasını öderdi. Çiftçinin elinde para olurdu. Şimdi şirket onu kestiği zaman çiftçiye bir şey kalmıyor. 1 kilo pancar 50 kuruşken, 1 torba gübre 3 liraydı. Şimdi 1 kilo pancar 1 lira oldu (0'lar atılmadan hesap ediyor), 1 torba pancar gübresi ise 70-80 lira. Nereye kazanacak çiftçi? Gübreler pahalılaştıkça çiftçi zarar etti (Mehmet, 72 yaşında, Çığlık Köyü)

Şeker Şirketi'nin girdileri yeterli oranda sübvans e etmemesi, girdi fiyatlarının sürekli yükselmesi ve pancara verilen düşük fiyat nedeniyle köylüler eskisi kadar kar edememeye başlamışlardır. Öte yandan 1994 yılında Türkiye genelinde üreticiler yeterli pancar ekimi yapmamış, ülke tüketimini sağlamak için gerekli açık ise 1995-96 yıllarında yapılan büyük şeker ithalatıyla karşılanmıştır. Fakat bu 2 yıl hem ülke gereksiniminin çok üzerinde şeker ithalatı yapılmış, hem de büyük oranda kayıt dışı şeker ülkeye girmiştir (Günaydın, 2001: 14). Bunun sonucunda şeker şirketinin satışları düşmüş ve fabrikaların elinde büyük stoklar birikmiştir. Doğanşehir'deki eski bir pancar şefi, değişen hükümetin ve ardından yapılan ithalatların Şeker Fabrikasındaki etkisini şöyle gözlemlemektedir:

Fabrika çalıştığı zaman ambarlar ağzına kadar şeker doluydu ama Malatya'ya ithal şeker gelirdi. E zaten fabrika şeker dolu! Evet

fabrikalar zarar ediyor. Neden ediyor? Mesela fabrikanın muhasebesine giderdim. 1 muhasebe şefi, 7 tane de personel. Koalisyon hükümeti kuruldu, Tansu'nun zamanı geldi. Fabrika muhasebesine bir gittim, 80 kişi doldurmuşlar. Her masada 10 kişi var. Yani 1 kişinin yapacağı işin başında 10 kişi birikiyor. Fabrikaya alınan işçi sığmadı. Sadece sabah 8, öğlen 12 ve 1'de ve akşam imza atmaya gelir giderlerdi. Aylıklar fabrikanın karından ödeniyordu. 1 kişinin yerine 50 kişi çalıştırınca mecbur zarar etti. Her kesim bir yeri parselledi. Tekel devletin ciğeriydi. Hepsi bitti gitti (Hasan, 80 yaşında, Doğanşehir)

Şeker sektörünün dengesini bozan bu gelişmelerin ardından üretim artışları yaşanınca, 1998 yılında şeker pancarı üretimine kota sınırlaması getirilmiştir. Bu dönemde sahip olduğu kotadan fazla pancar üreten çoğu çiftçi, kota sahibi olan ama üretim dahi yapmayan kişilerden ücret karşılığı kota almaya başlamış ve ürettiği kota fazlası ürünlerin değerinin büyük kısmını üretici olmayan kişilere aktarmıştır. Netice olarak bu durum bir sektör haline gelmiş ve aslında tarımsal üretim yapmayan ve sadece kotaya sahip olan bir kesim büyük bir rant elde etmiştir.

IMF ve DB'nın talep ettiği yapısal uyum politikalarıyla 2001 yılında Şeker Kanunu çıkarılmış ve üretim kotaları sürekli olarak uygulanmaya başlanmıştır. Kanun, şeker pancarının yüksek fiyatla desteklenmesi politikasına son vermiş ve şeker fabrikalarının özel sektöre devrini sağlamaya yönelik düzenlemelerin altyapısını hazırlamıştır. Kanunla birlikte pancar alım ve şeker satış fiyatı fabrikalar ve üretici arasındaki sözleşmelerle bağımsız olarak belirlenmeye başlanmıştır. Ayrıca şeker piyasasının düzenlenmesi yetkisi içinde çokuluslu HFCS (Yüksek Fruktozlu Mısır Şurubu) şirketlerinin temsilcilerinin de olduğu Şeker Kuruluna verilmiştir. Bu

Kurulun içinde tarım-gıda sektörü içindeki en büyük çokuluslu şirketlerden biri olan ABD menşeli Cargill şirketinin temsilcisi de bulunmaktadır. Kurul ilk iş olarak HFCS üretimine %10 kota tanımış ve Bakanlar Kurulu'na bu kotayı %50 oranında arttırma yetkisi verilmiştir. Bakanlar Kurulu ise HFCS üreten şirketler lehine bu kotayı arttırmaktadır. Öte yandan Malatya Şeker Fabrikası da dâhil olmak üzere birkaç şeker fabrikası özelleştirilmiştir ve bu fabrikaların kapatılmasıyla beraber ulusal şeker sektöründen boşalan pazar payı, HFCS üreten bu şirketlere transfer edilmiş olacaktır.

Günaydın (2005: 45), HFCS kotasının 100 bin ton arttırılması ve pancara daha fazla kota konulması neticesinde 250 bin dönüm alanda pancar ekilememesi, pancar üretiminin 1 milyon ton azalması, 25 bin üretici ailenin 125 bin üyesinin üretimden çıkması, 200 bin ton pancar küspesinin üretilmemesi sonucu 200 bin büyükbaş hayvanın yem ihtiyacının karşılanamaması, 2 şeker fabrikasının kapanması, 2 bin fabrika işçisinin işini kaybetmesi ve nakliyeciler ile tarım işçileri gibi kesimlerin iş kayıpları anlamına geleceğini hesap etmektedir. 440 bin tonu Cargill'e ait olmak üzere şirketlerin Türkiye'deki HFCS sanayisine yaklaşık 1 milyon ton kapasiteli yatırım yaptıkları göz önüne alındığında, ileride HFCS kota artırımlarının sonuçları pancar çiftçileri için çok daha dramatikleşecektir. Öte yandan yeterli mısır üretimi yapılamadığı için Türkiye mısırdaki dışa bağımlıdır. ABD'den GDO'lu mısırları ve hayvan yemi olarak mısır küspesini büyük oranda Türkiye'ye ithal eden ise yine Cargill firmasıdır.⁵⁹

⁵⁹ Cargill 1999 yılında İzmir Körfezindeki Rota Limanında tahıl depoları kurmuştur. Bu liman, Cargill'in Panama gemileriyle buğday ithalatı yapmasını, depolamasını ve ülkenin çeşitli yerlerindeki un tesislerine dağıtmasını sağlamaktadır. Ayrıca Cargill, bu limanı ve kurduğu depoları Türk mısırları

Bugün ılık'ta ve çevresindeki köylerde pancar tarımı tamamen silinmiş durumdadır. 2001 yılında şeker Kanunu çıkarılmadan önce buradaki iftiler Fabrika tarafından yeterli girdi verilmemesi, düşük pancar fiyatları ve kotalar nedeniyle pancar tarımından büyük oranda kopmuştur. Köylüler, İlçenin çevresindeki köylerde çok az çiftçinin hayvanlarına yem olarak küspe almak amacıyla az miktarda pancar ürettiklerini belirtmektedir. Araştırma kapsamında görüşülen şeker Fabrikası'ndaki sendika başkanı, Fabrikanın Maraş, Adıyaman ve Urfa gibi Malatya çevresindeki 8 ilden gelen şeker pancarlarını da alarak işlediğini belirtmiştir. Köylerde pancar tarımı devri kapanırken, 1990'ların ortalarından itibaren çiftçiler büyük oranda kayısı baheciliğine geçmişlerdir. Pancar ekilen tarlaların çoğu bahçeye dönüştürülmüş ve artık pancarın sağlamadığı kazanç meyvecilikte aranmıştır.

4.3. nc Gıda Rejimi: şekerden Kayısıya Tarımsal Yeniden Yapılanma

Bölgede kayısı üretimine geçişte doğal, ekonomik ve politik faktörlerin doğrudan etkisi vardır. 1970'lerde tüm azgelişmiş ülkelerin içine girdiği borç krizi, tarımın ve gelişmekte olan tarım-gıda sistemini şekillendiren politikaların yapısal dönüşümünü analiz etmek için kilit noktada durmaktadır. Azgelişmiş lkeler birikmiş borçlarına karşılık IMF ve DB kontrolünde yapılan yapısal uyumla ticaret, yatırım ve finansal sınırlamaları kaldırmış, ulusal tarımlarını düzenleyen kurumları tasfiye etmeye ve ihracata yönelik tarımsal üretim yapmaya yönlendirilmiştir. Böylece sermaye, bu

yerel pazardan silindikten sonra kendi mısır tesislerine mısır ithal etmek için de kullanacağını ngrmştir (Kneen, 2002: 120).

kurumlar öncülüğünde dünya ölçeğinde tarımı yeniden örgütlemiştir. Türkiye’de de yapısal uyum programlarıyla ulusal gıda güvenliğini korumak yerine tarımda kamunun üretici ve destekleyici kurumları işlevsizleştirilmeye başlanmıştır. Neo-liberal yapısal uyumun uygulandığı diğer ülkeler gibi Türkiye de giderek artan şekilde hem kapitalist hem de küçük meta üreten çiftçileriyle ihracat için üretime yönelmiştir.

Üçüncü gıda rejimi veya post-fordist gıda rejimi olarak adlandırılan bu dönemde tüketim kalıplarının da değişmesiyle birlikte ulusötesi gıda şirketleri zengin Birinci Dünya tüketicilerine egzotik veya geleneksel olmayan taze gıdalar sağlamaya çalışmaktadır. Çoğu azgelişmiş ülkede ihracata yönelik tarımsal üretimin başlamasıyla, köylülerin geleneksel olarak ürettikleri ürünlerin yerine Kuzeyin pazarları için yüksek değerli meyve ve sebzelerin üretimine geçilmiştir. Bu süreç emeğin metalaşmasını arttırmakta, üretim sürecini ve mahsul kalıplarını yeniden şekillendirmekte, ayrıca yerel ve ulusal pazar için yapılan üretimden uluslararası pazarda değişim için yapılan üretime geçişle karakterize olmaktadır. Örneğin Donna L. Cholett (2009) “From Sugar to Blackberries” çalışmasında, NAFTA’nın Meksika’nın kamış şekeri ve ABD’nin HFCS ticareti arasında yarattığı eşitsizlik sonucu Meksika şeker endüstrisinin nasıl krize girdiğini ve şeker fabrikalarının kapanması sonucu vuku bulan gelişmeleri ele almaktadır. Bu süreçte ulusötesi şirketler kamış şekeri üretilen bir bölge olan Michoacán’a girerek cañeros’larla (geleneksel şeker kamışı üreticileri) Kuzeyin pazarlarına ihraç edilmek üzere böğürtlen üretimi için sözleşme yapmaya başlamış ve önceden şeker kamışı ekilen toprakların büyük kısmı böğürtlen üretimi için kullanılmaya başlanmıştır. Doğanşehir’deki geçiş süreci ise geleneksel üreticilerin ihracata yönelik olarak daha

önce bölgelerinde olmayan bir ürünün üretimine geçişleriyle değil, mevcut bir ürünün pazarının genişlemesi ile karakterize olmaktadır.⁶⁰

1655 baharında Malatya'ya gelen Seyyah Evliya Çelebi Seyahatname'sinde (1970: 106) kayısıya *“Al, sarı, müşmüş, beyaz, bey, sulu ve etli adlarıyla yedi çeşit sulu kayısı olur ki, bağdan şehre seleler ile güçlkle getirilir. Biraz incinse suyu kalmaz. Her bir kayısı kırk ellişer dirhem gelir. Zerdalisinin hesabını Hudâ bilir. Pek fazla olduğundan pestil yapıp tüccarları diyar diyar yüklerle taşırlar”* biçiminde değinir. Dolayısıyla Malatya'da bulunan kayısı bahçeleri ve kayısının ticari tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Fakat 18. ve 19. yüzyıllarda bu bölgede Avrupa pazarına yönelik bir üretim gerçekleşmemiştir. Cumhuriyetin kurulmasının ardından şehrin meyvecilik açısından taşıdığı potansiyel anlaşılmış ve 1937 yılında Malatya'da Kayısı Üretim İstasyonu kurulmuştur. Akçadağ Köy Enstitüsü 40'lı yıllarda çevre köylere dağıtmak amacıyla yetiştirdiği aşılı fidanları bu istasyondan almıştır. Fakat bu dönemde yurtiçi ve yurtdışı kayısı talebi olmadığı için ticari olarak üretimi yaygınlaşmamıştır. 1970'li yıllarda ise kuru kayısı ihracatı başlamış ve Malatya'daki kayısı ağacı sayısı bu tarihten itibaren giderek artmıştır. 1968 yılında 800 bin kayısı ağacı varken, bu sayı 1978 yılında 1.850 bine kadar çıkmıştır. Böylece 1968 yılında 4 bin ton olan kuru kayısı üretimi 1978 yılında 6 bin tona, 1988 yılında ise 30 bin tona kadar yükselmiştir (FKA, 2010: 13). Kayısı da geleneksel olmayan ihracat malıdır çünkü daha önceden yerel tüketim için üretilmiş ama şimdilerde yurtdışı pazarın gelişmesiyle ihraç edilen bir ürüne dönüşmüştür.

⁶⁰ Geleneksel olmayan ihracat malları terimi literatürde 3 farklı fenomeni tanımlamak için kullanılmaktadır. Birincisi, bir ülkede daha önce üretilmeyen bir ürünün ihracata yönelik üretimine geçiştir. İkincisi, tropik meyveler gibi geleneksel olarak yerel tüketim için üretilen bir ürünün şimdilerde ihraç edilen bir ürüne dönüşmesidir. Üçüncüsü ise örneğin bir ülkeye muz ihracatı yapılması gibi geleneksel bir ürün için bir pazarın gelişmesi anlamına gelmektedir (Barham vd., 1992: 43).

Bugün dünyadaki kayısı üretiminde Türkiye birinci sırada yer almaktadır. 2009 verilerine göre Türkiye dünya yaş kayısı üretiminin %20'sini, kuru kayısı üretiminin ise %85-90'lık kısmını karşılamaktadır. Türkiye'deki taze kayısı üretiminin %60'ı ve kuru kayısı üretiminin de %90'lık kısmı Malatya'da üretilmiştir. Dolayısıyla Malatya tek başına dünya yaş kayısı üretiminde %12'lik, kuru kayısı üretiminde ise %65'lik bir paya sahip olmuştur. Ayrıca Türkiye'deki 15 milyon civarındaki ağacın yaklaşık 8 milyonu Malatya'da bulunmaktadır (BİLSAM, 2009: 65). Üretilen bu kayısılar başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine, ABD'ye ve Rusya'ya gemilerle ihraç edilmektedir.

Malatya ekonomisinin temeli bugün büyük oranda kayısı üretimine bağımlı durumdadır. 50 civarındaki kayısı işleme tesisinde yaklaşık 5 bin işçi çalışmakta, 300 civarı esnaf ve tüccar ve 50 civarı ihracatçı kayısı işletmeciliğiyle uğraşmaktadır. Çiftçi Kayıt Sisteminin verilerine göre de Malatya'daki 30 bin aile kayısı bahçeciliğiyle uğraşmakta ve taşımacılık veya işçilik gibi iş kollarında 200 bin kişi geçimini kayısı sektöründen sağlamaktadır. Malatya'daki meyve alanlarının %80'ini de kayısı bahçeleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla ilde monokültür bir meyve üretimi oluşmuştur (BİLSAM, 2009: 69). Malatya'dan her yıl yaklaşık 100 bin ton kuru kayısı üretilerek ihraç edilmekte ve 250-300 milyon Dolar döviz kazanılmaktadır (BİLSAM, 2009: 16).

Daha önce de değinildiği gibi, 1990'lara kadar Çığlık Köyü, Cumhuriyet Örnek Köyü ve civar köylerde kayısı ağaçları da vardır. Fakat köylüler kayısıyı genelde ticari amaçla değil kendi tüketimleri için üretmişlerdir. 90'lı yıllarda ise Çığlık Köyü'nde önceden pancar ekilen tarlaların çoğunluğu kayısı bahçelerine dönüştürülmüş, Cumhuriyet Örnek Köyü de köye gelmiş su sayesinde kayısı

bahçeciliğine geçmiştir. Ürünlerin bölgedeki tek alıcıları ise yerel tüccarlar olmuştur. Köylülerin ürettikleri kayısılar yurtdışına ihraç edildiği için meta zincirinde yerel tüccar dışında söz sahibi olan farklı aktörler de devreye girmiştir. Dolayısıyla üreticiden kaynaklanan artı-ürün geriye dönük ve ileriye dönük piyasa bağlantıları ile çeşitli kanallardan geçerek sermaye sınıflarına aktarılmaktadır. 1990'lı yıllarda tüm dünyada büyüyen organik ürün talebi ise 2000'lerden itibaren bu köylere de yansımıştır.

70'lerde organik tarım diğerleri tarafından bir avuç dolusu "hayalperest ve tuhaf" kişiler olarak görülen topluluklarca savunulmuş, endüstrileşmiş tarıma karşı alternatif üretim pratikleri gelişmeye başlamıştır (Guthman, 1998: 136). Örneğin Kuzey Amerika'da komünler kuran ve toprağa dönen hippilerle beraber organik tarım gündeme gelmiştir (Belasco, 2007: 77-78). 1980'lerden bu yana yükselen gıda ve çevre hareketleri ise bir nevi doğa karşısında kapitalizmin çelişkilerini uzlaştırma çabasına girmiştir. Sandler bu hareketlerin bağlamını şöyle açıklamıştır:

"19. yüzyılda kapitalizmin işçilerin sömürünün azaltılması talebini karşılaması gibi, yeşil kapitalizm de çevre kirliliği ve tüketimin azaltılması için çevre hareketlerinin taleplerini karşılıyor. Aydın kapitalistler, orta sınıf reformcular ve militan emek hareketlerinin koalisyonunun sosyalizmi değil, refah kapitalizmini getirmesi gibi; çevre, tüketici ve adil ticaret hareketlerinin koalisyonu da ekosistemi onarmak amacı etrafında toplumun yeniden örgütlenmesini değil, yeşil kapitalizmi getiriyor" (aktaran Friedmann, 2005: 231).

Bu hareketlerin talepleri çerçevesinde Batıda yeni tüketim kalıpları ortaya çıkmıştır. Doğal/organik gıda tüketimi doğayı korumakla özleştirilmekte, böylece organik ve sağlıklı gıdaların tüketimindeki sınıfsal eşitsizlik meşrulaştırılmaktadır (Guthman, 1998: 148). Dolayısıyla aslında yüksek ücretler karşılığında yapılan organik gıda tüketimi bir nevi soylulaştırılmıştır. Erbaş'ın (2009: 9) Ankara ve Isparta'da yaptığı bir araştırmaya göre Türkiye'de de organik ürün tüketimini savunan kitle genel olarak sosyal demokratlar, sol siyaset yanlıları ve radikallerden oluşmaktadır.

2000'lerden itibaren Malatya'da organik kayısı üretiminin başlamasında yurtiçindeki değil, yurtdışındaki tüketici hareketlerinin veya endüstriyel tarıma karşı direnişi temsil eden ütopyan vizyonun etkisi vardır. Bu kayısılar ulusal sınırların ötesine giderek Batıdaki yuppielerin taleplerini karşılamak üzere Kuzeyin niş pazarlarına giren lüks bir üründür. Organik kayısılar başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine ihraç edilmektedir. Bugün bölge neo-liberal serbest ticaret fetişizminin hâkimiyetiyle birlikte global tarım-gıda sisteminin bir parçası haline gelmiştir. Bir köylü organik kayısı üretimine nasıl geçtiklerini şöyle anlatmıştır:

Burada çiftçiler bilinçlendi. O da şöyle oldu: Mesela burada bir çiftçinin malını aracı gelip alıyor ve limana gönderiyor. Orada ürünün tahlili yapılıyor. Az çok zehir atılmışsa geri gönderiyorlar. Sen de parayı alamıyorsun... Çiftçiler burada deneme yanılma yöntemiyle bilinçlendiler. Çünkü organik olmayınca kayısıyı satamadılar. Organik yapıldığında müşterisi oluyor, her taraftan müşterisi geliyor. Millet ileride bu kayısıyı organik yapmazsam para etmeyecek diyor (Mahir, 52 yaşında, Çığlık Köyü)

Geçmişte devlet yaptığı tarımsal düzenlemelerle arz ve talep karşısında yetersiz veya aşırı üretim krizlerini çözmeye yönelirken, bugün yaptığı düzenlemelerle hem üretim hem de tüketim aşamalarında tarım-gıda sektöründeki sermayeye yeni birikim alanları yaratmaktadır. Organik üretim için devletler kamusal alandan özel alana (perakendeci birlikleri ve üçüncü taraf sertifikasyon kuruluşları) ürün standartlarını belirlemeleri için yetki vermişlerdir ve bu kurumlar zengin tüketici sınıfların taleplerine yönelik gıda kalitesi ve güvenliğini güvenceye alan standartları belirlemektedir. Üçüncü taraf sertifikasyon, organik üretimde kullanılması yasaklanmış girdiler çerçevesinde ürünleri denetleme, pazarda organik ürünleri farklılaştırma ve tüketici güvenliğini sağlamak için kullanılmaktadır. Öte yandan “organik” teriminin bir sertifika, kod ve etiket haline gelmesi de bu terimin kullanılmasında sanal bir tekel yaratmıştır (Guthman, 1998: 136-137). Organik anlamının politik olarak inşası ve özel kuruluşlarca denetlenmesiyle birlikte bu gösterişli gıdalar için yüksek ücretler ödenmekte; perakendeciler doğal, sağlıklı ve organik etiketleriyle gıdadan elde ettikleri karları arttırmaktadır. Bu nedenle tarım-gıda ticaretindeki girişimciler sürdürülebilir pratiklerin en büyük savunucusu haline gelmiştir. Netice olarak bu düzenlemeler hem sermayenin birikimini arttırmak ve meşrulaştırmak, hem de üst ve orta sınıflardan oluşan karşıt hareketlerin taleplerini karşılamak açısından işlevsel olmuştur. Üretimin tüm maliyetleri ise çiftçiler üzerine binmektedir.

Bölgedeki kayısı üreticileri 90’larda büyük oranda endüstriyel girdileri kullanmış ve kayısı ağaçlarını ilaçlara alıştırmıştır. Bu nedenle organik üretime geçişleri en az 3 yıl sürmüştür. Ayrıca hala geçiş sürecinde olan üreticiler bulunmaktadır. Kayıt ve sertifikasyon işlemleri çok maliyetlidir ve üreticiler EUREP-GAP gibi standartları

karşlamak zorundadır. Organik üretim yapılan bahçelerin çevresinde tarım ilacı kullanılan tarlalar veya bahçeler olduğunda kimyasallar organik bahçelere bulaşmaktadır. Bu nedenle organik üretim yapan köylerde aracılar eliyle yapılan bir sözleşme sistemi oluşmuştur. Bir köylü bu sözleşme sisteminin işleyişini şöyle açıklamıştır:

Senin çevrende organik üretim yapmayan varsa hiçbir şey ifade etmiyor.

Hele rüzgâr da varsa 5 km ileriye götürüyor o ilacın zerreciklerini. O yüzden adam geliyor, işte bir mıntıka çeviriyor. Buradaki adamlarla anlaşıyor ve diyor ki senin kayısın benim. Bak ben sonbahara kadar bütün ihtiyaçlarını da karşılayacağım. Tabii parasını verdiğimde kesmek kaydıyla. İlacını alıyor, tahlilini yaptırıyor, işte her ihtiyacını, harçlığını veriyor. Mıntıkanın içinde 1 tanesi organik yapmıyorsa, diğerlerinin hepsi batar. Yani aracı mıntıkayı ayırıp, o mıntıka içerisinde olanları satın alıyor (İnan, 43 yaşında, Cumhuriyet Örnek Köyü)

Çoğu azgelişmiş ülkede genelde süpermarketlerin veya ulusötesi gıda şirketlerinin yaptığı sözleşmeli çiftçilik, bu köylerde yerel tüccar adına aracının yaptığı sözleşme mekanizmasıyla işlemektedir. Çevre köylerde küçük köylü mülkiyeti yaygındır ve aracılar köylerin belirli alanlarındaki çiftçilerle toplu şekilde anlaşıp ürün standartlarına uyacak üretim için toprakları toplulaştırmakta ve çiftçilere organik kayısı üretimi için kredi vermektedir. Köylüler bu aracılardan, kentin kayısı piyasasını elinde tutan ve aldıkları organik kayısıları yurtdışına ihraç eden birkaç tane tüccar adına çalıştığını belirtmişlerdir. Üreticilerin kayısılarını alan bu tüccarlar/şirketler ürünlerin teftiş masraflarını üstlenmektedir.

Bugün küçük köylülerin ürettiği ürünlerin birçoğunda devlet alım yapmamakta, üretim girdilerini yeterli oranda sübvans e etmemekte ve fiyat belirleniminde yer almamaktadır. Küçük köylüler de fiyatların global düzeyde belirlendiği bir yerel piyasada sadece tüccarla karşı karşıya kalmıştır. Böylece yerel tüccarların küçük köylülük karşısındaki hâkimiyeti güçlenmiş, üretici ile tüccar arasındaki eşitsiz değişim koşulları artmıştır. Kayısının yurtdışına ihraç zincirinde üreticiler ürünlerini aracılara, tüccarlara veya doğrudan ihracatçılara satmaktadır. Daha sonra kayısılar sırayla önce yurtdışı ithalatçıya ve oradan perakendecilere geçerek tüketicilere ulaşmaktadır. Kayısının değer zinciri üzerine yapılan bir araştırmaya göre bu zincirden en çok kar eden yurtdışındaki perakendecilerdir. Malatya'nın kuru kayısının kilosu yurt dışındaki marketlerde 12 Dolara satılmaktadır ve perakendeci her kilo başına 6.5 Dolar kar etmektedir (BİLSAM, 2009: 71). Görüşülen çiftçiler ise 1 kilo kuru kayısıyı, küresel gıda zincirinin üreticiye en yakın ve en alttaki tedarikçisi olan tüccara en fazla 3 TL'ye, yaş kayısıyı ise en fazla 1 TL'ye satabildiklerini belirtmiştir.

Özügurlu (2011: 110) Malatya kayısını örnek vererek uluslararası talep esnekliği bulunmayan ve tümüyle bir yöreye özgü olan ürün türlerini üreten küçük köylülerin, hasat dönemlerinde ürünlerini satmayıp fiyatlarının yükselmesini bekleyerek tüccar karşısındaki hareket alanını genişletebildiğini iddia etmektedir. Fakat görüşülen çiftçiler, bu tarz stratejileri uygulama fırsatına sahip değillerdir. Malatya'da kayısı ticareti yapan çok sayıda tüccar ve ihracatçı şirket bulunmasına karşın, birkaç büyük şirket kayısı fiyatlarını belirleme tekeline sahiptir. Görüşme yapılan tüm çiftçiler kentte bulunan 4-5 tüccarın kayısı pazarını elinde tuttuğunu belirtmiştir. Bu şirketler borsadan kayısı alımlarını anlaşmalı olarak belirli zamanlarda durdurarak kayısı

fiyatlarını düşürmekte ve çiftçiye bu fiyatları dayatmaktadır. Dolayısıyla yerel kayısı pazarında birkaç şirket oligopson oluşturmuştur. Çiftçilerin ise ürünlerini depolama ve koruma olanakları yoktur. Borçlarını zamanında ödemek ve ihtiyaçlarını karşılamak için mecburen bu tüccarların gönderdikleri aracılara ürünlerini düşük fiyatla satmaktadırlar. İki küçük köylü bu durumu şöyle anlatmıştır:

Malatya’da kayısı piyasası 4 veya bilemedin 5 tüccarın elinde. Bunlar oturup kendileri fiyat belirler. Çiftçinin pazarlık gücü yok. İstersen ver istemezsen verme diyor. Ama vermek zorundasın, ihtiyacın var. Ne yapacaksın? Doğanşehir’de şöyle bir durum oldu. Şimdi kahvenin önünde millet oturuyor. Orada Tahir ağa diye birisi var. Doğanşehir’in Polatdere Köyü’nden. Zengin adam. Her yıl 40-50 ton kuru kayısı teslim ediyor. Şimdi kahvede dedi ki ‘Kardeşim vermeyin kayısını. Bunlar işte bizi sömürüyorlar.’ Bir tanesi dedi ki ‘Tahir ağa, senin tuzun kuru. Senin deponda şimdi 500 ton kayısın var. Senin için hava hoş. Ben oğlum üniversiteyi kazanmış, yol parası bulamıyorum ki çocuğumu kayıta göndereyim. De gel de satma’ demiş (Hayati, 45 yaşında, Çığlık Köyü)

Üretimde parayı kazanan aracılar. Hiç emek çekmeyen, parası olan aracılar. Ne fiyat veriyorsa biz onu kabul etmek zorunda kalıyoruz. Çünkü paramız yok. Muhafaza edecek gücümüz yok, depomuz yok. Kooperatifleşmek lazım, halkta o bilinç yok. Ortak paylaşım yok, ortak kültür ne bileyim beraber işleyecek, beraber makine alacak böyle bir insan topluluğu yok. Öyle bir bilinç yok. Bunları yapacak maddi güç de yok. İnsanların birbirine karşı güveni yok. Satmıyorum dese de satmak zorunda. Çünkü mazotu borca almış, gübreyi borca almış, evinin

*ihtiyacını borca almış... Sen ürününü ucuz alıyor diye biraz beklettiysen
iyice ayağa düşüyor. Kar kış bastırıyor, daha da ucuza vermek zorunda
kalıyorsun (Şeriban, 50 yaşında, Çığlık Köyü)*

Küçük köylülerin kapitalist çiftçilerin kabul edeceğinden çok daha düşük fiyatlara razı olmalarının nedenleri üzerine Marksist ve popülist tartışmalar bulunmaktadır. Fakat buradaki durum özetle Bernstein'ın (2010: 137-138) deyişiyle çiftçilerin “basit yeniden üretim sıkışması” içinde olmalarıdır. Pazar için üretim yapan bu üreticiler hem üretim girdilerini hem de kendisi ve ailesinin tüketim gereksinimlerini piyasadan karşılamak zorundadır. Bunu da ancak yıl sonunda elde ettikleri ürününün satış hâsılatıyla karşılayabilirler. Fakat kuraklık, aşırı yağış ve satın alması gereken mallarla satabileceği mallar arasındaki değişim fiyatları aleyhlerine döndüğünde sürekli yeniden üretim sıkışması yaşayarak yoksul köylü saflarına sürüklenmektedirler. Ayrıca tarımdan daha az kazandıkları bu gibi durumlarda daha az girdi, daha az yiyecek alabilmekte ve daha az ücretli işçi tutabilmektedirler.

Küçük köylüler, üretimi ancak bir borç zinciri içerisinde devam ettirebilmektedir. Hasat dönemlerinde girdi maliyetlerini karşılamak ve borçlarını ödemek için ürünlerini bir an önce satmaya çalışmakta, bu da tüccar karşısında rekabet güçlerini kırarak edilgen konuma düşmelerine neden olmaktadır. Eskiden bölgede Kayısı Birlik olmasına rağmen zarar ettirildiği için kapatılmıştır ve bugün maliyetlerin düşmesini sağlayacak bir üretici birliğinin ve taban fiyatı belirleyerek kayısı fiyatının istikrarını sağlayacak düzenleyici bir kuruluşun olmayışı da üreticileri edilgen kılan faktörlerdir. Farklı kentlerden kayısıya verilen fiyatın artmasını sağlayacak tüccarlar geldiği zaman ise piyasaya hâkim 4-5 tüccar ortak hareket etmektedir. Bir köylü bunu şöyle anlatmıştır:

Bazen yabancılar da geliyor. Yabancı dediğim Türkiye'den. Mesela İzmir'den geliyorlar, Antalya'dan geliyorlar. Geldikleri zaman buranın tüccarları alıyor onları, hep beraber bir lokantaya gidiyorlar. Gecedan sabaha kadar planlarını kuruyorlar. Kardeşim diyor 'sen kayısı mı istiyorsun? Ben sana istediğin kadar vereyim, yeter ki fiyatı arttırma. Ben sana istediğin kadarı ucuza veririm.' Adam da diyor ki 'Ben deli miyim? Ben de köylüden almam, niye fazla fiyat vereyim' diyor. Yani 4-5 kişinin kararına bağlı bu Malatya kayısı piyasası (Ali, 49 yaşında, Cumhuriyet Örnek Köyü)

Yerel tüccar veya ihracatçı üreticiye verilecek fiyatları belirlerken, yurtdışındaki ithalatçı da yerel ihracatçıya verilen fiyat üzerinde söz sahibidir. İhracatçılar arasında bir birlik ve ihracat taban fiyatı üzerine bir anlaşma olmadığı için rekabet koşullarında ürünün ihracat fiyatı düşmektedir. Dolayısıyla yerelde olduğu kadar uluslararası düzlemde de eşitsiz değişim koşulları söz konusudur.

Köylerde çevresindeki işletmelere kıyasla orta büyüklükteki işletmelere sahip köylüler de satın almaları gereken mallarla satabilecekleri mallar arasındaki değişim fiyatlarının aleyhlerinde olması nedeniyle hanenin ve tarımsal üretimin yeniden üretim döngüsünde sürekli bir sıkışma yaşamaktadır. Örneğin görüşülen çiftçilerden birinin 70 dönüm arazisi bulunmaktadır. Civardaki diğer çiftçilere göre toprak miktarı oldukça büyüktür. Fakat sermayesizlik, girdi fiyatlarının yüksekliği ve işgücü eksikliği nedeniyle ancak 50 dönümünde kayısıcılık yapmakta, geri kalan 20 dönüm toprağı ise boş durmaktadır. Bu üretici 50 dönüm toprakla borçlu yaşadığını ifade etmiştir:

Bu çark nasıl dönüyor? İlbaharda borçlanıyor çiftçi her yere. Mesela bakkala, markete bile borçlanıyor. Sonbaharın mahsulünü sattığı zaman o borcunu kapatıyor. Elde yine sermaye yok ve bu çark böyle dönüyor. Borçlanma o mücadele gücünü de kırıyor. Ya bankaya borçlu, ya Tarım Kredi Kooperatifine borçlu. Kimse peşin çalışmıyor, nakit para yok. Bölgede geniş arazim olmasına rağmen yine de karşılayamıyorum ihtiyaçları. Küçük arazisi olanlar hiç ayakta duramıyor (Murat, 53 yaşında, Çıglık Köyü)

Bu köylüler, bir kere borç zinciri oluşunca tüccarların verdiği fiyatları mecburen kabul etmektedirler. Bu fiyatlar ise sadece borcun kapanmasını sağlamakta, yeni üretim döngüsü için çiftçinin elinde bir sermaye bırakmamaktadır. Dolayısıyla çiftçi yeniden üretim için yine borç almak zorunda kalmakta ve ortak sermayeli tesisler ve depolar kurarak alternatif pazarlama olanakları bulmaları için bir birikimleri oluşmamaktadır. Öte yandan Cumhuriyet Örnek Köyü'ndeki bazı küçük köylüler, ihracat için kooperatif kuramamaları ve tüccarın fiyat üzerindeki hâkimiyetine karşı organik kayıslarını büyük şehirlerdeki organik çiftçi pazarlarında pazarlama planları yapmaktadır. Bu pazarlama stratejisi çiftçilerce geniş oranda uygulandığı ölçüde tüccar hâkimiyetini kırarak ve kayısları işleyerek, paketleyerek ve etiketlerle fiyatını arttıran katma değer zincirini bozacaktır.

Bölgede sık sık gerçekleşen ve “İlbahar geç donları” denen hava koşulları nedeniyle köylülerin kayısları donmaktadır ve böylesi kötü hasat yıllarında sigortası olmayan köylülerin sattıkları kayısı miktarı düştüğü için borçlarını ödeme zamanı gelince yeterli gelirleri olmamaktadır. Öte yandan, hasatın iyi olduğu yıllarda da arz fazlasını fırsat bilen tüccarların fiyat düşürmeleri nedeniyle üreticiler yine az gelir elde

edebilmektedir. Bu nedenle iki durumda da geçinebilmek ve batmak arasındaki eşikte yaşamaktadırlar. Ayrıca bölgedeki aracılar sahte çek ve senetle köylüleri sürekli dolandırmaktadır. Görüşülen çiftçilerin hepsi en az bir kere dolandırılmıştır. Bölgede alternatif ürün olarak üretilen elma da tüccarlara satılmaktadır. Fakat dolu nedeniyle ürünlerin zarar görmesi durumunda Meysu gibi büyük meşrubat şirketlerinin temsilcileri bölgeye gelerek köylülerin elinde kalan ürünlerini 30 Kuruş gibi neredeyse değerinin üçte bir oranında fiyatlar vererek satın almaktadır.

Küçük köylülerin çoğu girdi fiyatları ve tüketim mallarının fiyatları yükselirken, “İlkbahar geç donları” ve tüccarların verdiği düşük fiyatlar nedeniyle tüketim ve üretim için gerekli ihtiyaçlarını finanse edememektedir. Boratav (2004: 44-45) bu dengenin bozulduğu yıllarda çoğu çiftçinin dış finansman kaynağı olarak tefeci sermayesini kullanmak zorunda kaldığını ve borç ödemek de bir finansman sorunu haline gelince, sürekli ve kronik bir borç zinciri oluştuğunu söylemektedir. Tefecilik Türkiye’deki en eski, yaygın ve karlı mesleklerden biridir. Üretim için bankalardan kredi alamayan çiftçiler bugün de tefecilere yönelmişlerdir. Bir kayısı üreticisi, çiftçinin tefeciden para almak zorunda kalmasına neden olan süreci şöyle anlatmıştır:

Banka 3 tane kefil istiyor. Kefiller de emekli veya memur olmak zorunda.

Ya da arazi ipoteği istiyor. Kimse kimseye kefil olmuyor. Çiftçinin normal vatandaş gözünde bir önemi kalmamış. Yani maddi olarak önemi kalmamış, güvenilirliğini yitirmiş toplumda. Kim kefil olacak buna? Kefil olup da çok mağdur olan insanlar var... Mecbur gidip tefeciden alıyor. Ödeyemediğinde tefeci geliyor, mesela 3 dönüm arazisi varsa alıyor elinden. Evi varsa onu da alıyor. Banka öyle yapmıyor. Daha hiçbir

devlet bankası gelip arazi satmadı burada. Ama çiftçinin büyük kısmı tefecinin elinde (Süleyman, 58 yaşında, Çığlık Köyü)

Bölgedeki tefeciler yereldir ve halk tarafından tanınan insanlardan oluşmaktadır. Bu tefeciler çiftçilere borç verirken açık senet imzalatmakta, paranın ödenmesinde de süre tanımakta ama faiz işletmektedir. Tefecilerden borç alan çoğu çiftçi borçlarını yıllarca kapatamadıklarını ifade etmiştir. Kapatılamayan borçlar karşılığında ise çiftçinin evi ve arazisi alınmaktadır. Araştırma kapsamında görüşülen bazı köylüler, tefeciye olan borcu nedeniyle bölgede intihar eden çiftçilerin olduğunu ve bunlardan ikisini yakinen tanıdıklarını belirtmişlerdir.

Bugün özel bankalar, tefecinin ve tüccarın köylü açısından gördüğü işlevlere ortak olmuştur. Kefil bulabilen ve tarlasını ipotek ettiren çiftçiler bankalara borçludur. Birçok çiftçi banka kredilerini ödeyemeyip ineğini, traktörünü ve tarlasını satmıştır. Yine de çiftçiler özel bankaların verdikleri kredileri ve kolaylıkları devlet bankalarınıninkine göre daha cazip bulmaktadır. Bu bankalar petrol şirketleriyle anlaşmalıdır ve faizsiz, vade farksız benzin, mazot gibi girdilerin satın alınması için çiftçilere İlkbaharda kart vermekte, çiftçi sonbaharda ürün parasını aldığı zaman bu borcunu yatırmaktadır. Dolayısıyla özel bankalar tesis ettikleri uluslararası finansal ağlara çeşitli kredi olanaklarıyla köylüleri de katmaktadır.

4.3.1. Tarımsal Üretim, Emek ve Kırsal Farklılaşma

Köyde iş saati sabah 6.30'da başlayıp akşam hava kararana kadar sürmektedir. Küçük köylüler yeterli kazanç sağlayabilmek için işçi çalıştırmak yerine daha fazla çalışmaktadır. Kautsky (1988: 110) küçük köylülerin büyük kapitalist işletmelere karşı ayakta durmasını ve bağımsızlıklarını sağlayan 2 silahın aşırı emek harcamak ve asgari tüketim yapmak olduğunu belirtmiştir. Bu bir nevi emeğini değersizleştirme ve aç kalma sanatıdır. Bu durum dolaylı yollardan küçük köylünün sermayeye olan tabiiyetini derinleştirmektedir. Lenin de (1975b) Rusya'daki kırsal tabakalaşmayı ele alırken, köylülerin büyük boyutlu işletmelerle rekabet etme yönteminin tüketimi kısmak ve kullandığı emeği yoğunlaştırmak olduğunu belirtmiştir. Rus iktisatçı Çayanov ise köylünün bu varolma stratejisini "kendini sömürme" kavramıyla açıklamıştır (Bernstein, 2009: 59). Çayanov'a göre hane kendini yeniden üretmek için emek gücünün maliyetini düşürmekte ve kapitalist bir çiftçiyi kesinlikle çöküntüye sürükleyecek koşullarda köylü işletmesinin varolabilmesini sağlamaktadır. Fakat ona göre bunun nedeni köylünün kendi emeğini, kapitalist çiftçinin emek maliyetini ve beklenen karı hesapladığı biçimde hesaba katmamasıdır. Çayanov ve takipçilerinin farkı, köylülüğü kapitalist sanayileşme sürecinde yok olmaya mahkûm bir toplumsal grup olarak gören klasik Marksist görüşe alternatif olarak, köylülüğün kapitalizmin rasyonalitesi dışında işleyen farklı bir mantığı olduğunu ve Marksist literatürde düşünülenenden çok daha

yüksek direnç ve kalıcılık dinamiklerine sahip olduğunu öne sürmeleridir (Özbudun, 2006).⁶¹

Bölgede tarım yapan köylülerin büyük çoğunluğu 40 yaşın üstündedir. Kendilerine zor çalışma şartlarında düşük karlı bir üretimi neden sürdürdükleri sorulduğunda, kendileri için düzenli işçilik veya memurluk gibi mesleklerin ellerinden kaçmış bir fırsat olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle kendi emeklerini metalaştırmak yerine borç zinciri içinde çocuklarını okutmakta ve tarım-dışı iş kollarına yönlendirmektedirler. Dolayısıyla buradaki kendini sömürme ve tarımda kalma çabası, köylüler için tarım-dışı istihdam olanaklarının mevcut olmamasıyla ilgilidir. Bu köylüler kendilerini “kurbanlar” olarak nitelemektedir:

Çocuklarımızın çiftçi olmaması için hayatımız boyunca çok çalıştık, okuttuk. Asıl işimiz 35 derece sıcakta oluyor. Şu renge dönüyoruz. Yani bildiğin insanlıktan çıkıyoruz. Bizim ailemiz eskiden lise mezunları bankacı, memur vs. olabiliyorken bizim çiftçi olmamızı istedi. Onların bize yaptığını biz çocuklarımıza yapmadık. Hiç olmazsa düzenli yaşarlar. Az kazanırlar belki ama bizden daha iyi yaşarlar (Şeriban, 50 yaşında, Çıglık Köyü)

Köylü ailelerin genç kuşakları tarımsal üretimden kopmuş ve büyük çoğunluğu tarım dışı iş kollarında çalışmaktadır. Köylüler tarafından tarım dışında ücretli çalışmak,

⁶¹ Bugün sadece Latin Amerika'daki bazı toplumsal hareketlerde köylü olarak varlığını sürdürme çabası vardır. Bunu da kapitalist sistemin mantığının dışında özerk alanlar yaratarak yapmaktadırlar. Örneğin Brezilya'da “işgal et, diren, üret” sloganından yola çıkan MST, topraksız köylü ve işçileri, üzerinde üretim yapılmayan ve geçmişte büyük toprak baronları tarafından kendilerinden çalınan geniş toprakları işgal etmek üzere örgütlemektedir. Bu hareket sadece ekonomik ve toplumsal ilişkileri değiştirmek amacıyla değil, aynı zamanda yeni bir insan ve yeni insan ilişkileri yaratma misyonuna da sahiptir (Yeğin, 2007: 5-7).

gelir düzeyi düşük olsa bile düzenli bir yaşam olarak görülmektedir. Bu nedenle birçok hane genç emek rezervini tarım-dışı iş kollarına sevk etmektedir.

Buttel (1997: 253), Keynesyen dönemde devletin reformist tarım politikaları ve aile emeğine dayalı tarımı destekleyen diğer mekanizmaların görece köylülüğün tasfiyesi eğilimini hafiflettiğini ve orta ölçekli çiftliklerin yaşayabilirliğini arttırarak genç insanların tarıma girişini teşvik ettiğini ileri sürmektedir. Hatta bu dönemde kırdan kente göçün şiddeti azalmıyorken bile, tarıma mevcut ve potansiyel yeni üyelerin akışı sağlanmıştır. Bugün ise köylülüğün tasfiyesi eğilimini azaltacak bir kamu desteği bulunmamaktadır. İki kayısı üreticisi küçük köylü, çocuklarının istese bile çiftçi olamayacağını belirtmiş ve kendileri için planlanan gelecek hakkında şunları söylemiştir:

Topraklar da giderek bölünüyor. Bizim toprak 2'ye bölünmüştü, benimki de 4'e bölünecek. Yani gittikçe alan daralıyor. Çocuklar istese de bir evi çiftçilik yaparak geçindiremez. Zaten biz de istemiyoruz. Yani toprağa bağımlı olarak yaşamalarını istemiyoruz. Çünkü karın doyurmuyor
(Hayati, 45 yaşında, Çığlık Köyü)

Çiftçileri %14 oranına düşürme amacındalar. Bitirmek istiyorlar. Bizim gidecek başka yerimiz, yapacak başka mesleğimiz yok. Bizler kurbanlarız. Bir geçiş dönemi var şimdi. Kayısı bile başa baş karşılıyor masrafı. Artık bundan sonrası tamamen zararına ekim olacak. Belki birkaç yıl sonra ekmeyeceğiz, bitecek (Özcan, 53 yaşında, Cumhuriyet Örnek Köyü)

Küçük köylülerin büyük çoğunluğu haneden eksilen işgücü ve yeniden üretim için yetersiz sermaye nedeniyle az mevsimlik işçi çalıştırmakta ve aradaki iş gücü farkını kendi emeğini sömürerek ikame etmektedir. “Yeniden üretim sıkışmasına” giren küçük tarımsal işletmelerdeki erkekler ve kadınlar kayısının hem çapa, hem hasat işlerinde daha fazla çalışırken, kadınlar bir de ek gelir sağlamak için boş duran topraklarında tütün üretimi yapmaya başlamıştır. Bu üretim sürecinde kadın, yine sermayesizlik nedeniyle işçi çalıştıramamakta, dolayısıyla hanenin yeniden üretimine katkıda bulunmak için iki kat fazla çalışmaktadır. Çoğu hanede mülkiyet, emek, gelir ve harcama bakımından cinsiyetçi ayrımlar varlığını sürdürmektedir. Bir kadın çiftçi şöyle demiştir:

Millet işçi getirip diktiriyor, çapalatıyor, işçi getirip kırdırıyor tütünü. Ben kazandığımı mesela o işçilikten kazanıyorum... İlaç şirketleri çiftçiye sömürüyor ama ona bakarsan Hasan da beni sömürüyor. Tütünü ben ekip biçiyorum, topluyorum, kurutuyorum. Hasan pazarlayıp parasını alıyor. Parayı eve harcıyor belki ama kararı veren o. (Fatma, 51 yaşında, Çıgılık Köyü).

Öte yandan her iki durumda da hane ancak aile emeğinin yeniden üretilmesi ve üretim girdilerinin karşılanması sağlayan fiyatlarla tarım-dışı kesimle mübadele ilişkilerini sürdürmektedir. Bu mübadele tarımdan tarım-dışına değer aktarımı sağlayan eşitsiz bir değişimdir ve Boratav’a (2004: 183) göre bu eşitsiz değişim küçük meta üreticilerinin fiyat ve bölüşüm ilişkileri bakımından sermayeye karşı fiilen yarı-proleter statüye dönüşmesi anlamına gelmektedir.

Kayısı üreticiliği, yoğun iş gücü gerektirmektedir ve mekanize edilmesi çok zordur. Hasat ve çekirdek çıkarma işlemleri mekanizasyon açısından en sorunlu alanlardır. Köylülerin Aralık, Ocak ve Şubat ayları dışında yılın 9 ayı bahçelerde çalışması gerekmektedir. İşgücüne en fazla ihtiyaç duyulan aylar ise Mayıs, Temmuz ve Ağustostur. İşgücü ihtiyacının yaklaşık %80'i bu aylarda olmaktadır. Toprağın işlenmesi daha az işgücü gerektirirken, hasat döneminde daha fazla işgücü gereksinimi doğmaktadır. Çünkü bu hasat, kayısının toplanma mevsiminde dalların sallanması, tekmelenmesi, sopayla çırpılmasıyla dökülen meyvelerin toplanması veya işçilerin ağaçların altına gerdikleri brandalar üzerine dökülmeleriyle yapılmaktadır. Toplanan kayısılar eğer organik değilse sandık ve kasalarla kükürtlenmeye götürülmekte, daha sonra da büyük naylonlar üzerine serilerek güneşte doğal kurumaya bırakılmaktadır. Kayısılar belirli bir oranda kuruduktan sonra da çekirdekleri çıkartılmakta, şekil verilmekte ve ürünün kurutulmasına devam edilmektedir. Dolayısıyla tüm bu işlemler bir köylü hanesinin emek gücüyle yapılamamaktadır.

Görüşülen küçük köylülerin çoğu işçi ücretlerinden şikâyet etmektedir. “*İşçinin nazı çekilmiyor*” diyerek kendilerinin üretimin bütün risklerini taşıdığını, tarım işçilerinin öyle bir derdi olmadığını ve bu işçilerin kendilerinden daha fazla kazandığını iddia eden köylüler bile bulunmaktadır. İşçiler ise çalışma koşulları ve aldıkları ücretin düşüklüğünden yakınmaktadır. Kayısı toplamaya ve kurutmaya gelen mevsimlik işçiler yevmiye dışında tüketecekleri un, bulgur, yağ, çay, şeker ve kalacak yeri de talep etmektedir. Ayrıca tarım işçilerinin çoğu geçmişte çalıştıktan sonra ücretlerini alamadıkları için kayısının satışından sonra ödeme yapılmasını kabul etmemektedir. Bu nedenle küçük köylülerin çoğu az işçi tutup kayısılarını toplatmakta ve kurutacak

kadar işçi olmadığı için kilosunu genelde 50 kuruştan yaşı kayısı olarak tüccara satmaktadır. İşçi ve köylüler arasındaki bu anlaşmazlığa karşın Boratav (2004: 40), mevsimlik işçileri istihdam eden küçük üreticilerin, tarımda sermaye, artı-değer ve kar ilişkilerine girmeden işçi kullanan bir ekonomik kategori olduğunu belirtmektedir. Malın değeri (fiyatı) ile işgücünün değeri (ücret) arasındaki farka el koyanlar ise kapitalist işletmeye sahip çiftçilerdir. Küçük meta üreticisi ücretli işgücü kullanmasına karşın üretim sürecinde işgücü/sermaye, ücret/kar ikiliği doğmamaktadır. Dolayısıyla küçük köylü biçimsel olarak işveren olsa dahi, işçi ve köylünün yarattığı artığa, küçük meta üretimine has bölüşüm/sömürü süreçleri içinde ticari ve nakdi sermaye tarafından el konulmaktadır.

Kayısı üreticiliği yapan bu köylere gelen işçiler Urfa, Diyarbakır, Adıyaman gibi illerden ve çevredeki köylerden gelmektedirler. Bu illerden gelen mevsimlik işçilerin çoğu topraksız köylülerdir. Araştırmanın yapıldığı 2012 Haziran ayında bahçelerde çalışan 5 işçiyle görüşülmüştür. Bu işçilerden ikisi Urfa'dan gelmiştir ve kendi köylerinde tarım topraklarının büyük kısmının ağaların elinde olduğunu söylemişlerdir. Diğer 3 işçi ise çevre köylerden gelmiştir ve bu işçilerin ya çok küçük toprakları vardır ya da bununla birlikte köylerinde sulu tarım imkânı yoktur. Örneğin işçilerin geldiği yerlerden biri olan Doğanşehir'in Söğüt Beldesinde araziler çok parçalıdır ve sulu tarım imkânı çok kısıtlıdır. Bu nedenle Mersin, Antalya ve çevre köylere mevsimlik göç bu kasabanın yaşam biçimidir. Hem komşu küçük meta üreticileri ve kapitalist köylüler tarafından hem de mevsimlik işçi olarak uzak bölgelerdeki köylüler tarafından istihdam edilmektedirler. Lenin (1975b) ekonomik statüsü çok farklı olmayan bu yoksul köylüleri sırasıyla tarım proletaryası ve yarı-

proletarya olarak adlandırmaktadır. Bernstein (2010: 132) ise bu yoksul köylülerin sürekli olarak “basit yeniden üretim cenderesi” içinde olduğunu söylemektedir.

Bu kırsal emeğin üretim araçları yetersiz olduğu için pazarda değişim amaçlı üretim yapamamakta ve kendi emeğini, yani artı değer yaratma potansiyelini satmaktadır. Bu sınıfsal konuma sürüklenmeyi getiren veya sınırlayan faktörler çok önemlidir ve gelişmekte olan kapitalist ülkelerdeki tarımsal dönüşüm sürecinin açıklanmasında merkezi bir konumdadır. Görüşülen köylüler Doğanşehir’de ne köylü ne de proletarya olan yarı-proleter kırsal tabakanın artmasının nedeninin miras yoluyla toprakların çok fazla bölünmesi olduğunu söylemektedir. Örneğin Doğanşehir’in Söğüt ve Polat Beldelerinde çoğu ailenin en fazla 2-3 dönüm toprağı vardır ve bu miktardaki bir toprakta ticarete yönelik bahçecilik yapmak imkânsızdır. Akram-Lodhi (2007: 1451) neoliberal tarım reformunun uygulandığı ülkelerde çok küçük toprak mülkiyetine sahip olan kırsal emeğin uzak yerlerde çalışmasına karşın birikim yapma olanağı olmadığı vakit, ellerindeki toprağın bir kısmını veya tümünü zengin veya kapitalist köylülere eninde sonunda satmak zorunda kalacakları bir sürece girebileceklerini belirtmektedir. Yarı-proleter emekçi sınıfı arttıkça sermayenin kuşatma/çitleme/ilkel birikim hareketi (Araghi, 2000, 2009, 2011; De Angelis, 2004) veya mülksüzleştirerek birikim (Harvey, 2004b) pratiğı de kolaylaşacaktır.

Öte yandan Türkiye’de toprağın doğal veya yapay yollarla kaybını önlemek için 2005 yılında çıkarılmış ve 2007 yılında değiştirilmiş “5403 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununa” göre bölünemez toprak büyüklüğü mutlak tarım arazileri, marjinal tarım arazileri ve özel ürün arazilerinde 2 hektar, dikili tarım arazilerinde 0.5 hektar, örtü altı tarımı yapılan arazilerde 0.3 hektardır. Kanuna göre bölünemez büyüklükteki tarım arazilerinin miras kalması ve üzerlerinde birlikte

mülkiyetin mevcut olması durumunda, bu arazilerin parsellere ayrılması, paylarının üçüncü şahıslara satılması, devredilmesi ve rehnedilmesi yasaktır (Resmi Gazete, 2007). Ayrıca bugün bu kanunda değişiklik yapılmasını öngören bir kanun tasarısı taslağı gündemdedir. Bu tasarıya göre tarım arazilerinin miras sonucu yukarıda belirtilen miktarların altına düşmesi durumunda, mirasçılar araziye ya anlaşmalı şekilde bir mirasçıya, ya Türk Medeni Kanunu'na göre kuracakları aile ortaklığına, ya da Türk Ticaret Kanunu'na göre kuracakları ve mirasçıların tamamının payları oranında temsil edildikleri bir şirkete devredeceklerdir. Ortaklardan birinin toprak payını satması durumunda ise ilk alım hakkına diğer ortaklar sahip olacaktır (ZMO, 2013). Bu yasa tasarısında sınır olarak konan 2 hektarın, Dünya Bankası'nın 2008 yılında tarımı ele aldığı Dünya Kalkınma Raporu'ndaki (2007) önerilerle paralellik göstermesi dikkat çekicidir. Rapor, 2 hektardan daha az topraklı küçük köylü tarımını geçim yönelimli, emek yoğun, pazarda savunmasız ve bundan dolayı riske girmeyen işletmeler olarak tanımlamaktadır. Ticaret yönelimli girişimci küçük köylü tarımı ise pazar gerekliliklerinden yararlanmaya çalışan ve zaman içinde göreceli olarak daha sermaye yoğun hale gelen işletmeler olarak tanımlanmaktadır. Yani Rapor sadece ticaret yönelimli, girişimci küçük köylü tarımını desteklemektedir. Akram-Lodhi'ye (2008: 1156-1157) göre Raporda ticaret yönelimli girişimci küçük köylü tarımının büyümek için daha fazla kaynağa erişmesi gerekeceği, bu kaynakların da başarısız, ticaret yönelimli tarıma sıçrama yapma olanağı olmayan ve pazara karşı savunmasız olan küçük köylülerden geleceği öngörülmektedir. Rapora göre böylece verimsizlik yerini verime bırakacak, daha fazla toprak sahibi olan çiftçiler de daha fazla pazara yönelik üretim yapabilecektir. Rapor bu küçük topraklı köylülerin topraktan

tasfiyesini ise bu süreçte kırdaki yoksulluktan kurtulmayı sağlayacak kırsal tarım dışı iş olanaklarının büyüyeceğini söyleyerek meşrulaştırmaktadır.

Bölgedeki yarı-proleter küçük toprak sahiplerinin bugün veya gelecekte topraklarını satmak zorunda kalması durumunda ortakçılık yapmak gibi bir şansı da bulunmamaktadır. Bugün araştırmanın yapıldığı köylerde ortakçılık pratiği tamamen silinmiş görünmektedir. Keyder'e (1985: 97-98) göre 1950'li yıllara kadar tarımsal fiyatların arttığı dönemlerde ortakçılık oranı düşerken, mülk sahiplerinin işledikleri toprak oranı ve dolayısıyla da bağımsız çiftçi miktarı artmıştır. Tarımsal fiyatların düştüğü buhran dönemlerinde ise köylüler borçlanmış ve büyük toprak sahiplerinin daha önceden boş duran topraklarında ortakçı olarak çalışmıştır. Bu ortakçılığa düşme ve daha sonra bu konumdan kurtularak bağımsız çiftçilere dönüşme şeklindeki sınıfsal döngü, dünya ekonomisindeki döngüsel gelişmeyle paralel olarak vuku bulmuştur. Fakat traktörler, harman makineleri ve diğer emek tasarrufu sağlayan makinelerin tarıma girmesiyle birlikte büyük toprak sahiplerinin emek talebi azalmış, büyük toprak sahiplerinin kiracı bulamadığından tarlalarını boş bırakma veya kendisine borçlananları ortakçı olarak kullanma zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Böylece 1950'den sonra ortakçılık döngüsü kırılmış, ekim ve üretimin genişlemesiyle de küçük köylü mülkiyeti pekişmiştir. Keyder'in ileri sürdüğü bu fikre karşı araştırmanın yapıldığı bölgedeki köyler tarımsal ürün fiyatlarının görece yüksek olduğu 1950'li yıllarda topraklarını sulama imkânına kavuştuktan sonra ortakçılık pratiği yaygınlaşmıştır. 1990'lı yıllarda girdi fiyatlarının artışıyla beraber de ortakçılık pratiği yavaş yavaş son bulmuştur. Dolayısıyla bu köylerde bugün ortakçılık pratiğinin olmamasının sebebi mekanizasyonla değil, girdi fiyatlarının yüksekliğiyle ilişkilidir.

Bölgedeki köylüler 1990’larda topraklarını meyve bahçelerine dönüştürdükten sonra boş kalan toprakları olmuştur. Bu topraklar ise tahıl ve baklagil gibi tarla ürünlerinin fiyatlarının düşük olması, buraları bahçeye dönüştürmek ve bakımını yapmak için yeterli sermayenin olmaması ve hanedeki yetersiz işgücü nedeniyle işlenmemiştir. Bu nedenle bahçeler dışındaki tarlaların çoğu boş durmaktadır. Çiftçiler bu toprakları talibi çıktığı zaman kiralamaktadırlar. Boratav (2004: 33) girdi ve kredi piyasalarında belirsizlik ve aksaklıklar olduğunda ve küçük üreticinin üretim girdilerinin tümünü finanse etmekte yetersiz olması halinde ortakçılık yapmayı tercih ettiğini söylemektedir. Fakat araştırmanın yapıldığı köylerde artık kimse zararına üretim olduğu için boş tarlalarda ortakçılık yapmamaktadır. Görüşülen köylülerden alınan bilgiye göre tarla ürünlerinde yapılan ortakçılık, ürün fiyatlarının yüksek olmaması, pazarlama kanallarının sınırlılığı ve girdi fiyatlarının yüksekliği nedeniyle artık hanenin yeniden üretimi için gerekli hâsılatı, yapılan üretiminin yarısıyla sağlamamaktadır. Öte yandan boş tarlaları olan köylüler de girdi fiyatlarından dolayı ortakçılıktan yana değildir ve hepsi kiracı aramaktadır. Çığlık Köyü’nün Tatarı mezrasında 200 dönüm toprakla civardaki en büyük toprak sahibi olan ve ağa olarak anılan kişi de (72 yaşında, Çığlık Köyü) topraklarının ancak yarısında bahçecilik yapmakta ve geri kalan boş tarlalarına kiracı aramaktadır. Bu hane kayısı bahçeleri büyük olduğundan ve elma, kiraz, kavak gibi alternatif ürünleri olduğu için büyük oranda kar etmektedir. Bu zengin köylünün eşi, geri kalan toprağı kayısı bahçesine çevirmeme nedenlerini ise hem bugün hem de ilerleyen yıllarda üretimi sürdürmek için hanede genç işgücünün kalmamış olması ve çok işçi çalıştırmak için yeterli sermayenin birikmediği şeklinde açıklamıştır. Bu işletme çapa dönemlerinde 5, hasat

dönemlerinde ise ortalama 10 işçi çalıştırabilmektedir. Fakat yine de hanedeki kadın, kavak çapalamaktan sorumludur.

Köylerdeki boş arazileri kiralayanlar ise büyük oranda Güney Doğudan göç eden yoksul topraksız veya küçük toprak sahibi köylülerden oluşmaktadır. Bu köylüler Güney Doğudaki topraklar çok su, gübre ve ilaç kullanımı sonucu çölleştiği için Batıya doğru daha verimli olan topraklara yerleştiklerini ifade etmiştir. Bölgedeki yoksul köylüler ise büyükşehirlere göç etmektedir. Özellikle Adıyaman'dan gelen çok sayıda yoksul köylü toprak kiralayarak tütün üretmektedir. Tütün üretimi yapmalarının sebebini ise bir kiracı şöyle açıklamıştır:

Tütünün girdisi daha az, ucuza mal oluyor. Buğday kurtarmıyor, fasulye kurtarmıyor. Tekel kapandıktan sonra burada 1 kilo tütün 20 liraya kadar gidiyordu. 2 senedir o da tamamıyla düştü. Kilosu 5 lira, 10 lira. İşte bir biz ekiyoruz ama pek tütün de kurtarmıyor (İbrahim, 45 yaşında, Doğanşehir)

Kiracılık yapmak için sermayesi olmayan göçmenlerin büyük kısmı ise İlçelerde oturmakta, yoksulluk yardımları ve komşuların yaptığı yemek, odun gibi takviyelerle geçinmektedir. Ayrıca çapa ve hasat dönemlerinde çevre köylerde işçilik yapmaktadırlar. Doğanşehir'de görüşülen Şeker Fabrikası'ndan emekli bir pancar çavuşu Adıyaman'dan göçen yoksul köylülerin yerlilere göre çok kötü şartlarda yaşadığını şöyle anlatmıştır:

Adıyamanlı yaşlı bir adam güzün geldi, harçlığım yok dedi. 20 lira verdim. Güzden beri 20 lira veremiyor. Bak 20 lira, hesap edebiliyor musun? Bıçak parası. Bugün sabahleyin geldi, 'yahu benim borcum var,

işte veremiyorum’ dedi. Dedim, ben sana bağışlamışım, helal olsun, git senin olsun. 20 lira... Yani Türkiye bu duruma geldi. Yine bizim buralar iyi, Doğanşehir iyi. İşte elma bahçeleri, kayısı bahçeleri aşağı yukarı herkesin var. Geçiniyorlar işte (Hasan, 80 yaşında, Doğanşehir)

Özügurlu (2011: 118-119) devletin köylülüğü artık bir meslek grubu olarak görmediğini, tarımda korporatist ilişkilerin tasfiyesinin ardından bugün klientalist ilişkilerin inşa edildiğini söylemektedir. Yani tarımsal üretici olarak değil de kırdan yaşayan nüfus olarak görülen köylüler, devletin sadece küçük çaplı fonlarıyla muhataptır. Bu klientalist ilişki kalıbının geçmişte kalan korporatist ilişkiden farkı ise köylüyü piyasaya karşı korumaması ve aktardığı küçük çaplı fonlarla köylünün piyasadan tüketici olarak kopmamasını sağlamaktır. Uygulandığı dönemde Doğrudan Gelir Desteği bunun en tipik örneğidir ve görüşülen köylüler tarafından da “*harçlık*” olarak adlandırılmaktadır. Yoksulluk yardımları da klientalistik siyasi kültürün ürünüdür ve yoksul köylüleri “satın alınmış oy makinelerine” (Petras, 2005) dönüştürme işlevi görmektedir.

Öte yandan hem araştırmanın yapıldığı köylerin bulunduğu Doğanşehir ve Yeşilyurt İlçelerinde hem de Malatya’nın diğer ilçelerindeki köylerde meralar 49 yıllığına kiraya verilmeye başlanmıştır. Bu meraları satın alanlar ise bilinmemektedir. Dolayısıyla ilerleyen yıllarda bu meralarda organik kayısı üretimi veya hayvancılık için büyük ölçekli çiftliklerin oluşma potansiyeli vardır. Organik tarım toprakta bir rant oluşturmakta ve toprak fiyatlarını arttırmaktadır. Yine de bugün için araştırmanın yapıldığı köylerde görüşülen küçük köylüler toprağını satıp göç etmeyi düşünmemektedir. Fakat 2000’li yıllardan itibaren bu köylerin nüfusu büyük çapta azalmıştır. Çığlık Köyü’nün nüfusu 2000-2012 yılları arasında 1.310 kişiden 265’i

erkek ve 281'i kadın olmak üzere 546 kişiye, Cumhuriyet Örnek Köyü'nün nüfusu ise 2.394 kişiden 274'ü erkek ve 288'i kadın olmak üzere 562'ye düşmüştür. Bu 2 köydeki ortalama 40 yaşın altındaki nüfus yaklaşık yarı yarıya azalmıştır. Bunda köy içindeki genç emek rezervinin tarım-dışı iş kollarına yönlendirilmesi etkili olmuştur. Behice Boran (1945: 92) ürün kalıbındaki değişimin, köyün iktisadi temelinde bir değişiklik yarattığını ve bu hadisenin kendisini nüfusun miktarında gösterdiğini belirtmiştir. Bu köylerin genç nüfusunun azalmasında ise 2 etken vardır. Birincisi devletin korumacı politikalardan vazgeçtiği bir dönemde ürün kalıbında değişim yaşanması ve bu değişime paralel olarak tüccar-tefecî sömürsünün artmasıdır. Köylüler var olan eşitsiz değişim koşullarından dolayı çiftçiliği artık karın doyuran bir meslek olarak görmemektedir. İkincisi ise köylerde eğitim seviyesinin çok fazla yükselmiş olmasıdır. Çiftçilik, köylerde büyük kısmı üniversite mezunu olan gençler için uygun bir meslek olarak görülmemektedir.

Bunun yanında köylere dönüşler de yaşanmaktadır. 2 köyde de 60'lardan sonra şehirlere göç ederek işçi veya memur olarak çalışan ve emekli olduktan sonra köye geri dönen birçok kişi bulunmaktadır. Bu kişiler tüm bu süreç boyunca topraklarını muhafaza etmiştir ve bugün kayısı bahçeciliği yapmaktadır. Köye geri dönenlerin %15-20'sinin şehirlerde de evi bulunmaktadır. Genelde şehirde evi olmayanlar köyde ikamet etmekte, Malatya'da evi olanlar ise sık sık köye gelerek bahçeleriyle uğraşmaktadır. Dolayısıyla köyün bu emekliler için sadece bir huzurevi olduğu söylenemez. Köye geri dönen bu gruptaki kayısı üreticileri, emekli maaşları olduğu için hanenin ve tarımsal üretimin yeniden üretim döngüsü için yeterli sermayeye sahiptir. Bu özellikleriyle, borç döngüsüyle üretim yapan küçük köylülerden ayrılmaktadırlar. Cumhuriyet Örnek Köyü'nde organik ürün pazarlarında kayısılarını

satmak için girişimde bulunmayı planlayanlar da emekli maaşı bulunan küçük köylü grubuna mensuptur. Dolayısıyla köylerde alternatif pazarlama olanakları yaratabilme yeteneği, emekli maaşı gibi artı bir gelirle sübvansede edilmeyi gerektirmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada genel olarak gıda rejimleri ve Türkiye'nin bu rejimlere nasıl eklemlendiği ele alınmıştır. Türkiye'nin 3 gıda rejimi boyunca tarım ve gıda ticareti bağlamındaki konumu diğer geç kapitalistleşen ülkelerle bazı benzerlikler göstermiştir. Frank (1966: 23-25), Latin Amerika deneyimlerine dayanarak uyduların metropollerle olan bağlarının zayıfladığı Savaş ve Bunalım dönemlerinde, uydularda büyük bir ekonomik gelişme kaydedildiğini ve bu ülkelerin kendi kapitalist endüstriyel gelişimlerini gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Türkiye de birinci gıda rejiminin kriz evresini oluşturan 1930 Bunalımı döneminde bağımsız gelişme politikaları uygulama fırsatı bulmuştur. Cumhuriyetin kurulmasının ardından bu dönemde devlet eliyle sanayileşme atılımları başlamış ve milli bir pazar oluşturmak için ulaşımın olmadığı bölgelere demiryolları yapılmıştır. Bunun alandaki yansıması köylüler için yeni istihdam olanaklarının doğması ve onları 3 tip tabakaya çevirmesidir: topraksız olup balast işçiliği ve mevsimlik işçilik yapan kırsal proleterler, küçük topraklı olup balast işçiliği yapan yarı-proleterler ve kente göç ederek 1939 yılında açılmış Mensucat Fabrikası'nda çalışan sanayi proleterleri. 1940 yılında açılan ve köylerin kültürel gelişimine büyük katkıda bulunan köy enstitüleri de bu bağımsız gelişme politikaların bir devamı niteliğindedir.

İkinci gıda rejimi olarak adlandırılan II. Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya ticaretinde tarım ayrıcalıklı bir yerde tutulmuş, ithalatı denetleyen koruma önlemleri alınmış ve üretim için devlet tarafından çiftçilere verilen destekler giderek artmıştır. Fakat Frank (1966: 23-25) metropol ülkeler krizden çıktığı ve uydulara tamamen ulaşarak ticaret ve yatırım ağlarını tekrar kurdukları zaman, uydunun gelişme ve

endüstrileşmesinin durdurulduğunu veya artı değer, gelişme için kullanılmadığını belirtmiştir. Bu bağlamda ABD, II. Dünya Savaşı'nın ardından tahribat görmüş kapitalist sistemi gereksinim duyduğu çerçevede yeniden yapılandırmak için Marshall Planı ile Avrupa'ya ekonomik yardım yapmaya başlamış ve ABD sermayesinin aşırı üretim sorunu nedeniyle değersizleşmesini engellemiştir (Tören, 2007: 47). Türkiye de 1947 yılında IMF'ye üye olduktan sonra 1948'den itibaren Marshall Yardımlarıyla ABD'nin sınaî üretim fazlalarını, 1954'ten sonra da PL 480 çerçevesinde zirai üretim fazlalarını satın almaya başlamıştır. Gıda yardımı adı altında ülkeye yapılan dampingde tüm azgelişmiş dünyada olduğu gibi buğday büyük bir paya sahip olmuştur. Bu ithalat her yıl biraz daha fazla arttığı için ithal ucuz buğday yerel buğday fiyatlarını düşürmüş ve yerel buğday üretimi baltalanmıştır. 1960 yılına doğru ABD'den gelen ithal pirinç yerel çeltik üretimini, ithal mısır ise yerel mısır üretimini baltalamış ve Türkiye bu ürünlerin temininde tam anlamıyla ABD'ye bağımlı hale gelmiştir (Koçtürk, 1966: 78). 1960 yılından sonra ise Marshall Planı'nın devamı niteliğindeki AID yoluyla Türkiye'ye ithal edilen sütlü mamuller, tavuk, hindi, koyun ve sığır etleri bu ürünlerin fiyatlarının düşmesine neden olmuş, yerel pazar için üretim yapan çiftçiler zarar etmiş ve hayvancılık sektörü baltalanmıştır (Koçtürk, 1966: 77). Bu durum II. Dünya Savaşı'nın ardından tek parti döneminde başlayan ve 1950'li yıllarda Demokrat Parti döneminde artan bağımlılık ilişkilerinin, 60 İhtilalinden sonra da devam ettiğini göstermektedir. Gıda emperyalizminin kurbanları ise köylüler olmuştur. Türkiye'de de Araghi'nin (2009: 127) ileri sürdüğü gibi 1950-1970 yılları arasında “görelî olarak köylülüğün tasfiye edilmesi” süreci; yani eşzamanlı olarak “köylüleştirme” ve “köylülüğün tasfiyesi” yaşanmıştır. Tahıl üreten ve hayvancılık yapan köylüler bir yandan ABD'den gelen

zirai artıklar nedeniyle pazar güçlerine maruz kalarak rekabet edememiş, diğer yandan ise ulusal tarımın sübvansiyonlar ve fiyat destekleri biçiminde korunmasıyla küçük köylülerin global itme faktörlerine maruz kalma oranları yavaşlamıştır.

İkinci gıda rejiminde Türkiye’de bu gelişmeler yaşanırken, temeli bağımsız gelişme olanağının doğduğu dönemde atılmış tütün, pamuk ve şeker sanayi giderek büyümüştür. ABD’nin Türkiye’ye yaptığı ithalatlar arasında bu ürünler yoktur ve bu durum bu ürünlere dayanan sanayinin gelişmesi için bir alan yaratmıştır. Öte yandan siyasal tabanı köylülere dayanan Demokrat Parti bir yandan ABD zirai üretim fazlalarının alınması için anlaşma yaparken, diğer yandan popülist politikasının bir parçası olarak 13 yeni şeker fabrikası inşa etmiştir. Koçtürk’ün (1966: 78) verdiği bilgilere göre ithal ucuz buğdayın fiyatları düşürmesi ve yerel buğday üretiminin baltalanmasının ardından çiftçiler giderek para eden ve KİT’ler tarafından da desteklenen tütün, pamuk ve şeker gibi tarımsal hammaddeleri üretmeye yönelmişlerdir. Şeker sanayinin gelişmesinin alandaki yansıması, Malatya Şeker Fabrikası’nın inşa edilmesidir. 1956 yılında Fabrika’nın açılmasıyla birlikte suyun geldiği köydeki topraksız kırsal proleterler ve küçük topraklı yarı-proleterler ilk defa ticari tarıma geçerek küçük meta üreticilerine dönüşmüşlerdir. Keyder’in (1985: 97-98) 1950’den sonra makineleşmeyle ortakçılık döngüsünün kırıldığı ve küçük köylü mülkiyetinin pekiştiği şeklindeki iddiasına karşın, köye gelen su, topraksız kırsal proletaryaların büyük kısmını ortakçılara dönüştürmüştür. Pamuklu sanayinin gelişmesinin alandaki yansıması ise 1939 yılında Malatya Mensucat Fabrikası’nın açılması ve 1946 yılında Sümerbank bünyesine alınmasıdır. 1950’li yıllarda Mensucat ve Şeker Fabrikaları, kente daha yakın mesafede bulunan ve su olmadığı için pancar üretmeyen köydeki topraksız ve yarı-proleter yoksul köylülere büyük bir

istihdam yaratmış ve bir kısmını sanayi proleterlerine dönüştürmüştür. Fakat bu köydeki işçileşmeyen köylüler, yardım adı altında Türkiye'ye yapılan damping nedeniyle buğday üretimi ve hayvancılıktan yeterli gelir elde edemeyerek yoksul kalmış ve yoğun olarak 60'lardan itibaren köyden kentlere ve farklı ülkelere büyük bir göç yaşanmıştır. Ayrıca bölgede tütün sanayi de gelişmiş ve 1939 yılında açılan Malatya Tekel Sigara Fabrikası araştırmanın yapıldığı köylere olmasa da, diğer Malatya köylerine bu dönemde büyük bir istihdam yaratmıştır. Netice olarak 1950-1970 yılları arasında eşzamanlı olarak araştırmanın yapıldığı köylerden biri "köylüleştirme", diğeri ise "köylülüğün tasfiyesi" süreciyle karakterize olmaktadır. Bu tasfiye süreci ise kırsal sınıf farklılaşmasına dayalı olarak değil, daha çok susuz arazilerde buğday ve arpa üretilen hayvancılık yapan köydeki çiftçilerin pazar güçlerine maruz kalması sonucu gerçekleşmiştir.

Köy enstitülerinin, PL 480 çerçevesinde ABD zirai üretim artıklarının tüm az gelişmiş dünyaya yardım adı altında damping yapılmaya başlandığı 1954 yılında kapatılması dikkat çekicidir. Bu dönemde Akçadağ Köy Enstitüsü'nde olduğu gibi tüm enstitüler çiftçiye hem tarımsal pratikler açısından hem de kültürel olarak geliştirmeye başlamıştır. Aynı yıllarda ABD, Soğuk Savaş bağlamında Üçüncü Dünya ile uzlaşmak için Leninist stratejiye karşı kendi stratejisini geliştirmiştir. Leninist tarım programı, ulusal sorunla köylü sorununu bağlayarak geniş bir politik ittifak geliştirmek amacındayken, ABD tarım politikasının amacı bunun aksi olarak Üçüncü Dünyadaki köylü hareketlerini demobilize etmeyi ve onların kent milliyetçisi veya sosyalist hareketlerle bağını koparmayı amaçlamıştır. Bu nedenle kollektivizasyona karşı ABD sponsorlu toprak reformlarıyla muhafazakâr sosyal tabana dayalı aile çiftlikleri yaratılmaya çalışılmıştır (Araghi, 2009: 122-125).

Türkiye’de bir köylü mücadelesi ve uzlaşma için yapılmış çok büyük kapsamlı bir toprak reformu gerçekleşmemiş olmasına karşın, köy enstitülerinin kapatılması Soğuk Savaş bağlamındaki ABD politikalarıyla bağlantılı görünmektedir. Zira köy enstitülerinin Türk milliyetçiliğini özellikle belirli bölgelerde yaygınlaştırmak veya en azından milliyetçiliğe sahip çıkan bir köylü nüfusunu belirli bölgelerde yaratmak gibi bir misyonu da vardır (Karaömerlioğlu, 2009: 6). Ayrıca köy enstitüleri ABD tarafından Sovyet sistemine yakın bir uygulama olarak görülmüş ve Milli Şef döneminde köylü tabanlı kolektivist hareketlere yol açabileceği korkusu doğmuştur. Karaömerlioğlu bu korkuyu şöyle anlatmıştır:

“...köy enstitüleri öğrencilerinin başı beladan hiç kurtulmuyordu. Örneğin öğrenciler yazın okuldan eve gidişte istasyonda beklerken tren yarım saat geç geldiğinde hemen istasyon şefine ‘Nerde bu tren?’ diye soruyordu, çünkü öyle öğretilmişti ona: ‘Hakkını ara ki işler iyi yapılsın.’ Ancak bu, Milli Şef döneminde hoş karşılanacak bir tutum değildi. İtaat etmenin vurgulandığı bir dönemde bir çocuğun çıkıp böyle işler yapması, hesap sorması bir tehlikeydi, çünkü buradan kolektivist hareketlere de gidilebilirdi.” (Karaömerlioğlu, 2009: 7).

Köy Enstitülerinin yapısı 1946 yılında İsmail Hakkı Tonguç’un İlköğretim Genel Müdürlüğü görevinden alınmasının ardından değişmeye başlamıştır. 1947 yılında komünizmi önlemek amacıyla oluşturulan Truman Doktrini çerçevesinde askeri yardım alınmasının ardından ise enstitülerin kapatılacağı iyice belli olmuş ve 1954 yılında başlayan PL 480 yardımlarının alınmasının ardından kapatılmıştır.

1970’li yıllarda petrol şokuyla beraber tüm azgelişmiş ülkelerin içine girdiği borç krizi, tarım-gıda sisteminin ulusötesi şirketler lehine yeniden düzenlenmesi için fırsat yaratmıştır. 1980’lerde azgelişmiş ülkeler petrol kriziyle katlanan vadesi uzatılmış borçlarının birikmesine ve ödeme zorluğuna düşmelerine karşılık IMF ve DB’nın yapısal uyum programlarıyla ticaret, yatırım ve finansal sınırlamaları kaldırmış, ulusal tarımlarını düzenleyen kurumları tasfiye etmeye ve ihracata yönelik üretim yapmaya teşvik edilmiştir. Kuzeyin ve Güneyin tarımsal işgücü oranları arasındaki asimetriye rağmen yapısal uyum programlarıyla devlet pazarlama kurulları, tarım sübvansiyonları ve ithalat sınırlamaları kaldırılmıştır. Türkiye’de de petrol şokunun ardından oluşan borç krizi neticesinde 1980 yılında 24 Ocak Kararları alınmış ve ithal ikame politikaları iptal edilmiştir.

Üçüncü gıda rejimi olarak adlandırılan 1995 sonrası dönemde tarımın beynelmilel sermayenin lehine yeniden düzenlenmesi sonucu hem gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında hem de şirketler ve çiftçiler arasında yeni eşitsiz ilişkiler oluşmuştur. Bu eşitsizlik, DTÖ Tarım Anlaşmasıyla ulusların tarım ticareti bariyerlerinin kaldırılarak serbest ticaretin formel olarak meşrulaştırılması, Kuzeyin aşırı üretim fazlalarını düzenli şekilde elden çıkarmasının kolaylaştırılması ve sübvansiyon yapılarının gizlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla üçüncü gıda rejimi, Kuzeyin üretim fazlalarını elden çıkarması açısından önceki rejimin pratiklerini serbest ticaret adı altında kurumsallaştıran politik bir yeniden yapılanmayı ifade etmektedir (McMichael, 2009a: 151). Bu süreçte ulusötesi şirketler azgelişmiş ve gelişmekte olan ülke pazarlarına girerek çeşitli stratejilerle büyük pazar payları elde etmekte, ayrıca özelleştirilen ulusal tarım sektörlerinden kalan pazar paylarına el koymaktadır. Bu ülkelerdeki çiftçiler ise ulusötesi şirketlerin yaptığı dumping nedeniyle geleneksel

olarak ürettikleri ürünlerin üretiminden çekilerek Kuzeyin zengin tüketicilerine yönelik yüksek değerli egzotik meyve ve sebzeler üretmektedir. Dolayısıyla bu süreç mahsul kalıplarının yeniden şekillenmesini, yerel pazar için üretimden uluslararası pazarda değişim için yapılan üretime geçişi ve kırdaki bölüşüm ilişkilerinin değişimini de beraberinde getirmektedir.

Üçüncü gıda rejimi bağlamında Türkiye, gelişmiş ülkelere göre büyük bir tarımsal nüfusu olmasına karşın, tarımsal yapısını ve ulusal gıda güvenliğini ulusötesi şirketlerin lehine parçalayan klasik bir geç kapitalistleşen ülke konumundadır. Yeterli destek mekanizmalarının olmaması nedeniyle ülke içinde yeterli oranda üretilmeyen tahıllar, dışarıdan ithal edilmektedir. Öte yandan Tekel ve Sümerbank gibi büyük devlet kurumları yerli ve yabancı şirketlere satılarak kapatılmış, dolayısıyla bu kurumlardan kalan pazar payları ulusötesi şirketlere teslim edilmiştir. Diğer bir gelişme ABD'nin, üçüncü gıda rejiminde aşırı ürettiği mısırları ulusötesi şirketler vasıtasıyla HFCS olarak azgelişmiş ülkelere pazarlamaya başlamış olmasıdır. Türkiye'de IMF ve DB'nin yapısal uyum programlarıyla kurulan Şeker Kurulu, Cargill gibi ABD menşeli bir tekelin HFCS üretimi için kotasını ve karlarını arttırırken, bu durum her yıl daha fazla pancar çiftçisinin pancar üretiminden kopuşu anlamına gelmektedir. Netice olarak önceki rejimin kazanımları olan devlete ait tütün ve pamuklu sektörleri üçüncü gıda rejiminin hegemonu ulusötesi şirketler lehine tasfiye edilmiş, şeker sektörü de bu sürece girmiştir.

Bu gelişmelerin alandaki yansıması, ikinci gıda rejiminde ulusal şeker sektörü için şeker pancarı üreten köylülerin bu üretimden kopmuş olmaları ve Kuzeyin niş pazarlarına yönelik yüksek değerli bir meyve olarak kayısı üretimine geçmeleridir. Ayrıca önceki rejimde devletin şeker, tütün veya pamuklu sektörü için üretim

yapamayan köy de kayısı üretimine geçmiştir. Dolayısıyla ikinci gıda rejiminde farklı gelişmeler gösteren iki köy, üçüncü gıda rejiminde aynı gelişme istikametine girmiştir. Türkiye’de yapılan kırsal çalışmalarda çiftçilerin şirketlerle sözleşmeli tarım yaparak, kırdaki tarım-dışı iş kollarında çalışarak ve kendi emeğini sömürerek tarımda kalmaya çalıştıkları/beka stratejileri geliştirdikleri gösterilmiştir. Alandan elde edilen veriler ise bazı çiftçilerin de Kuzeyin zengin tüketicilerine yönelik organik üretim yaparak tarımda kalmaya çalıştıklarını göstermektedir. Bu çiftçiler organik kayısı üretimine, politik olarak sürdürülebilir tarımsal üretimi destekledikleri için değil, organik kayısı için yurtdışı pazarlardan talep geldiği için geçmişlerdir.

Şekerden kayısıya bu dönüşüm süreci, köylerde yeni bölüşüm ilişkileri ve farklılaşmalar yaratmıştır. Devlet, üretim girdilerini yeterli oranda sübvansiyon etmemekte ve fiyat belirleniminde yer almamaktadır. Bu nedenle yerel tüccarların köylüler üzerindeki hâkimiyeti artmış ve köylülerle tüccar arasında eşitsiz değişim koşulları doğmuştur. Bir üretici birliğinin olmaması da bu koşulları pekiştirmektedir. Malatya’daki kayısı pazarına hâkim birkaç tüccar/yerel şirket, anlaşmalı olarak fiyat belirleyerek ve çiftçilere bu fiyatları dayatarak bir oligopson özelliği göstermektedir.

Bu dönüşüm süreci neticesince köylerde ve çevresinde kırsal farklılaşma büyümüş ve yeni tabakalar ortaya çıkmıştır. Köylerde oluşan yeni kırsal tabakalaşma 6 grupta incelenebilir. Bu grupların en tepesinde büyük topraklara sahip olan büyük köylüler bulunmaktadır. Bu grup borçlanma ve tefecilik ilişkilerine girmeden üretim yapmakta, görece daha fazla işçi kullanmakta ve meyvecilikten iyi bir gelir elde etmektedir. Bu köylülerin alternatif ürünleri bol olduğu için de hava koşulları gibi risklere karşı dayanıklıdırlar. İkinci grup borçlanarak üretim yapan küçük köylülerdir. Bu grup, borçlarını hasatın ardından ödemek zorunda olduğu için

ürünlerini hemen satmak zorundadır ve tüccar karşısında hiçbir gücü yoktur. Buna ek olarak EUREP-GAP gibi standartlara uygun üretim yapmak zorunda olmaları ve bunun sertifikasyon veya teftiş maliyetlerini karşılamak için yeterli gelirlerinin olmaması, bu masrafları karşılayan tüccara olan tabiyetlerini derinleştirmektedir. Üçüncü grup, emekli maaşına sahip olan ve borçlanma ilişkilerine girmeden üretim yapan küçük köylülerdir. Bu köylüler ek bir gelir kaynakları olduğu için tüccar karşısında daha güçlüdür ve organik çiftçi pazarları gibi alternatif pazarlama olanaklarına sahiptir. Dördüncü grup köylüler, toprakların miras yoluyla çok fazla bölünmesi nedeniyle 2-3 dönüm toprakta ticarete yönelik kayıısıcılık yapamayan, geçimini farklı kentlerde ve çevre köylerde mevsimlik işçilik yaparak sağlayan yarı-proleterlerdir. Beşinci grup köylü, toprakları verimsizleştigi için Güneydoğudan bölgeye göç etmiş ve tarlalarda tütün üretmek için kiracılık yapan köylülerdir. Altıncı ve son grup ise yine Güneydoğudan bölgeye göç etmiş, toprağı olmayan ve kiracılık yapmayan, çeşitli yardımlarla yaşayarak ilçelerde oturan ve hasat ve çapa dönemlerinde işçilik yapan mülksüz kırsal proletaryalardır.

Özügurlu (2011: 110) Malatya kayısısını örnek vererek uluslararası talep esnekliğı olmayan ve tümüyle bir yöreye özgü olan ürün türlerini üreten küçük köylülerin, hasat dönemlerinde ürünlerini satmayıp fiyatlarının yükselmesini bekleyerek tüccar karşısındaki hareket alanını genişletebildiğini ileri sürmüştür. Fakat alandan elde edilen veriler borçlanarak üretim yapan küçük köylülerin böyle bir strateji uygulama fırsatı olmadığını göstermektedir. Bu fırsata sahip olanlar ise ancak pazarda tam rekabet koşullarının olması durumunda büyük köylüler ve emekli maaşına sahip olan küçük köylüler olabilir. Fakat tam rekabet piyasası yoktur ve kayısı pazarına büyük oranda hâkim olan birkaç büyük tüccar bulunmaktadır. Bu tüccarlar ortak hareket

etmekte ve belirli aralıklarla borsadan kayısı alımlarını durdurarak fiyatların düşük kalmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla büyük köylüler veya emekli maaşına sahip olan küçük köylüler için de fiyatların büyük oranda yükselmesini beklemek gibi bir seçenek bulunmamaktadır. Bu durumda kayısı üreticilerinin tüccar karşısında güçlenmesini sağlayacak tek seçenek taban fiyatı politikası veya fiyat istikrarını sağlayacak bir kuruluşun varlığı olacaktır.

Alanda gözlemlenen diğer bir önemli gelişme ise ikinci gıda rejimi sırasında sulu tarım yapan köylerde başlayan ortakçılık pratiğinin bugün tamamen silinmiş olmasıdır. Keyder (1985: 97-98) 1950'den sonra makineleşmeyle ortakçılık döngüsünün kırıldığı ve küçük köylü mülkiyetinin pekiştiğini söylerken, Boratav (2004: 33) küçük üreticinin üretim girdilerinin tümünü finanse etmekte yetersiz olması halinde ortakçılık yapmayı tercih ettiğini söylemiştir. Fakat alandan elde edilen verilere göre bugün girdi fiyatlarının çok yüksek olması nedeniyle hiçbir köylü ortakçılığa yanaşmamaktadır. Bunun nedeni tarla ürünlerinde yapılan ortakçılığın ürün fiyatlarının yüksek olmaması, pazarlama kanallarının sınırlılığı ve girdi fiyatlarının yüksekliği nedeniyle artık hanenin yeniden üretimi için gerekli hâsılatı, yapılan üretimin yarısıyla sağlayamamasıdır. Boş tarlaları olan köylüler de girdi fiyatlarından dolayı ortakçılıktan yana değildir. Bu durum köylerde ortakçılık yerine kiracılığın tercih edilmeye başlandığını göstermektedir.

Ele alınan köylerde organik kayısılar üreten küçük köylüler, bugün tarımda kalmayı başarabilenler arasında bulunmaktadır. Fakat 1990'lı yıllardan itibaren köylerdeki genç nüfus çok büyük oranda azalmıştır. Bu durum küçük köylülerin, hanedeki genç iş gücünü tarımsal üretime sokma eğiliminden kopmuş olduklarını göstermektedir. Çiftçilik artık karın doyurmaman ve yapılması çok zahmetli bir meslek olarak

görülürken, tarım dışında ücretli çalışmak gelir düzeyi düşük olsa dahi düzenli ve rahat bir yaşam olarak görülmektedir. Bu nedenle genç emek rezervinin büyük kısmı yüksek öğrenim görmüş ve tarım-dışı iş kollarına sevk edilmiştir. Bu durum da gelecekte tarımsal üretimi kimin sürdüreceği veya toprakların ne olacağı sorusunu doğurmaktadır.

Araghi (2000; 2009; 2011), neo-liberal globalizmin doğuşuyla beraber “mutlak olarak köylülüğün tasfiyesi” sürecinin başladığını belirtmektedir. Köylülüğün tasfiye edilmesi ise neo-liberal yeniden yapılanmanın şirket imparatorluğu projesinin tamamlanmasıyla çok yakından ilgilidir. Global yeniden yapılanma projesi az para verip çok çalıştırılan emek, çocuk işçilik, ucuz emeğin feminizasyonu, taşeronluk ve emeğin geçici işçileşmesi çerçevesinde II. Dünya Savaşı sonrası kurulan ücret-emek rejimini parçalamaktadır ve bunu gerçekleştirmek için de mülksüzleştirilerek yerinden edilmiş ve yedek emek ordusu haline gelmiş köylüleri kullanmaktadır. Akram-Lodhi (2007: 1451) ise kırdaki yarı-proleter emekçi sınıfının artmasıyla beraber sermayenin çitleme/ilkel birikim veya mülksüzleştirerek birikim pratiğinin kolaylaştığını belirtmektedir. Yazar, neoliberal tarım reformunun uygulandığı ülkelerde çok küçük toprak mülkiyetine sahip olan kırsal emeğin uzak yerlerde çalışmasına karşın birikim yapma olanağı olmadığı vakit, ellerindeki toprağın bir kısmını veya tümünü zengin veya kapitalist köylülere eninde sonunda satmak zorunda kalacakları bir sürece girebileceklerini belirtmektedir.

Araştırmanın yapıldığı köylerin çevresindeki çoğu kiracı köylü ve yardımlarla yaşayan kırsal proleterler, Güneydoğu Anadolu’da mülksüzleşerek Malatya’ya göç etmiş kırsal tabakalardır. Miras yoluyla toprakları çok fazla bölünmüş olan yarı-proleter tabakanın ise gelecekte mevsimlik işçilik veya kırdaki tarım-dışı iş

kollarında çalışarak yeterli birikim yapamaması halinde, elindeki toprağı satmak veya tefecilere vermek zorunda kalabileceğı bir sürece gireceğı öngörülebilir. Öte yandan borçlanarak üretim yapan küçük köylüler de girdi fiyatları sürekli artarken ürün fiyatları ve devlet desteklerinde yeterli bir artış olmaması durumunda topraklarını kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıyadır. Zira köylerin çevresinde tarlasını, ineğini, traktörünü ve evini banka borcunu ödemek üzere satan veya borç aldıkları tefeciler tarafından bu mallarına el koyulan küçük köylüler bulunmaktadır. Borcun oluşma süreci esasında birikimin bir yan ürünüdür ve sermayenin kuşatma/çitleme hareketini kolaylaştırmaktadır. Yarı-proleter emekçilerin ve borçlanarak üretim yapan küçük köylülerin mülksüzleşmesi, toprak yoğunlaşmasını veya spekülâtif sermayenin satın alması için uygun toprakların artmasını da beraberinde getirecektir. Kaldı ki bugün bölgedeki köylerde köylülerin hayvanlarını otlattığı birçok mera 49 yıllığına kiraya verilmiştir. Devletin bu girişimi neoliberal tarım reformunun bir uzantısıdır ve kapitalist mülkiyet ilişkilerini genişleterek yeniden üreten modern bir kuşatma/çitleme hareketidir (De Angelis, 2004). Bu meraların kim veya hangi şirketler tarafından kiralandığı hakkında bilgi verilmediğı için meraların gelecekte ne amaçla kullanılacağı ve köylüler üzerinde ne gibi etkileri olacağı konusu gelecek yıllarda açıklığa kavuşacaktır.

ÖZET

Yılmaz, Evrim, Türkiye’de Kırsal Dönüşüm: Malatya’dan İki Köy Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Hayriye Erbaş, 227 s.

Bu çalışmada Türkiye’nin tarım ve gıdada gelişmiş kapitalist ülkelere ve küresel şirketlere bağımlı hale geliş süreci tarihsel bir perspektifle ele alınmış ve 3 gıda rejimi başlığı altında incelenmiştir. Türkiye’nin, farklı hegemonları olan ve farklı sermaye birikimi tarzlarıyla karakterize olan gıda rejimlerine eklemlenmesi sonucu uyguladığı tarım-gıda politikaları, kırsal dönüşümün istikametini belirlemekte önemli bir role sahip olmuştur. Çalışmanın alan araştırması kısmında bu dönüşümün bir örneğini ortaya koymak adına 19. yüzyıldan günümüze sermayenin birikim sorununun ürün kalıpları, üretim ilişkileri ve kırsal farklılaşmada yarattığı dönüşüm, Malatya’da bulunan 2 köy örneği üzerinden somutlaştırılmıştır. Bu köyler ithal ikameci dönem boyunca ulusal pazar için üretim yaparken, neoliberal globalleşmeyle birlikte Global Kuzey’in niş pazarlarına yönelik organik kayısı üretimine geçmiştir ve bu durum üçüncü gıda rejiminde geç kapitalistleşen ülkeler ve gelişmiş kapitalist ülkeler arasında oluşan yeni uluslararası tarımsal iş bölümüyle paralellik göstermektedir.

Anahtar kavramlar: gıda rejimi, ulusötesi şirketler, tarımsal dönüşüm, köylülüğün tasfiyesi

SUMMARY

Yılmaz, Evrim, Rural Transformation in Turkey: The Case of Two Villages in Malatya, Master's Thesis, Advisor: Prof. Dr. Hayriye Erbaş, 227 p.

This research investigates Turkey's agri-food dependence on developed capitalist countries and transnational companies from a historical perspective and this dependency process is discussed under three food regime titles. As a result of Turkey's articulation of the food regimes that are characterized by different hegemons and different capital accumulation styles, implemented agri-food policies had a important role in determining the path of rural transformation. The field research aimed to exemplify the effects of the problem of capital accumulation on transformation of agricultural product types, relations of production and rural differentiation in two villages of Malatya from early 19th century to the present. These villages made agricultural production for the local markets during the import-substitution period but in the era of neoliberal globalization, they produce organic apricots for the niche markets of Global North. This change is in line with the new international division of labour in agriculture which formed between the late capitalized countries and advanced capitalist countries in the third food regime.

Key words: food regime, transnational companies, agrarian change, depeasantization

KAYNAKÇA

Aglietta, M. (1979), **A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience**, London: New Left Books.

Akış, I., Özkurt, M. (2010), “Tarım Topraklarının Yabancılar Satışı ve Gıda Güvenliği”, **Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri**, Memleket Yayınları, Ankara, s.510-524.

Akram-Lodhi, A. H. (2007), “Land, Markets and Neoliberal Enclosure: An Agrarian Political Economy Perspective”, **Third World Quarterly**, Vol.28, No.8, pp.1437-1456.

Akram-Lodhi, A. H. (2008), “(Re)imagining Agrarian Relations? The World Development Report 2008: Agriculture for Development”, **Development and Change**, Vol.39 (6), Blackwell Publishing, Oxford, p.1145-1161.

Akşit, B. (1988), “Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları (1960-1980)”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar: 1923-2000**, (Editör: Ş. Pamuk ve Z. Toprak), Yurt Yayınları, Ankara, s.179-195.

Araghi, F. (2000), “The Great Global Enclosure of Our Times: Peasants and the Agrarian Question at the End of the Twentieth Century”, **Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment**, (Edited by F. Magdoff, J. Foster and F. Buttel), New York: Monthly Review Press, p.145-160.

Araghi, F. (2003), “Food Regimes and the Production of Value: Some Methodological Issues”, **The Journal of Peasant Studies**, Vol.30 (2), p.41-70.

Araghi, F. (2009), “Invisible Hand and the Visible Foot: Peasants, Dispossession and Globalization”, **In Peasants and Globalization: Political Economy, Rural Transformation and the Agrarian Question**, (Edited by A.H. Akram-Lodhi and Cristóbal Kay), New York: Routledge, p.111-147.

Araghi, F. (2011), “Accumulation By Enclosure And The Alternatives Of The Counter-Enclosure Movements Of Our Times”, **Paper proposed for presentation at the 106th Annual Meeting of the American Sociological Association, August 20-23, 2011, Las Vegas, Nevada.**

Ardıç, K. (1985), “Atatürk, Ormancılık ve Tarım”, **Kasım 1985’de İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesinde verilen konferans metni**, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/orman/article/download/10242/9485>

Arı, O., Özgüven, A., Tütengil, C. O. (1976), “Türkiye’de Köykent Sorunu”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:9, Sayı:2, s.59-66.

Atalık, A. (2011), “Ülkemizde Biyogüvenlik Mevzuatı ve İzin Verilen GDO’lu Çeşitler”, **Tarım ve Mühendislik Dergisi**, S.96, s.29-36.

Avcıoğlu, D. (1975a), **Türkiye’nin Düzeni I: Dün-Bugün-Yarın**, Tekin Yayınevi, İstanbul.

Avcıoğlu, D. (1975b), **Türkiye’nin Düzeni II: Dün-Bugün-Yarın**, Tekin Yayınevi, İstanbul.

Aydın, Z. (1986), “Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Azgelişmiş Ülkeler: (II)”, **11. Tez Kitap Dizisi**, Uluslararası Yayıncılık, S.4, s.171-215.

Aydın, Z. (2001), “Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke’nin Tuzburgazı ve Sivrihisar’ın Kınık Köyleri Örneği”, **Toplum ve Bilim**, S. Bahar 88, s.11-31.

Aysu, A. (2012), “Tarıma Şirketler Egemen Oluyor, Başka Bir Tarım Mümkün”, **Başka Bir Organik Tarım Mümkün Mü? Çalıştay Notları: 16 Mayıs 2011**, (Ed. Tayfun Özkaya), s.5-23.

Bain, C. (2010a), “Governing the Global Value Chain: GLOBALGAP and the Chilean Fresh Fruit Industry”, **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**, Vol.17, No.1, pp.1-23.

Bain, C. (2010b), “Structuring the Flexible and Feminized Labor Market: GLOBALGAP standards for Agricultural Labor in Chile”, **Signs: Journal of Women in Culture and Society**, Vol.35, No.2, pp.343-370.

Barham, B. Et al. (1992), “Nontraditional Agricultural Exports in Latin America”, **Latin American Research Review**, Vol.27, No.2, pp.43-82.

Belasco, W. J. (2007), **Appetite for Change: How the Counterculture Took on the Food Industry**, Cornell University Press, USA.

Berkes, N. (1965), **İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?**, İstanbul Matbaası, İstanbul.

Bernstein, H. (2009), “V. I. Lenin and A. V. Chayanov: Looking Back, Looking Forward”, **Journal of Peasant Studies**, Vol.36, No.1, pp.55-81.

Bernstein, H. (2010), **Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri**, (Çev. Oya Köymen), Yordam Kitap, İstanbul.

BİLSAM (Bilgi Yolu Eğitim Kültür ve Sosyal Araştırmalar Merkezi) (2009), **Malatya Kayısı Raporu**, <http://www.bilsam.org/yazifile/C53337ED-6B11-47D3-BE1B-7B24BA1C41B6.pdf>

Bonanno, A. (1991), “The Globalization and Theories of the State of the Agricultural and Food Sector”, **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**, Vol.1, p.15-30.

Bonanno, A. (2004), “Globalization, Transnational Corporations, the State and Democracy”, **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**, Vol.12, pp.37-48.

Bonanno, A., Cavalcanti, J. S. B. (2011), “Globalization, Food Quality and Labor: The Case of Grape Production in North-Eastern Brazil”, **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**, Vol. 19, No.1, pp.37-55.

Boran, B. S. (1945), **Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Enstitüsü, Ankara.

Boratav, K. (2004), **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Boratav, K. (2010), **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Boratav, K. (2011), “Küreselleşme ve Tarım: Dünya ve Türkiye Tarımı Nereye Gidiyor?”, **Tarım ve Mühendislik Dergisi**, S.94-95, s.33-34.

Bradford, B. Et al. (1992), “Nontraditional Agricultural Exports in Latin America”, **Latin American Research Review**, Vol.27, No.2, pp.43-82.

BSB (Bağımsız Sosyal Bilimciler 2006 Yılı Raporu) (2006), **IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset**, TMMOB, Ankara.

Buharin, N. (2005), **Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi**, (Çev. Uğur Selçuk Akalın), Bağlam Yayınları, İstanbul.

Burch, D., Lawrence, G. (2005), “Supermarket Own Brands, Supply Chains and the Changing Agri-Food System”, **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**, Vol.13, No.1, p.1-18.

Burch, D., Lawrence, G. (2009), “Towards A Third Food Regime: Behind the Transformation”, **Agriculture and Human Values**, Vol.26, p.267-279.

Busch, L., Bain, C. (2004), “New! Improved? The Transformation of the Global Agrifood System”, **Rural Sociology**, Vol.69 (3), pp.321-246.

Buttel, F. H. (1997), “Some Observations on Agro-Food Change and the Future of Agricultural Sustainability Movements”, **Globalising Food: Agrarian Questions and Global Restructuring**, (Edited by David Goodman and Michael J. Watts), Routledge, New York, p.253-268.

Buttel, F. H. (2001), “Some Reflections on Late Twentieth Century Agrarian Political Economy”, **Cadernos de Ciência & Tecnologia, Brasília**, Vol.18, p.11-36.

Cholett, D. L. (2009), "From Sugar to Blackberries: Restructuring Agro-export Production in Michoacán, Mexico", **Latin American Perspectives**, Issue 166, Vol.36, No.3, pp.79-92.

De Angelis, M. (2004), "Separating the Doing and the Deed: Capital and the Continuous Character of Enclosures", **Historical Materialism**, Vol.12 (2), p.57-87.

Deere, C. D. (2005), **The Feminization of Agriculture? Economic Restructuring in Rural Latin America**, United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD), Available at <http://www.unrisd.org/publications/opgp1>

Demirkol, K. (2009), "Beslenmenin Demokratikleştirilmesi", **Tarım ve Mühendislik Dergisi**, S.86-88, s.106-109.

Desmarais, A. A. (2007), **La Vía Campesina: Globalization and the Power of Peasants**, Pluto Press, London.

Dikmen, A. A. (2000), "Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi", **Toplum ve Bilim**, Emek Piyasaları ve Üretim Süreçleri, S.86 Güz, s.281-302.

Dos Santos, T. (1975), "Bağımlılığın Yapısı", **Az gelişmişlik ve Emperyalizm**, (Der. Atilla Aksoy), Gözlem Yayınları, İstanbul, s.37-50.

Dudley, L., Sandilands, R. (1975), "The Side Effects of Foreign Aid: The Case of Public Law 480 Wheat in Colombia", **Economic Development and Cultural Change**, Vol.23 (2), p.325-336.

Ellis, F. (2000), **Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries**, Oxford University Press.

Emmanuel, A. (1972), **Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade**, New York: Monthly Review Press.

Erbaş, H. (2009), **The Perceptions on GMOs and GM Food With Some Selected Social Indicators In an “Irrelevant State”, Turkey**, Paper presented at the 8th IAD-STS Conference on ‘Critical Issues in Science and Technology Studies’ in Graz, Austria, 4th-5th of May 2009.

Erdost, M.İ. (2010), “Demokratikleşme Açısından Toprak Reformu”, **Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri**, Memleket Yayınları, Ankara, s.19-34.

Evliya Çelebi (1970), **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Altıncı Kitap**, (Türkçeleştiren: Zuhuri Danişman), Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul.

FAO (2010), Available at <http://www.fao.org/corp/statistics/en/>

FAO (2012), **FAO Statistical Yearbook 2012: World Food and Agriculture**, Available at <http://www.fao.org/docrep/015/i2490e/i2490e00.htm>

Fieldhouse, Sheila (1978), “Unilever in Turkey”, **Unilever Overseas: The Anatomy of A Multinational**, (Edited by D.K. Fieldhouse), Stanford, California: The Hoover Institution Press, s.419-447.

FKA (Firat Kalkınma Ajansı) (2010), **Kayısı Araştırma Raporu**, <http://www.fka.org.tr/ContentDownload/FKA%20KAYISI%20RAPORU.pdf>

Foster, J. B., Magdoff, F. (2000), “Liebig, Marx, and the Depletion of Soil Fertility: Relevance for Today’s Agriculture”, **Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment**, (Edited by F. Magdoff, J. Foster and F. Buttel), New York: Monthly Review Press, p.43-60.

Foster, J. B. (2011), **Marx’ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa**, (Çev. Ercüment Özkaya), Epos Yayınları, Ankara.

Frank, A.G. (1966), “The Development of Underdevelopment”, **Monthly Review**, Vol.18, No.4, pp.17-31.

Freire, P. (2010), **Ezilenlerin Pedagojisi**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Friedland, W.H. (2004), “Agrifood Globalization And Commodity Systems”, **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**, Vol.12, pp.5–16.

Friedmann, H., McMichael, P. (1989), “Agriculture and The State System: The Rise and Decline of National Agricultures: 1870 to the Present”, **Sociologia Ruralis**, Vol.XXIX-2, p.93-117.

Friedmann, H. (1990), “The Origins of Third World Food Dependence”, in **The Food Question: Profits Versus People?**, (Edited by Henry Bernstein, Ben Crow, Maureen Mackintosh and Charlotte Martin), Earthscan Publications, London, p.13-31.

Friedmann, H. (1993), “The Political Economy of Food”, **New Left Review**, Vol.197, p.29-57.

Friedmann, H. (2005a), "From Colonialism to Green Capitalism: Social Movements and Emergence of Food Regimes", **New Directions in the Sociology of Global Development, Research in Rural Sociology and Development**, Vol.11, (Edited by Frederick H. Buttel and Philip McMichael), p.227-264.

Friedmann, H. (2005b), "Feeding the Empire: Pathologies of Globalized Agriculture", **Socialist Register 2005: The Empire Reloaded**, Vol.41, (Edited by Leo Panitch and Colin Leys), London: Merlin, pp.124-143.

Friedmann, H., McNair, A. (2008), "Whose Rules Rule? Contested Projects to Certify 'Local Production for Distant Consumers', **Transnational Agrarian Movements: Confronting Globalization**, (Edited by Saturnino M. Borras Jr, Marc Edelman, Cristóbal Kay), Blackwell Publishing, Oxford, p.239-266.

Galeano, E. (1983), **Latin Amerikanın Kesik Damarları: Karşı Tarih**, (Çev. Attila Tokatlı, Roza Hakmen), Alan Yayıncılık, İstanbul.

Gereffi, G. (1994), "The Organization of Buyer-Driven Global Commodity Chains: How U.S. Retailers Shape Overseas Production Networks", **Commodity Chains and Global Capitalism**, (Edited by Gary Gereffi and Miguel Korzeniewicz), Greenwood Press, Westport, s. 95-122.

Goodman, D., Watts, M. (1997), "Agrarian Questions: Global Appetite, Local Metabolism: Nature, Culture, and Industry in Fin-De-Siècle Agro-Food System", **Globalising Food: Agrarian Questions and Global Restructuring**, (Edited by David Goodman and Michael J. Watts), Routledge, New York, p.1-23.

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2012), **Türkiye Organik Tarım Stratejik Plan: (2012-2016)**, <http://organik.tarim.gov.tr/resimler/Stratejik%20plan.pdf>

Guthman, J. (1998), “Regulating Meaning, Appropriating Nature: The Codification of California Organic Agriculture”, **Antipode**, Vol.30: 2, pp.135-154.

Guthman, J. (2002), “Commodified Meanings, Meaningful Commodities: Rethinking Production-Consumption Links through the Organic System of Provision”, **Sociologia Ruralis**, Vol.42, No.4, October 2002, Blackwell Publishers, Oxford, p.295-311.

Gülalp, H. (1993), **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, Belge Yayınları, İstanbul.

Günaydın, G. (2001), “Şeker Sektöründe Neler Oluyor?”, **Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi**, S.6, s.13-18.

Günaydın, G. (2003), “Küreselleşen Piyasa, Yoksullaşan Köylü”, **Tarım ve Mühendislik**, S.66-67, s.9-22.

Günaydın, G. (2004), “Neoliberal Dünya Piyasası ve Alakart Avrupa’da Türkiye Tarımının ve Köylüsünün Kaderi: Klasik Bir Periferi Öyküsü”, **Özgür Üniversite Forumu: Küreselleşme Çağında Tarım Sorunu**, S.28 Ankara, s.42-83.

Günaydın, G. (2005), “Sektörel İnceleme I: Şeker Sektöründe İnce Hesaplar, Kirli Oyunlar...”, **Tarım ve Mühendislik Dergisi**, S.73-74, s.38-46.

Günaydın, G. (2009), “Türkiye Tarım Politikalarında Yapısal Uyum: 2000’li Yıllar”, **Mülkiye Dergisi**, S.262, Cilt XXXIII, s.175-222.

Güven, H. S. (1974), “Köykent Sorunu”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:7, Sayı:2, s.115-145.

Harvey, D. (1993), “Esneklik: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?”, **Toplum ve Bilim**, S. Bahar 56-61, s.83-92.

Harvey, D. (1999), **Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri**, (Çev. Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul.

Harvey, D. (2004a), “Yeni Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim”, **Praksis**, Vol.11, s.23-48.

Harvey, D. (2004b), **Yeni Emperyalizm**, (Çev. Hür Güldü), Everest Yayınları, İstanbul.

Hatanaka, M., Bain, C., Busch, L. (2005), “Third-Party Certification in the Global Agrifood System”, **Food Policy**, Vol.30, pp.354-369.

Hendrickson, M.K., Heffernan, W.D. (2002), “Opening Spaces through Relocalization: Locating Potential Resistance in the Weaknesses of the Global Food System”, **Sociologia Ruralis**, Vol.42, No.4, October 2002, Blackwell Publishers, Oxford, p.347- 369.

Henson, S. (2006), **New Markets and Their Supporting Institutions: Opportunities and Constraints for Demand Growth**, Available at http://rimisp.org/FCKeditor/UserFiles/File/documentos/docs/pdf/WDR/Paper%2013_%20Henson.pdf

Heffernan, W. (2000), "Concentration of Ownership and Control in Agriculture", **Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment**, (Edited by F. Magdoff, J. Foster and F. Buttel), New York: Monthly Review Press, p.61-76.

Hilferding, R. (1995), **Finans Kapital**, (Çev. Yılmaz Öner), Belge Yayınları, İstanbul.

Holt-Giménez, E. (2009), "From Food Crisis to Food Sovereignty: The Challenge of Social Movements", **Monthly Review**, Vol.61, Issue 3 (July-August), p.142-156.

Holt-Giménez, E., Shattuck, A. (2011), "Food Crises, Food Regimes and Food Movements: Rumblings of Reform or Tides of Transformation?", **Journal of Peasant Studies**, Vol.38, No.1, January 2011, Routledge, London, p.109-144.

Ilbery, B., Bowler, I. (1998), "From Agricultural Productivism to Post-Productivism", **In The Geography of Rural Change**, (Edited by B. Ilbery), Harlow: Longman, p.57-84.

Issawi, C. (1966), **The Economic History of the Middle East: 1800-1914**, The University of Chicago Press: Chicago and London.

Jeppesen, H., Marx, B. (2009), Milyonlarca Euroluk Sübvansiyon, Dev Şirketlerin Kasasına Gidiyor, <http://www.gidahareketi.org/Buyuk-Tarim-Subvansiyonu,-Dev-Sirketlerin-Kasasına-Gidiyor--392-haberi.aspx>

Karaömerlioğlu, A. (2009), **Orda Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem**, 21 Mart 2009 Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma

http://www.obarsiv.com/pdf/AsimKaraomerlioglu_NB.pdf

Kautsky, K. (1988), **The Agrarian Question**, 2 Volumes, London: Zwan Publications. First published in 1899.

Kay, C. (1989), **Latin American Theories of Development and Underdevelopment**, London: Routledge.

Keyder, Ç. (1985), “Türkiye’de Ortakçılık Döngüsü ve Küçük Köylü Mülkiyetinin Pekişmesi”, **Yapıt**, Sayı 11, ss.89-105.

Keyder, Ç. (1988), “Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi: 1946-1960”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar: 1923-1950**, (Der. Şevket Pamuk ve Zafer Toprak), Yurt Yayınları, Ankara, ss.163-175.

Keyder, Ç. (2004), **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, Metis Yayınları, İstanbul.

Keyder, Ç., Yenal, Z. (2007), “Kalkınmacılık Sonrası Dönemde Türkiye’de Kırsal Dönüşüm Eğilimleri ve Sosyal Politikalar”, **Korkut Boratav’a Armağan Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, (Der. Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), İletişim Yayınları, İstanbul, s.287-306.

Keyder, Ç. (2009), **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kıray, M. B. (2000), **Ereğli: Ağır Sanayiiden Önce Bir Sahil Kasabası**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Kneen, B. (2002), **Invisible Giant: Cargill and Its Transnational Strategies**, Pluto Press, London.

Koçtürk, O. N. (1966), **Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi**, Toplum Yayınevi, Ankara.

Koçtürk, O. N. (1967), **Türkiye'nin Kalkınmasında Tarım ve Sanayi, Yeni Bir Düzen: Agrindus**, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, Akşam Kitap Kulübü Serisi No: 50, İstanbul.

Konefal, J., Mascarenhas, M., Hatanaka, M. (2005), "Governance in the Global Agro-Food System: Backlighting the Role of Transnational Supermarket Chains", **Agriculture and Human Values**, Vol.22, p.291-302.

Köymen, O. (2009), "Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar-Üretenler-Patronlar", **Mülkiye Dergisi**, S.262, Cilt XXXIII, s.25-40.

Kurmuş, O. (1982), **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Savaş Yayınları, Ankara.

La Via Campesina (2011), **The International Peasant's Voice**, Available at <http://viacampesina.org/en/index.php/organisation-mainmenu-44>

Lenin, V. I. (1975a), **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, (Çev. Cemal Süreya), Sol Yayınları, Ankara.

Lenin, V. I. (1975b), **Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi, Geniş Çaplı Sanayi İçin Bir İpazarın Oluşma Süreci**, (Çev. Seyhan Erdoğan), Sol Yayınları, Ankara.

Lewontin, R.C. (1998), "The Maturing Of Capitalist Agriculture: Farmer As Proletarian", **Monthly Labor Review**, Vol.50, No.3, Jul/Aug 98, pp.72-85.

Lipietz, A. (1987), **Mirages and Miracles: The Crisis of Global Fordism**, London, UK: Verso.

Llambi, L. (1993), “Global Agro-Food Restructuring: The Role of Transnational Corporations and Nation-States”, **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**, Vol.3, pp.19-39.

Lowe, P. Et al. (1993), “Regulating the New Rural Spaces: The Uneven Development of Land”, **Journal of Rural Studies**, Vol.9, p.205-222.

Luxemburg, R. (1975), “Emperyalizmin Mısır ve Osmanlı İmparatorluğuna Girişi”, **Az gelişmişlik ve Emperyalizm**, (Der. Atilla Aksoy), Gözlem Yayınları, İstanbul, s.75-95.

Luxemburg, R. (2004), **Sermaye Birikimi**, (Çev. Tayfun Ertan), Belge Yayınları, İstanbul.

Magdoff, H. (1975), “Emperyalizm: Tarihsel Bir Bakış”, **Az gelişmişlik ve Emperyalizm**, (Der. Atilla Aksoy), Gözlem Yayınları, İstanbul, s.55-74.

Magdoff, F. (2008), “The World Food Crisis: Sources and Solutions”, **Monthly Review**, Vol.60, Issue 01 (May), Available at <http://monthlyreview.org/2008/05/01/the-world-food-crisis-sources-and-solutions>

Marx, K. (2003), **Kapital III: Bir Bütün Olarak Kapitalist Üretim Süreci**, (Çev. Alaattin Bilgi), Sol Yayınları, Ankara.

McMichael, P. (1991), “Food, the State, and The World Economy”, **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**, Vol.1, p.71-85.

McMichael, P. (2000a), "Global Food Politics", **Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment**, (Edited by F. Magdoff, J. Foster and F. Buttel), New York: Monthly Review Press, p.125-144.

McMichael, P. (2000b), "The Power of Food", **Agriculture and Human Values**, Vol.17, Issue 1, pp. 21-33.

McMichael, P. (2005), "Global Development and the Corporate Food Regime", **New Directions in the Sociology of Global Development, Research in Rural Sociology and Development**, Vol.11, (Edited by Frederick H. Buttel and Philip McMichael), p.265-300.

McMichael, P. (2008a), "Globalization and the Agrarian World", in **The Blackwell Companion to Globalization**, (Edited by George Ritzer), Blackwell Publishing, Oxford, UK, pp.216-238.

McMichael, P. (2008b), "Peasants Make Their Own History, But Not Just as They Please...", **Journal of Agrarian Change**, Vol.8, No: 2 and 3, April and July 2008, pp. 205-228.

McMichael, P. (2009a), "A Food Regime Genealogy", **Journal of Peasant Studies**, Vol.36, No.1, January 2009, Routledge, London, p.139-169.

McMichael, P. (2009b), "A Food Regime Analysis of the 'World Food Crisis'", **Agriculture and Human Values**, Vol. 26, p.281-295.

McMichael, P. (2009c), "The Agrofuels Project at Large", **Critical Sociology**, Vol.35 (6), p.825-839.

McMichael, P. (2010), “Agrofuels in the Food Regime”, **Journal of Peasant Studies**, Vol.37, No: 4, Routledge, London, p.609-629.

Morales, Evo (2003), **Legalizing the Colonization of the Americas**, Interview by Ben Dangly, Available at www.zmag.org/content/showarticle.cfm?ItemID=4569

Moreira, M. B. (2004), “Agriculture and Food in the Globalization Age”, **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**, Vol.12 (1), pp.17-28.

Murray, W. E. (2006), **Geographies of Globalization**, Routledge: Contemporary Human Geography Series, Oxon: Routledge.

Olhan, E. (2012), “Türkiye’de Son On Yılda Tarımsal Destekler”, **Tarım ve Mühendislik Dergisi**, S.97-98, s.45-49.

Oral, N. (2006), “Tohumculuk Çokuluslu Şirketlere Devrediliyor”, **Tarım ve Mühendislik Dergisi**, S.78-79, s.30-31.

Oral, N. (2009), “Türkiye’de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma ve Tekelleşme”, **Tarım ve Mühendislik Dergisi**, S.86-88, s.111-118.

Oral, N. (2010), “Türkiye Tarımında Çokuluslu Şirketlerin Hakimiyeti”, **Tarım ve Mühendislik Dergisi**, S.89-91, s.57-59.

Otero, G. (2011), “Neoliberal Globalization, NAFTA, and Migration: Mexico’s Loss of Food and Labor Sovereignty”, **Journal of Poverty**, Vol.15 (4), p.384-402.

Oyan, O. (2004), “Tarımsal Politikalarından Politikasız Bir Tarıma Doğru”, **Neoliberalizmin Tahribatı II: 2000’li Yıllarda Türkiye: Türkiye’de Ekonomi**,

Toplum ve Cinsiyet, (Ed. Neşecan Balkan, Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul, s.44-67.

Özbudun, S. (2006), “Latin Amerika’da Kurtuluş Teolojisi ve Sonrası”, <http://www.barikat-lar.de/barikat/46/latino.htm>

Özkaya, T. (2009), “Türkiye Tohumculuğu ve Tarım İşletmelerinin Tasfiyesi”, **Mülkiye Dergisi**, S.262, Cilt XXXIII, s.255-274.

Özügürlü, M. (2011), **Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı**, Nota Bene Yayınları, Ankara.

Pamuk, Ş. (1991), “War, State Economic Policies, and Resistance by Agricultural Producers in Turkey: 1939-1945”, in **Peasants and Politics in the Modern Middle East**, (Edited by Farhad Kazemi, John Waterbury), Florida International University Press, Miami, p.125-142.

Pamuk, Ş. (1994), **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme: (1820-1913)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Pamuk, Ş. (2010), “Economic Growth and Institutional Change in Turkey Before 1980”, in **Understanding the Process of Economic Change in Turkey: An Institutional Approach**, (Edited by Tamer Çetin, Feridun Yılmaz), Nova Science Publishers, New York, p.15-31.

Pechlaner, G., Otero, G. (2008), “The Third Food Regime: Neoliberal Globalism and Agricultural Biotechnology in North America”, **Sociologia Ruralis**, Vol.48, No.4, pp.351-371.

Petras, J. (2004), **The New Development Politics, The Age of Empire Building and New Social Movements**, England: Ashgate Publishing.

Petras, J., Veltmeyer, H. (2007), **Multinationals on Trial: Foreign Investment Matters**, England: Ashgate Publishing.

Petras, J. (2008), “Colonial Style Empire-Building is Making A Huge Comeback”, **Global Research**, Available at <http://www.globalresearch.ca/the-great-land-giveaway-neo-colonialism-by-invitation/11231>

Quataert, D. (2004), “19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri: 1812-1914”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert), Eren Yayıncılık, İstanbul, s.885-1041.

Rathmann, L. (2001), **Alman Emperyalizminin Türkiye’ye Girişi**, (Çev. Ragıp Zarakolu), Belge Yayınları, İstanbul.

Resmi Gazete (2007), **Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun**, Kanun No.5578, Kabul Tarihi: 31/01/2007, Sayı: 26429, Tarih: 09/02/2007, www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/02/20070209-1.htm

Rostow, W. W. (1960), **The Stages of Economic Growth: A Non Communist Manifesto**, Cambridge: The University Press.

Szentes, T. (1975), “Azgelişmişlik ve Sosyalizm”, **Azgelişmişlik ve Emperyalizm**, (Der. Atilla Aksoy), Gözlem Yayınları, İstanbul, s.19-36.

Şahhüseyinoğlu, H. N. (1991), **Malatya Balıyan Aşireti**, ER-TU Matbaası, Malatya.

Şahhüseyinoğlu, H. N. (2003), **Cumhuriyet Örnek Köyü Kuruluş Öyküsü**, Bağımsız Yayın.

Şahhüseyinoğlu, H. N. (2005), **Akçadağ Köy Enstitüsü ve Şerif Tekben**, Karatepe Yayıncılık, Ankara.

Tallontire, A., Vorley, B. (2005), Achieving Fairness in Trading between Supermarkets and Their Agrifood Supply Chains, Briefing Paper for the UK Food Group, Available at http://www.ukfg.org.uk/docs/UKFG_Briefing_Fairness_in_Trade_Sept_2005.pdf

Taşdan, K. (2005), “Biyoyakıtların Türkiye Tarım Ürünleri Piyasalarına Olası Etkileri: Biyobenzin-Etanol”, **Tarım ve Mühendislik**, S.75, s.27-29.

Thornburg, M. W. (1949), **Turkey: An Economic Appraisal**, Lord Baltimore Press, USA: Baltimore.

Tören, T. (2007), **Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması**, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul.

TUİK (2012), <http://www.tuik.gov.tr>

Veltmeyer, H. (2010), “Dynamics of Agrarian Transformation and Resistance”, **Revista Nera**, Vol.13, No. 17, pp.29-48.

Wallerstein, I. (1974), **The Modern World-System**, Academic Press, Newyork.

Wallerstein, I. (1979a), **The Capitalist World-Economy**, Cambridge University Press, UK: Cambridge.

Wallerstein, I. (1979b), “The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research”, **Review** (Fenand Braudel Center), Vol.2, No.3 (Winter, 1979), pp.389-398.

Wood, E.M. (2000), “The Agrarian Origins of Capitalism”, **Hungry for Profit: The Agribusiness Threat to Farmers, Food, and the Environment**, (edited F. Magdoff, J. Foster and F. Buttel), New York: Monthly Review Press, pp.23-42.

Wood, E. M. (2002), **The Origin of Capitalism: A Longer View**, Verso, London.

World Development Report 2008 (2007), **Agriculture for Development**, The World Bank, Washington DC.

Worsley, P. (1984), **The Three Worlds: Culture and World Development**, The University of Chicago Press, Chicago.

Yasa, İ. (1955), **Hasanoğlan Köyü’nün İctimai-İktisadi Yapısı**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.

Yenal, D., Yenal, Z. (1993), “2000 Yılına Doğru Dünyada Gıda ve Tarım”, **Toplum ve Bilim**, S. Bahar 56-61, s.93-114.

Yenal, N. Z. (1999), “Food TNCs, Intellectual Property Investments and Post-Fordist Food Consumption: The Case of Unilever and Nestlé in Turkey”, **International Journal of Sociology of Agriculture and Food**, Vol.8, Special Thematic Issue: The Global Agro-Food Sector and Transnational Corporations, pp.21-34.

Yenal, N. Z. (2001), “Türkiye’de Tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması”, **Toplum ve Bilim**, S. Bahar 88, s.32-54.

Yerasimos, S. (2005), **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye III: I. Dünya Savaşından 1971'e**, Belge Yayınları, İstanbul.

Yerasimos, S. (2007), **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye II: Tanzimat'tan I. Dünya Savaşına**, Belge Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, İ. (2001), **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları: 1923-1950**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

ZMO (2005), “Biyodizel: Kurtuluş Reçetesi Dışa Bağımlılık Aracı mı Oluyor?”, **Tarım ve Mühendislik Dergisi**, S. 75, s.24-26.

ZMO (2011), “Yerli Malı İçin Önce Üretmeliyiz!”, **Tarım ve Mühendislik Dergisi**, S. 96, s.19-23.

ZMO (2012), “Tarım Kredileri Nereye?”, **Tarım ve Mühendislik Dergisi**, S. 97-98, s.15.

ZMO (2013), **Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ve Türk Medeni Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı Taslağı**, www.zmo.org.tr/resimler/ekler/Oadbcc4eef01991_ek.doc?tipi=5&turu=H&sube=0

GÖRÜŞME FORMU

1. Genel Bilgiler

- Başlıca gelirinizi tarımdan mı kazanıyorsunuz? Gelir elde ettiğiniz başka bir işiniz var mı?
- Kendi toprağınız var mı? Kaç dekar? Ne kadarını işliyorsunuz?
- Ortakçılık, kiracılık, sözleşmeli çiftçilik veya tarım işçiliği yapıyor musunuz?
- Son yıllarda toprak alım-satımı yaptınız mı? Neden?
- Mevsimlik işçi çalıştırıyor musunuz? Geçmiş yıllarda çalıştırıyor muydunuz?

2. Şeker Pancarı Bilgileri

- Şeker pancarı ekmeye ne zaman ve nasıl başladınız? Hala ekiyor musunuz? Ekmeyorsanız neden ve ne zamandan beri?
- Şeker Fabrikası ve pancar tarımı köyde nasıl değişimler yarattı?
- Şeker pancarı ektiğiniz dönemdeki çiftçi refahını kendi deneyiminizden hareketle değerlendirebilir misiniz?

3. Kayısı Bilgileri

- Kayısı üretmeye neden ve nasıl başladınız?
- Ürünlerinizi kime satıyorsunuz? Neden? Ödemelerde dolandırıcılık oluyor mu?
- Kayısı üretimi çiftçi refahını ne yönde etkiliyor? Şeker pancarı ektiğiniz dönemle karşılaştırabilir misiniz?
- Kayısı için oluşturulmuş bir kooperatif/birlik var mı?

4. Borç Bilgileri

- Borcunuz var mı? Nasıl oluştu? Hangi bankaya, kooperatife veya kişiye?
- Borcunuzu nasıl kapatıyorsunuz? Düzenli ödeyebiliyor musunuz? Neden?
- Toprağını kredi almak için ipotek ettirip, bankalara kaptıran komşunuz var mı? Hangi banka?

5. Doğrudan Gelir Desteği Bilgileri

- Doğrudan gelir desteğinin çiftçiye etkisi ne oldu? Sizce kimin işine yaradı?
- Üretim için gerekli girdilerin maliyetini karşıladı mı? Şimdiki destekler karşılıyor mu?

6. Tohum Bilgi

- Yerli tohum üretiyor musunuz? Neden? Kendi aranızda değiş tokuş yapıyor musunuz?
- Tohum satın alıyor musunuz? Verimi nasıl?

7. Göç

- Yakın zamanda köyden şehre göç eden kişiler oldu mu?
- Bunlar arasında topraklarını satanlar var mı? Kim aldı?
- Köye göç edenler var mı? Nereden göç alıyor?

8. Sonuç

- Bir çiftçi olarak geleceğinizi nasıl görüyorsunuz?
- Çiftçiliği bırakmayı düşünüyor musunuz? Çocuklarınızdan tarımla uğraşmaya devam etmeyi düşünen var mı?